ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΟΜΕΑΣ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ : ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΤΕΡΖΟΓΛΟΥ (Α.Μ: 329/14)

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΛΚΙΒΙΑΔΗΣ ΠΡΕΠΗΣ (ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ)

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗΣ (ΜΕΛΟΣ)

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ (ΜΕΛΟΣ)

ΘΕΜΑ : «Ο εσωτερικός διάκοσμος των μεταβυζαντινών εκκλησιών του Νομού Έβρου»

Κομοτηνή, 2018

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

Περίληψη …….…….7

Abstract……..…….……...8

Κεφάλαιο 1ο

1.1 Εισαγωγή ……....……9

1.2 Η περιοχή του Έβρου κατά την Οθωμανική περίοδο……10

1.3 Ο νέος ρόλος της εκκλησίας στη ζωή των χριστιανών μετά την άλωση …...…...15

1.4 Η ανέγερση εκκλησιών την περίοδο της Οθωμανοκρατίας ……..….... 17

Κεφάλαιο 2ο

Ο εσωτερικός διάκοσμος των μεταβυζαντινών εκκλησιών του Βόρειου Έβρου

2.1 Οι εκκλησίες στην περιοχή του Διδυμοτείχου …..…….……..…….20

2.1.1. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου …….……...…….……..……22

2.1.1.1. Το εσωτερικό του ναού ……...……..…….……..24

2.1.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες , οι πίνακες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα……..27

2.1.2. Ο ναός του Σωτήρος Χριστού …….…….……44

2.1.2.1. Το εσωτερικό του ναού…….……..……..47

2.1.2.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα ……49

2.1.3. Ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου…….……61

2.1.3.1. Το εσωτερικό του ναού……..…….……..64

2.1.3.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα...……..66

2.2 Οι εκκλησίες στην περιοχή των Μεταξάδων…….……77

2.2.1.Ο ναός του Αγίου Αθανασίου (στο χωρίο των Μεταξάδων)…….…….....77

2.2.1.1. Το εσωτερικό του ναού και οι τοιχογραφίες……...80

2.2.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα.……...……82

2.2.2. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου (στο χωριό του Αλεποχωρίου) ……...……..90

2.2.2.1. Το εσωτερικό του ναού και οι τοιχογραφίες…..……...…..93

2.2.2.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα……...……...….97

2.2.3. Ο ναός του Αγίου Παντελεήμονα (στο χωριό του Παλιουρίου) …….....101

2.2.3.1. Το εσωτερικό του ναού και οι τοιχογραφίες ……..…….103

2.2.3.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα…….....108

2.3 Οι εκκλησίες στην περιοχή της Ορεστιάδας…….……..…..112

2.3.1. Ο ναός του Αγίου Νικολάου (στο χωρίο της Παταγής)……..113

2.3.1.1. Το εσωτερικό του ναού……....……116

2.3.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα ……..……..……117

Κεφάλαιο 3ο

Ο εσωτερικός διάκοσμος των μεταβυζαντινών εκκλησιών του Κεντρικού Έβρου

3.1 Οι εκκλησίες στην περιοχή του Σουφλίου ……..…127

3.1.1. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου ……..…128

3.1.1.1. Το εσωτερικό του ναού…….….131

3.1.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα …….……133

3.2 Οι εκκλησίες στην περιοχή του Τυχερού……...……..146

3.2.1. Ο ναός Κοιμήσεως Θεοτόκου (στο χωριό της Λευκίμης) …….….146

3.2.1.1. Το εσωτερικό του ναού…….…….……149

3.2.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα …….....150

Κεφάλαιο 4ο

Ο εσωτερικός διάκοσμός των μεταβυζαντινών εκκλησιών του Νότιου Έβρου

4.1 Οι εκκλησίες στην περιοχή της Τραϊανούπολης……..161

4.1.1. Ο ναός της Γεννήσεως της Θεοτόκου (στο Παλαιοχωρί της Νίψας)…….…162

4.1.1.1. Το εσωτερικό του ναού ……..…….165

4.1.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα……..168

4.2 Οι εκκλησίες στην περιοχή της Αλεξανδρούπολης……....173

4.2.1. Ο ναός της Αγίας Αναστασίας (στο χωρίο της Μάκρη) …….……174

4.2.1.1. Το εσωτερικό του ναού ……...177

4.2.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα ……...178

Κεφάλαιο 5ο

Ανάλυση των στοιχείων του εσωτερικού διακόσμου των εκκλησιών

5.1 Τα επιμέρους διακοσμητικά στοιχεία στο εσωτερικό των εκκλησιών……189

5.1.1. Το εικονοστάσιο, τα στασίδια, ο επισκοπικός θρόνος, ο άμβωνας, ο γυναικωνίτης ……..…189

5.1.2. Οι εικόνες και οι τοιχογραφίες (και οι αφιερωματικές επιγραφές) ……..190

5.1.3. Ο Κινητός διάκοσμος…….……193

5.2 Συγκριτική ανάλυση των στοιχείων του εσωτερικού διακόσμου των εκκλησιών ……... 194

5.3 Διαχρονική ανάλυση των στοιχείων του εσωτερικού διακόσμου των εκκλησιών ……205

5.4 Η αρχιτεκτονική των μεταβυζαντινών εκκλησιών στην περιοχή του Έβρου ……...206

Κεφάλαιο 6ο

6.1 Επίλογος- Γενικά συμπεράσματα ……...…….211

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ- ΧΑΡΤΕΣ ΤΟΠΟΘΕΣΙΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ……..214

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ …….…..….220

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ……...….223

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ……..…..226

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία αναφέρεται στον **εσωτερικό διάκοσμο έντεκα μεταβυζαντινών εκκλησιών του νομού Έβρου.** Συγκεκριμένα των ναών Αγίου Αθανασίου, Σωτήρος Χριστού και Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Διδυμότειχο, του Αγίου Αθανασίου στους Μεταξάδες, του Αγίου Αθανασίου στο Αλεποχώρι, του Αγίου Παντελεήμονα στο Παλιούρι, του Αγίου Νικολάου στην Παταγή, του Αγίου Αθανασίου στο Σουφλί, της Κοιμήσεως Θεοτόκου στη Λευκίμη, της Γεννήσεως Θεοτόκου στη Νίψα και της Αγίας Αναστασίας στη Μάκρη.

Οι ναοί αυτοί είναι οι σημαντικότεροι στην περιοχή του Έβρου στην διάρκεια της Οθωμανοκρατίας και σε αυτούς γίνονταν ο εκκλησιασμός των υπόδουλων χριστιανών. Οι ναοί που επιβίωσαν από την εποχή του Βυζαντίου είναι ελάχιστοι (η Παναγία Κοσμοσώτειρα είχε μετατραπεί σε τζαμί και το παρεκκλήσιο της Αγ. Αικατερίνης στο κάστρο του Διδυμοτείχου ήταν σε ημιερειπιώδη κατάσταση). Επίσης, διάφοροι ναοί κατεστράφηκαν και στη θέση τους ιδρύθηκαν τεμένη μουσουλμανικά[1]. Οι μεταβυζαντινοί αυτοί ναοί της Θράκης εξέφραζαν την πίστη, την αγάπη, τον σεβασμό και την καλλιέπεια των υπόδουλων χριστιανών με το μεγάλο μέγεθός τους, αλλά και μέσα από τον εσωτερικό τους διάκοσμο.

Σε ό,τι αφορά την **μεθοδολογία** που ακολουθήσαμε στην παρούσα εργασία ξεκινήσαμε τη συλλογή των δεδομένων με την επίσκεψή μας και τη φωτογράφιση των παραπάνω ναών. Στη συνέχεια συλλέξαμε στοιχεία από βιβλιογραφικές και ηλεκτρονικές πηγές. Προσπαθήσαμε να συνδυάσουμε τα στοιχεία ώστε να φτάσουμε στη σύνταξη της εργασίας. Με βάση τα στοιχεία που συλλέξαμε, αναφερθήκαμε στην ανέγερση, την αρχιτεκτονική των ναών την περίοδο της Οθωμανοκρατίας. Αναλύσαμε τον κάθε ναό –από τους παραπάνω- και τα ιδιαίτερα στοιχεία που κρύβουν στον εσωτερικό τους διάκοσμο. Έγινε συγκεκριμένη αναφορά και ανάλυση των πλέον χαρακτηριστικών στοιχείων του εσωτερικού διακόσμου των ναών. Τέλος, προχωρήσαμε σε μια συγκριτική και διαχρονική ανάλυση των στοιχείων του εσωτερικού διακόσμου των μεταβυζαντινών ναών που εξετάσαμε.

[1] Βλ. Ε. Ζεγκίνη, *Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη,* , Θεσσαλονίκη 1996, σ.156.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον επιβλέπων κ. Πρέπη Αλκιβιάδη, καθηγητή του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, που με εμπιστεύτηκε και ανέλαβε την επίβλεψη της μεταπτυχιακής διατριβής μου και με του οποίου την πολύτιμη βοήθεια, καθοδήγηση και υποστήριξη κατάφερα να ολοκληρώσω και να παρουσιάσω την εργασία αυτή. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της τριμελής επιτροπής, τον καθηγητή κ. Μπακιρτζή Γιάννη του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης και του κ. Κολοκοτρώνη Γιάννη, καθηγητή του Τμήματος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης για τις αξιόλογες παρατηρήσεις και τις καίριες υποδείξεις τους. Τις ευχαριστίες μου εκφράζω επίσης στο Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου κ.κ Δαμασκηνό, στον Αρχιμανδρίτη π. Ιάκωβο Αρναουτίδη και τους ιερείς των ναών για τις πολύτιμες πληροφορίες.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η παρουσίαση και ανάλυση του εσωτερικού διακόσμου αντιπροσωπευτικών μεταβυζαντινών ναών του Νομού Έβρου. Προκειμένου να γίνει αντικειμενική και εικονογραφική παρουσίαση των στοιχείων των ναών, χρησιμοποιήσαμε φωτογραφικό υλικό από την επίσκεψή μας σε αυτούς, σε συνδυασμό με βιβλιογραφικές και ηλεκτρονικές πηγές.

Αρχικά, στο πρώτο κεφάλαιο αναφερόμαστε στην ιστορία του νομού Έβρου κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας, καθώς και στην ανέγερση και την αρχιτεκτονική των μεταβυζαντινών εκκλησιών. Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύουμε την αρχιτεκτονική και τον εσωτερικό διάκοσμο των μεταβυζαντινών ναών στο Βόρειο Έβρο, συγκεκριμένα στις περιοχές των Μεταξάδων, του Διδυμοτείχου και της Ορεστιάδας. Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύουμε, όπως και στο προηγούμενο κεφάλαιο, μεταβυζαντινούς ναούς στον Κεντρικό Έβρο, στο Σουφλί και στη Λευκίμη. Στο τέταρτο κεφάλαιο, κάνουμε αναφορά σε μεταβυζαντινές εκκλησίες στο Νότιο Έβρο, στη Νίψα και στη Μάκρη.

Στο τελευταίο κεφάλαιο γίνεται συγκεκριμένη αναφορά και ανάλυση των πλέον χαρακτηριστικών στοιχείων του εσωτερικού διακόσμου των ναών. Παράλληλα, προχωρήσαμε σε μια συγκριτική και διαχρονική ανάλυση των στοιχείων του εσωτερικού διακόσμου των μεταβυζαντινών ναών που εξετάσαμε.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: μεταβυζαντινοί ναοί, εσωτερικός διάκοσμος

ABSTRACT

In this diplomatic the main subject is interior decoration of post-Byzantine churches in the county of Evros. We are going to use pictures from visits in these churches, bibliography and online content, so that we remain correct in approximation and analysis subject.

In the first chapter we are going to proceed with the history in the county of Evros county during Ottoman period. Also, we will report the erection and architecture of churches in this period at Greece. Subsequently, in the second chapter we are going to analyze the architecture and interior decoration of post-Byzantine churches at North Evros, specifically in the area of Metaxades, Didimoteicho and Orestiada. In the third chapter we are going to analyze , such as in previous chapter, at Central Evros in area of Soufli and Leykimi. In the fourth chapter, the architecture and interior decoration we are going to proceed with the references at South Evros, in the area of Nipsa and Makri.

In the last chapter we are going to try to reference the elements from interior decoration at churches in ottoman period. And alongside, we proceed with the comparative and timeless analysis of elements in interior decoration of post-Byzantine churches we considered.

KEYWORDS: post-Byzantine churches, interior decoration

Κεφάλαιο 1ο

1.1 Εισαγωγή

Ο εσωτερικός διάκοσμος εκκλησιών αποτελεί το πιο όμορφο κομμάτι κάθε ναού. Εκεί βλέπει κανείς το τέμπλο, την ωραία πύλη με τα λυπηρά, το δεσποτικό θρόνο, τις τοιχογραφίες, τις εικόνες που αποτελούν τα ουσιαστικά στοιχεία τα οποία δίνουν τον χαρακτήρα στο εσωτερικό του, καθώς και το γυναικωνίτη που αποτελεί ξεχωριστό χώρο. Στην παρούσα εργασία θα αναφερθούμε σε εκκλησίες που χτίστηκαν στην οθωμανική περίοδο. Μεταβυζαντινή θεωρείται η περίοδος που ξεκίνησε με την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 και σταματά το 1912, όταν απελευθερώθηκαν οι περισσότερες περιοχές του ελλαδικού χώρου.

Η παρούσα εργασία επιδιώκει να προσεγγίσει τον εσωτερικό διάκοσμο των μεταβυζαντινών εκκλησιών του νομού Έβρου σε συνδυασμό με την εξωτερική αρχιτεκτονική τους. Αρχικά, παρουσιάζεται μια γενική εικόνα για την ιστορία του νομού κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας, για την ανέγερση των ναών γενικά στην Ελλάδα την ίδια περίοδο. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι εκκλησίες ξεχωριστά, χωρισμένες γεωγραφικά ανάλογα με το αν βρίσκονται στο Βόρειο, Κεντρικό ή Νότιο Έβρο. Πιο συγκεκριμένα στο Βόρειο Έβρο αναλύουμε τις εκκλησίες του Αγίου Αθανασίου Μεταξάδων, του Αγίου Αθανασίου Αλεποχωρίου, του Αγίου Παντελεήμονα Παλιουρίου, του Αγίου Νικολάου Παταγής και στο Διδυμοτείχο τους τρεις ναούς - του Αγίου Αθανασίου, του Σωτήρος Χριστού και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Στον κεντρικό Έβρο αναλύονται ο Άγιος Αθανάσιος στο Σουφλί και η Κοιμήση της Θεοτόκου στη Λευκίμη. Στο Νότιο Έβρο - ο ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου στη Νίψα και της Αγίας Αναστασίας στη Μάκρη.

Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται συγκεκριμένη αναφορά και ανάλυση των πλέον χαρακτηριστικών στοιχείων του εσωτερικού διακόσμου των ναών. Παράλληλα, προχωρήσαμε σε μια συγκριτική και διαχρονική ανάλυση των στοιχείων του εσωτερικού διακόσμου των μεταβυζαντινών ναών που εξετάσαμε. Επιπλέον, δίνουμε στοιχεία για την αρχιτεκτονική των μεταβυζαντινών εκκλησιών του νομού Έβρου.

Στο τελευταίο κεφάλαιο αναφερόμαστε στα γενικά συμπεράσματα για τον εσωτερικό διάκοσμο των εκκλησιών του Έβρου, τα οποία αναλύσαμε.

1.2 Η Περιοχή του Έβρου κατά την οθωμανική περίοδο

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ξεκίνησε από μια συνοριακή ηγεμονία του Οσμάν. Οι απόγονοι του Οσμάν δημιούργησαν ένα τεράστιο σε έκταση κράτος, που εκτείνονταν από το Δούναβη ως τον Ευφράτη με αρχηγό τον Μπαγιαζήτ Α΄.[2] Με ιδεολογικό κίνητρο τον Ιερό Πόλεμο (Jihad) και πραγματικό στόχο την προσάρτηση νέων εδαφών στο κοινωνικοοικονομικό σύστημα του τιμαριωτισμού, θεμελιώδη όρο υπάρξεως του σουλτανικού-αυτοκρατορικού οικοδομήματος την περίοδο της επέκτασης (14ος-16ος αιώνες), κατάφεραν να επικρατήσουν στο Βυζάντιο και να δημιουργήσουν τη δική τους αυτοκρατορία.[3]

Η οθωμανική κατάκτηση ήταν μια μακρά περίοδος, περίπου τεσσάρων αιώνων, για το Βαλκανικό χώρο. Πριν την επικράτηση των Οθωμανών στα βυζαντινά εδάφη υπήρχε μια γενική αναταραχή, η εμφύλια διαμάχη μεταξύ των Καντακουζηνών και των Παλαιολόγων ως και ενδοδυναστικές έριδες μεταξύ των Παλαιολόγων αλλά και έντονες ιδεολογικές διαμάχες όπως τα κινήματα των Ζηλωτών και του Ησυχασμού'.[4] Η πρώτη εισβολή των Οθωμανών στη Θράκη σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές φαίνεται να πραγματοποιήθηκε το 1348. Η κατάκτηση της Θράκης ολοκληρώθηκε το 1375. Για να διαδώσουν οι Οθωμανοί το Ισλάμ στις περιοχές της Θράκης εγκαθίδρυσαν αρχικά μικρά, λαϊκής λατρείας ιδρύματα, δηλαδή δερβισικούς τεκκέδες. Στη συνέχεια, μετά την παγίωση της πλήρους κυριαρχίας στην περιοχή, ως σύμβολα της σουλτανικής ισχύος και την οριστική κατίσχυση του σουνιτικού Ισλάμ εγκαθίδρυσαν θρησκευτικά ιδρύματα (τζαμιά), το σημαντικότερο από τα οποία βρίσκεται στην περιοχή του Έβρου. Πρόκειται για το μεγάλο τέμενος του Βαγιαζήτ στο Διδυμότειχο[5] , ένα από τα μεγαλύτερα τεμένη που έκτισαν οι Οθωμανοί σε Ευρωπαϊκό έδαφος. Η διάδοση του Ισλάμ συνοδευόταν και από τον βίαιο εκτοπισμό του χριστιανικού στοιχείου.[6] Επίσης, εγκατέστησαν μεγάλες μάζες τουρκομανικών

---

[2] Βλ. Χ. Ιναλτζίκ ., *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασική εποχή,1300-1600*, Αθήνα 1995, σ.19.

[3] Βλ. G. Ostrogorsky., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Αθήνα 2008, σ.360-364, www.24grammata.com.

[4] Βλ. Γ. Βογιατζής , *Η πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες*, Αθήνα 1998, σ. 82.

[5] Βλ. Υπουργείο Εσωτερικών και διοικητικής ανασυγκρότησης, «Νεότερη ιστορία της Θράκης», http://www.mathra.gr/default_271.aspx , (25/8/2016).

[6] Βλ. Κ. Βακαλόπουλος, «Η Θράκη κατά την Οθωμανική περίοδο (1354-1922)», *Θράκη* (2000) 212.

φυλών (Yörük-Türkmen), οι οποίες είχαν ασπαστεί το ετερόδοξο Ισλάμ (δερβίσηδες και Μπεκτασήδες), και οι οποίες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην προσέλκυση και τον εξισλαμισμό χριστιανικών πληθυσμών μέσω του λατρευτικού συγκρητισμού. Τα ετερόδοξα μουσουλμανικά τάγματα ίδρυσαν τεκκέδες μέσα στις πόλεις και σε επιλεγμένες περιοχές της υπαίθρου. [7]

Στις ιστορικές πηγές η κατάκτηση της Θράκης χωρίζεται σε τρείς φάσεις. Η πρώτη φάση διαρκεί από το 1352 ως το 1357. Το 1352 οι Τούρκοι που βρίσκονταν στην περιοχή της Τζύμπης οριστικοποίησαν την κυριαρχία τους στην περιοχή. Το 1354 ο Ορχάν υποσχέθηκε στον Ιωάννη Καντακουζηνό την εκκένωση των θρακικών εδαφών με την επιβολή κάποιου χρηματικού ανταλλάγματος. Η υπόσχεση δεν πραγματοποιήθηκε καθώς ο σουλτάνος δεν προσήλθε ποτέ στη συνάντηση, και η Τζύμπη μαζί με τη Καλλίπολη παρέμειναν στα χέρια των Τούρκων. Το 1354 στη χερσόνησο της Καλλίπολης έγινε ένας καταστροφικός σεισμός και ορισμένες πόλεις της περιοχής καταστράφηκαν εντελώς. Από το 1355 ως το 1356 οι πολεμιστές του Εβρενός και του Χατζή Ιλ Μπέη λεηλάτησαν την περιοχή του Διδυμοτείχου ενώ από το 1354 ως το 1357 ο Σουλεϊμάν Πασά διενέργησε λεηλασίες στην ανατολική Θράκη. Η δεύτερη φάση διαρκεί από το 1357 ως το 1362, περίοδο κατά την οποία οι επιθέσεις πραγματοποιηθήκαν υπό την ηγεσία του Μουράτ Α΄. Οι κατακτήσεις της προηγούμενης περιόδου λειτούργησαν ως βάσεις για την πραγματοποίηση νέων επιδρομών. Ο Μουράτ Α΄ πραγματοποίησε επιθέσεις στην ανατολική Θράκη ενώ ο Εβρενός και ο Χατζή Ιλ Μπέη στην περιοχή του Έβρου. Το 1359 έγινε η κατάληψη της Κεσσάνης, δυο χρόνια αργότερα σε ασφυκτικό κλοιό πολιορκίας βρέθηκε η Αδριανούπολη και το Διδυμότειχο. Το Διδυμότειχο καταλήφθηκε το 1361. Η τρίτη φάση διήρκεσε από το 1362 ως το 1373/1374. Η Αδριανούπολη καταλήφθηκε από ανεξάρτητους Τούρκους πολεμιστές στα τέλη της δεκαετίας του 1360 και δόθηκε στον Μουράτ Α΄. Το 1372-1373 καταλήφθηκαν και άλλες περιοχές του Έβρου, όπως το Ορμένιο, το Αμμόβουνο και το Σουφλί. Την ίδια περίπου εποχή καταλήφθηκε και η Τραϊανούπολη, αν και το μεγαλύτερο τμήμα της είχε λεηλατηθεί το 1347 από τους κατακτητές. Η οθωμανική κατάκτηση ολοκληρώθηκε στη Θράκη με την ενσωμάτωση της Αίνου και των νησιών της Ίμβρου και της Σαμοθράκης στο Οθωμανικό κράτος. [8]

[7] Βλ. Ε. Ζεγκίνης , *ό.π.* , σ.107-109.
[8] Βλ. Γ. Βογιατζής , *ό.π.* , σ. 85-86, 88, 97, 101, 104, 111, 114-115, 118, 130-131, 168.

Οι κάτοικοι της περιοχής στους αιώνες που ακολούθησαν αντιμετώπισαν μεγάλες δυσχέρειες κάτω από την οθωμανική κυριαρχία. Μερικές δυσχέρειες που αντιμετώπισαν ήταν οι βιαιότητες, το παιδομάζωμα,οι δυσβάστακτοι φόροι και ο περιορισμός των πολιτικοθρησκευτικών δικαιωμάτων.

Το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα είχαν να αντιμετωπίσουν τη βαρβαρότητα των Οθωμανών αλλά και την επιθετικότητα του Βουλγαρικού Εθνικισμού.[9] Το μεγαλύτερο τμήμα της Ελλάδας είχε καταφέρει να αναγνωριστεί ως αυτόνομο κράτος κάτω από την κυριαρχία του σουλτάνου με τη συνθήκη της Αδριανούπολης το 1829. [10] Ο Έβρος πέρα από την οθωμανική κυριαρχία μέχρι να φτάσει στην απελευθέρωση και την ένταξη του στην Ελλάδα βρέθηκε στα χέρια και άλλων κατακτητών, των Βουλγάρων. Το Δεδέ Αγάτς (η σημερινή Αλεξανδρούπολη) καταλήφθηκε το 1877-78 από ρωσικό στρατό κατά τη διάρκεια του ρωσο-τουρκικού πολέμου. Το Νοέμβριο του 1912 η πόλη καταλήφθηκε από τους Βουλγάρους. Το 1913 στη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, πραγματοποιήθηκε αιματηρή σύγκρουση μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και Βουλγαρίας, η Βουλγαρία γνώρισε την ήττα. Ωστόσο, της παραχωρήθηκε η δυτική Θράκη με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου ως το τέλος του Α' Παγκοσμίου πολέμου, το 1918. Το 1919 η Βουλγαρία παραιτήθηκε από κάθε δικαίωμα στην περιοχή με τη συνθήκη του Νεϊγύ. Μετά τη συνθήκη του Νεϊγύ και για μικρό χρονικό διάστημα, συγκεκριμένα για επτά μήνες από τις 10 Οκτωβρίου 1919 ως τις 20 Μαϊου 1920 η δυτική Θράκη ήταν υπό Γαλλική διοίκηση και διοικητική οργάνωση με την ονομασία «Διαμαχική Θράκη- Thrace Interaliee»,[11] με επίσημη γλώσσα τη Γαλλική. Τελικά, στις 10 Αυγούστου του 1920 παραχωρήθηκε η Θράκη στην Ελλάδα.[12]

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ένα εξαιρετικά εκτεταμένο κράτος με πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη. Η Κωνσταντινούπολη εκτός από έδρα των σουλτάνων ήταν η μεγαλύτερη πόλη της Ανατολικής Μεσογείου και το σπουδαιότερο κέντρο εμπορίου, καθώς και αρχιτεκτονικής και τέχνης. Η κεντρική διοίκηση

[9] Βλ. Π. Αθανασιάδης, «Θράκη: Η δύσκολη ζωή κατά το 19ο αιώνα», https://kastropolites.com/thraki-h-dyskoli-zoi-kata-ton-19o-aiwna/ (20/1/2018).

[10] Βλ. Ε. Αποστολίδου-Λουκάτου, *Διδυμότειχο- Ορεστιάδα- Σουφλί. Ιστορικές περιηγήσεις*, Αθήνα 1996, σ.57.

[11] Βλ. Ι. Μπακιρτζής, *Η δυτική Θράκη στη μετάβαση (1913-1920)- Ιστορική ανασκόπιση μέσα από τις σύγχρονες της εποχής πηγές- κυρίως γαλλικές,* Θεσσαλονίκη 2016, σ. 15,40,54,115.

[12]Βλ. 14η Μαϊου, η Αλεξανδρούπολη γιορτάζει την ελευθερία της, http://www.alexpolisonline.com/2012/05/14.html, (16/9/2016).

εξακτινωνόταν πυραμιδοειδώς προς την επαρχιακή σ' ένα συγκεντρωτικό πλέγμα που αναφερόταν απ' ευθείας στην σουλτανική έδρα. Την κεντρική διοίκηση αποτελούσαν ο σουλτάνος και το αυτοκρατορικό συμβούλιο. Το αυτοκρατορικό συμβούλιο (Divan-i Hümayün) ήταν υπεύθυνο για την απονομή της δικαιοσύνης, λειτουργούσε ως το ανώτατο δικαστήριο. Το 1475 ο Μεχμέτ ο Πορθητής σταμάτησε να παρευρίσκεται ο ίδιος στο αυτοκρατορικό συμβούλιο και δημιούργησε το «καφασωτό παράθυρό», από το οποίο παρακολουθούσε το συμβούλιο. Το 18ο αιώνα το συμβούλιο σταμάτησε να συνεδριάζει στο παλάτι και τις υποθέσεις αναλάμβανε στο ανάκτορο του ο Μεγάλος Βεζίρης. Ο αυτοκράτορας άκουγε τα παράπονα των υπηκόων του είτε στην προσευχή της Παρασκευής, είτε όταν πήγαινε στο κυνήγι ή σε εκστρατεία. Στο συμβούλιο συμμετείχαν ο Μεγάλος Βεζίρης, δύο καζασκέρηδες (που αντιπροσώπευαν την δικαστική αρχή), οι δεφτερδάρηδες (που αντιπροσώπευαν την οικονομική αρχή), ο νισαντζής (αντιπροσώπευε την υπηρεσία πρωτοκόλλου) , ο αγάς των γενιτσάρων, ο αρχιναύαρχος ή καπουντάν-ι-ντεριά, δυο στρατιωτικοί διοικητές, ο σεϊχουλισλάμης (δεν διέθετε πολιτικές αρμοδιότητες, ήταν επικεφαλής των ουλεμάδων). Ο αγάς των γενιτσάρων, ο αρχιναύαρχος και ο σεϊχουλισλάμης συμμετείχαν στο συμβούλιο σε έκτατες περιστάσεις. [13] Το αυτοκρατορικό συμβούλιο κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων συζητούσε για τις υποθέσεις της αυτοκρατορίας, για ζητήματα με άλλα κράτη, συμβούλευε το σουλτάνο για την κήρυξη πολέμου και εκδίκαζε εφέσεις. Στο συμβούλιο μπορούσε να προσφύγει κάθε υπήκοος της αυτοκρατορίας για να εκφράσει τα παράπονα του. [14]

Στην επαρχιακή διοίκηση υπήρχαν δυο αξιωματούχοι, ο μπέης που ήταν στην τάξη των στρατιωτικών και εκπροσωπούσε την εκτελεστική εξουσία και ο καδής από την τάξη των ουλεμάδων που αντιπροσώπευε τη νομική εξουσία. Οι μεγάλες διοικητικές μονάδες ονομαζόταν μπεηλερμπεηλίκια και αργότερα μετονομάστηκαν εγιαλέτια. Στη συνέχεια τα μπεηλερμπεηλίκια ή εγιαλέτια χωρίζονταν σε σαντζάκια με επικεφαλή τον σαντζακμπέη. Η τοπική διοίκηση αποτελούνταν από τον σαντζακμπέη, το τοπικό συμβούλιο και τον σούμπαση (ήταν αρχηγός του τοπικου ιππικού). Το 1361 ιδρύθηκε το «μπεηλερμπεηλίκι» της Ρούμελης με έδρα τη Σόφια. Το 1393 ιδρύονται τα μπεηλερμπεηλίκια της Ανατολίας με έδρα την Κιουτάχεια και της Αμάσειας. Το

[13] Βλ. Χ. Ιναλτζίκ, *ό.π.,* σ.157-170.

[14] Βλ. Ι. Ορταϊλί, *Ανακαλύπτοντας ξανά τους Οθωμανούς,* Θεσσαλονίκη 2008 , σ. 178-179.

1533 ιδρύθηκε στο «μπεηλερμπεηλίκι» των Νήσων.[15] Ο ελλαδικός χώρος όπως τον γνωρίζουμε σήμερα αποτελούνταν από κατακερματισμένες περιφέρειες με αρκετές ιδιαιτερότητες που αναγνωρίζονται από την αρχιτεκτονική παραγωγή και τέχνη.[16]

Ο Έβρος - όπως αναφέρθηκε παραπάνω - ήταν από τις περιοχές που έπεσε πρώτη στα χέρια των Οθωμανών και από τις τελευταίες που απελευθερώθηκαν. Η σταθεροποίηση της διοίκησης στη Θράκη έγινε με βιαιότητα, σε μια περιοχή με πυκνούς χριστιανικούς πληθυσμούς απαιτούσε συγκρούσεις και μετακινήσεις πληθυσμών.[17]Από πολύ νωρίς στην περιοχή υπήρξε διοικητική οργάνωση. Η διοικητική οργάνωση στην κατεκτημένη Θράκη άρχισε από τα τέλη του 14ου αιώνα με τον Μουράτ Α΄ και ολοκληρώθηκε το 15ο αιώνα. Αρχικά οι σουλτάνοι ίδρυσαν μια γενική διοίκηση με το όνομα Ρούμελη που περιλάμβανε το μεγαλύτερο μέρος της Θράκης και που ονομαζόταν και «επαρχία του πασά». Η διοικητική εικόνα και η κοινωνική άλλαξε στη Θράκη με την εγκατάσταση των Τούρκων εποίκων στην περιοχή. Μετά την κατάκτηση της Θράκης, η γη όλης της αυτοκρατορίας άνηκε στο σουλτάνο. Ο σουλτάνος παραχώρησε μεγάλα τμήματα της γης στους τιμαριούχους ως στρατιωτικά φορολογητέες γαιοπροσόδους.[18] Το σύστημα των τιμαρίων δημιουργήθηκε για να συντηρηθεί ο στρατός. Ο κάθε σπαχής ήταν υποχρεωμένος να κατοικεί στο χωριό που ήταν η πηγή του εισοδήματος του και να συγκεντρώνει τη δεκάτη σε είδος. Ο σπαχής λειτουργούσε ως φορομισθωτής και ο ίδιος μετέτρεπε τη δεκάτη σε χρήμα.[19] Το 1650 το «σαντζάκι του πασά» διασπάστηκε και η Θράκη μαζί με την ανατολική και δυτική Μακεδονία εντάχθηκαν στο σαντζάκι του Αρχιπελάγους (ή της Καλλίπολης). Τα σαντζάκια υποδιαιρέθηκαν σε καζάδες που ήταν οι περιφέρειες δικαιοδοσίας του καδή. Οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ στην περιοχή της Θράκης στηρίχθηκαν σε επαρχιακό επίπεδο στη δημοσιοϋπαλληλία του Οθωμανικού κράτους και στις τοπικές αρχές των επισκόπων και των προεστών. Ο καίριος ρόλος της επαρχιακής διοίκησης δόθηκε στο νεοπαγή θεσμό του Επάρχου των οικονομικών (Muhassil-i emval), υπεύθυνο για θέματα φορολογίας της μεγαλύτερης επαρχιακής διοικητικής περιφέρειες (Vilayet) . Ο διοικητής του

[15] Βλ. Χ. Ιναλτζίκ ., *ό.π.* , σ.184-185, 205-206.

[16] Βλ. Ε. Μπρούσκαρη , *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Υπουργείο Πολιτισμού Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών αρχαιοτήτων, Αθήνα 2008-2009, σ.30.

[17] Βλ. Ι. Μπακιρτζής, *Σκέψεις για την εφαρμογή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων του 19ου αιώνα- η περίπτωση της Θράκης,* Ξάνθη 2000, σ.31-32.

[18] Βλ. Γ. Βογιατζής, *ό.π.*, σ.158, 179-180.

[19] Χ. Ιναλτζίκ, *ό.π.,* σ.188-189.

Βιλαετιού έφερε το βαθμό του στρατηγού (Müşir), σ΄αυτόν υπαγόταν η μικρότερη επαρχιακή περιφέρεια Sancak με το βαθμό του αντιστράτηγου (Ferik). Οι αρμοδιότητες της Επαρχιακής διοίκησης κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων πέρασαν από διάφορες φάσεις. Το 1839 υποβιβάστηκαν οι έπαρχοι (Vali), καθώς υπήρχε κίνδυνος να ισχυροποιηθούν οι επαρχιακοί διοικητές λόγω της κληρονομικότητας του θεσμού. Το 1852 το πεδίο της εξουσίας των έπαρχων (Vali) διευρύνεται και το 1858 αρχίζουν να ελέγχουν τον πολιτικό, οικονομικό τομέα, τη δημόσια τάξη και ασφάλεια.[20] Μετά το 1864 τα εγιαλέτια μετονομάστηκαν σε βιλαέτια. Μετά το συνέδριο του Βερολίνου το 1878 ο νότιος βαλκανικός χώρος ανήκε στα βιλαέτια της Αδριανούπολης, του Μοναστηρίου, των Ιωαννίνων, της Κρήτης, της Θεσσαλονίκης και του Αρχιπελάγους.[21] Η ευρύτερη περιοχή του Έβρου ανήκει στο βιλαέτι της Αδριανούπολης.

Σε όλες τις περιοχές του Έβρου από τη στιγμή της κατάκτησης από τους Οθωμανούς μέχρι και την απελευθέρωση του, οι συνθήκες ζωής των χριστιανών ήταν αρκετά δύσκολες με μαζικούς εξισλαμισμούς και βία. Κατά το 19ο αιώνα η γλώσσα που χρησιμοποιείτο περισσότερο στην περιοχή ήταν τα τουρκικά. Αυτό συνέβη γιατί τα τουρκικά αποτελούσαν τη βάση των συναλλαγών με την τοπική εξουσία και τις οικονομικές δοσοληψίες. Παρ΄όλα αυτά, οι χριστιανοί κατάφεραν να μείνουν ενωμένοι και πιστοί στη θρησκεία τους, διατηρώντας τα ήθη και τα έθιμά τους. Στην Ελληνική Επανάσταση στα τοπικά επαναστατικά κινήματα πήραν μέρος πρόσωπα από αρκετές περιοχές του Έβρου (Μάκρη, Σαμοθράκη, Σουφλί)[22], χωρίς να φοβηθούν τα αντίποινα των Οθωμανών. Πολλοί από τους πολεμιστές του αγώνα βρήκαν μαρτυρικό θάνατο.

1.3. Ο νέος ρόλος της εκκλησίας στη ζωή των χριστιανών μετά την άλωση

Μετά την άλωση, η Εκκλησία και ειδικότερα το Οικουμενικό Πατριαρχείο ήταν το κοινό σώμα για τον ελληνορθόδοξο κόσμο. Επιβίωσε σε ένα δυσμενές περιβάλλον

[20] Βλ. Ι. Μπακιρτζής, *Σκέψεις για την εφαρμογή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων του 19ου αιώνα- η περίπτωση της Θράκης,* Ξάνθη 2000, σ. 37-45.

[21] Α. Αναστασόπουλος , *Η Οθωμανική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα 2008, σ.31-32.

[22] Βλ. Υπουργείο Εσωτερικών και διοικητικής ανασυγκρότησης, «Νεότερη ιστορία της Θράκης», http://www.mathra.gr/default_271.aspx , (25/8/2016).

γεμάτο συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις. Ο Μεχμέτ Β΄ αναγνώρισε το δικαίωμα στους χριστιανούς να διαβιούν στη μουσουλμανική επικράτεια σύμφωνα με τους δικούς τους θρησκευτικούς νόμους εφόσον πλήρωναν τον κεφαλικό φόρο (cizye). Οι Οθωμανοί επέτυχαν αρχικά την υποταγή των χριστιανών και στη συνέχεια τη διαβίωση τους στην αυτοκρατορία χωρίς αντιστάσεις. Οι Οθωμανοί αναγνώρισαν στο πρόσωπο του Οικουμενικού Πατριάρχη τον άνθρωπο που μπορεί να έχει τον υποστασιοποιημένο θεσμικό ρόλο της διοίκησης όλων των ορθόδοξων εκκλησιών όλης της αυτοκρατορίας που είχαν περάσει στα χέρια των Τούρκων. Η εκκλησία απέκτησε πανορθόδοξο προσανατολισμό. Στο Οικουμενικό Πατριαρχείο εκχωρήθηκαν προνόμια αλλά και ευθύνες καθώς είχε την νομική ευθύνη όλης της ρωμέικης κοινότητας δηλαδή των μιλλέτ ,απέναντι στην Πύλη. Ο πρώτος πατριάρχης μετά την άλωση ήταν ο Γεννάδιος Σχολάριος.[23] Η αναγνώριση του πατριαρχείου ως προστάτη των ορθόδοξων χριστιανών είχε ως αποτέλεσμα να διατηρηθούν τμήματα του βυζαντινού δικαίου όπως η «Εξάβιβλιος» του κ. Αρμενόπουλου. Τα τμήματα αυτά παρείχαν στοιχεία που διασταυρώνονταν με την καθημερινή ζωή των χριστιανών και τη δικαιοδοσία της εκκλησίας στην Πύλη.[24]

Ο χριστιανός στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν υπήκοος δεύτερης κατηγορίας.[25] Η εκκλησία για τους υπόδουλους χριστιανούς είχε κεντρικό ρόλο στην πνευματική και κοινωνική ζωή, ο πατριάρχης είχε την εγγύηση για την ασφάλεια και τη ζωή των χριστιανών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.[26] Η θρησκεία ήταν που κράτησε τους Έλληνες ενωμένους δίνοντας τους την ελπίδα για την απελευθέρωση του γένους. Η εκκλησία ουσιαστικά δεχόταν το σχήμα της συνυπάρξεως και της υποταγής για τη σωτηρία των ψυχών των Ορθοδόξων της αυτοκρατορίας. Περισσότερα προνόμια στους χριστιανούς δόθηκαν επί του Σελίμ Γ΄ (1787-1807) που

[23] Βλ. «Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453-1669) Τουρκοκρατία, Λατινοκρατία» , *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Ι' (1974) 93-97, 147.

[24] Βλ. «Η Οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821. Διαφωτισμός. Ιστορία της παιδείας. Θεσμοί και Δίκαιο.», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000* 2 (2003) 285.

[25] Βλ. Ζ. Νταλέγκρ, *Έλληνες και Οθωμανοί: 1453-1923. Από την πτώση της Κωνσταντινούπολης έως την καταστροφή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας,* Αθήνα 2006 , σ.68.

[26]Βλ «Μεταβυζαντινή τέχνη: Ζωγραφική. Γενικά χαρακτηριστικά της μεταβυζαντινής τέχνης», .http://docplayer.gr/3765262-Metavyzantini-tehni-zografiki-genika-haraktiristika-tis-metavyzantinis-tehnis.html. (1/3/2017).

εγγυήθηκε θρησκευτική ελευθερία και δικαίωμα ανέγερσης ναών. [27] Η εκκλησία αγωνίστηκε στη μακρά αυτή περίοδο να διασώσει την εθνική, πνευματική συνείδηση, τη γλώσσα και τη θρησκεία. [28]

Ο νέος ρόλος της εκκλησίας στην περίοδο της δουλείας ήταν να διατηρήσει ενωμένους τους χριστιανούς στο πέρασμα των αιώνων. Κατάφερε πέρα από τη θρησκεία να διατηρηθεί και η γλώσσα και η συνείδηση και όλα αυτά μαζί να οδηγήσουν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την εξέγερση του έθνους και, τελικώς, για την απελευθέρωση.

1.4. Η ανέγερση εκκλησιών την περίοδο της Οθωμανοκρατίας

Η ανέγερση των ναών έγινε μια δύσκολη διαδικασία μετά την υποδούλωση των χριστιανών από τους Οθωμανούς, δεν ήταν όμως ακατόρθωτη. Υπάρχουν σήμερα εκατοντάδες ναοί σε όλο τον ελλαδικό χώρο που χτίστηκαν κατά την οθωμανική περίοδο. Παρακάτω θα αναφερθούμε στις διακυμάνσεις που είχε η ανέγερση των εκκλησιών από την αρχή της κατάκτησης μέχρι την απελευθέρωση.

Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκος το 1453 είχε συνέπειες σε πολλούς τομείς της ανθρώπινης ζωής, ένας από τους οποίους ήταν ο τομέας της καλλιτεχνικής παραγωγής. Άμεση συνέπεια της κατάκτησης ήταν η επιβράδυνση της οικοδομικής δραστηριότητας που αφορούσε στα θρησκευτικά κτήρια των χριστιανών. Η υψηλή φορολογία στις πόλεις και στα χωριά που επέβαλαν οι Οθωμανοί δυσκόλευαν σε μεγάλο βαθμό τη διαδικασία ανέγερσης εκκλησιών. Συνήθως, οι χριστιανοί αυτή την περίοδο προτίμησαν να επισκευάζουν όσες βυζαντινές εκκλησίες δεν είχαν μετατραπεί σε τζαμιά.[29] Η διαδικασία για την έκδοση άδειας ανέγερσης εκκλησίας από τις τοπικές αρχές ήταν χρονοβόρα και απαιτούσε την καταβολή μεγάλων χρηματικών ποσών. Για τον λόγο αυτό πολλές φορές χτιζόταν λαθραία. Η κάθε κοινότητα που ήθελε να προβεί σε ανέγερση ή ανακαίνιση ναού

[27] Βλ. «Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1699-1821) Τουρκοκρατία, Λατινοκρατία» , *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* ΙΑ' (1974) 123.

[28] Βλ. Ε. Θωμόπουλος , *Η ιστορία της κοινωνικής προστασίας από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον,* Αθήνα 1977, σ. 82-83.

[29] Βλ. Α. Ορλάνδου., *Η εν Ελλάδι εκκλησιαστική αρχιτεκτονική επί τουρκοκρατίας*, Αθήναι 2000, σ.9-15.

έπρεπε να ακολουθήσει μια διαδικασία. Αρχικά, να υποβάλλει στο δήμο της περιοχής πρακτικό της απόφασης, το οποίο μέσω της έδρας του Βιλαετιού πήγαινε στο Υπουργείο Δικαιοσύνης και Δογμάτων. Στη συνέχεια, το τμήμα του Ανωτάτου Συμβουλίου του κράτους ήταν υπεύθυνο για την έγκριση ή απόρριψη του αιτήματος. Ο Σουλτάνος και ο Σαντραζάμης εξέδιδαν διαταγή υπογεγραμμένη. Με το παραπάνω έγγραφο ο τοπικός δήμος έδινε την οικοδομική άδεια. Ο χώρος ανέγερσης του ναού έπρεπε να είναι καθαρή ιδιοκτησία.[30] Την πρώτη περίοδο της κατάκτησης από το 15ο ως το 17ο αιώνα στο μεγαλύτερο μέρος του ελλαδικού μέρους δεν παρατηρείται ανέγερση ενοριακών ναών.[31]

Η βυζαντινή τέχνη μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης δεν έσβησε για τους Έλληνες που βρισκόταν κάτω από οθωμανική κυριαρχία, ιδιαίτερα στην εκκλησιαστική τέχνη.

Κατά τη διάρκεια των πρώτων αιώνων της κατάκτησης στα μεγάλα μοναστηριακά συγκροτήματα (Άγιο όρος, Μετέωρα κλπ.), παρατηρείται μια αναγέννηση τόσο του κτηριακού αποθέματος, όσο και των τοιχογραφήσεων. Τα μοναστήρια, τα οποία ήταν κάτοχοι μεγάλης έγγειας περιουσίας (κτήματα και μετόχια που τους είχαν παραχωρηθεί ως αφιερώματα από πλούσιους «δυνατούς» της βυζαντινής περιόδου), είχαν τη δυνατότητα να εξασφαλίζουν τις απαιτούμενες άδειες από τις οθωμανικές αρχές, αλλά και να μετακαλούν τους άριστους τεχνίτες (αρχιτέκτονες, οικοδόμους, καλλιτέχνες) για την επέκταση και τον διάκοσμο των μοναστηριών.

Στις επόμενες δυο περιόδους της οθωμανικής κατάκτησης τα πράγματα αλλάζουν για τη ναοδομία. Τη δεύτερη περίοδο του 18ο αιώνα παρατηρήθηκε γενικότερη ανάπτυξη της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο αλλά σε όλη τη Νότια Βαλκανική. Την τελευταία περίοδο του 19ο αιώνα και κυρίως μετά την έναρξη της Επανάστασης έχουμε πλούσια ανοικοδόμηση νέων ναών.[32] Στους μη μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η Υψηλή Πύλη έδωσε αρκετά δικαιώματα με τη θέσπιση του Τανζιμάτ. Το 1839 με το Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ και το 1856 με το Χάτι Χουμαγιουν. [33] Οι αλλαγές του Τανζιμάτ

[30] Βλ. Ι. Μπακιρτζής, «Άδειες ναοδομίας στην Ξάνθη, στις αρχές του 20ου αιώνα», *Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας Λαογραφίας*, Ξάνθη 2014, σ.21-37.

[31] Βλ. Σ. Δαδάκη, «Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την οθωμανική κατάκτηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή», *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου-Β τόμος*, Σέρρες 2003, σ.719

[32] Βλ. Σ. Δαδάκη , *ό.π.* , σ. 722-724.

[33] Βλ. Α. Γουρίδης , *Το ιστορικό Διδυμότειχο*, Διδυμότειχο 1999, σ. 60.

έχουν την επιρροή του δυτικού προτύπου.[34] Ήταν ένα σύνολο μεταρρυθμίσεων, στις οποίες δεσμεύτηκε να προχωρήσει το Οθωμανικό κράτος κάτω από την πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων και ιδιαίτερα της Ρωσίας, αλλά και την επιδίωξη της Μεγάλης Βρετανίας να διατηρηθεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία.[35] Συγκεκριμένα, το Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ (1839) έδινε εγγυήσεις για τη ζωή, την ασφάλεια, την περιουσία των υπηκόων, τη θέσπιση ενός κανονικού συστήματος για την επιβολή των φόρων και τη στρατολόγηση των υπηκόων, καθώς και μεταρρυθμίσεις στη δικαιοσύνη. Το Χατι Χουμαγιούν (1856) αρκετά χρόνια αργότερα πραγματοποίησε μεταρρυθμίσεις στην οικονομία, την εκπαίδευση, στη δικαιοσύνη, στη διοίκηση[36] και αυτό όπως και στο Χάτι Σερίφ του Γκιουλχανέ έδωσε εγγυήσεις για τη ζωή, για την τιμή και τη περιουσία των υπηκόων. Το πιο σημαντικό σημείο του Χάτι Χουμαγιούν ήταν οι θρησκευτικές ελευθερίες που δόθηκαν στους μη μουσουλμάνους υπηκόους, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως το δικαίωμα να ασκούν ελεύθερα τη θρησκεία τους,[37] το δικαίωμα να επισκευάζουν λατρευτικούς χώρους , ενώ απαγορεύτηκε ο εξαναγκασμός για αλλαγή θρησκείας. Όλα αυτά, μαζί με την σημαντική οικονομική άνοδο των υπόδουλων χριστιανικών πληθυσμών και το νέο τους κοινοτικό ρόλο, συνηγόρησαν ώστε την τελευταία περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας να υπάρξει εντατική ανέγερση νέων ναών, οι περισσότεροι από τους οποίους σώζονται και σήμερα, άλλοι ακέραιοι και άλλοι με αρκετές μετατροπές- μετασκευές.

[34] Βλ. Z. Νταλέγκρ, *ό.π.,* σ.276.

[35] Βλ. Ν., Σοϊλεντάκης *Ιστορία του Θρακικού ελληνισμού*, Αθήνα 1996, σ.59.

[36] Βλ. D. Quataert , *Η Οθωμανική αυτοκρατορία, οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, Αθήνα 2006 σ.116.

[37] Ι. Μπακιρτζής, *Σκέψεις για την εφαρμογή μεταρρυθμίσεων του 19ου αιώνα –η περίπτωση της Θράκης,* Ξάνθη 2000, σ. 24.

Κεφάλαιο 2ο

Ο εσωτερικός διάκοσμος των μεταβυζαντινών εκκλησιών του Βορείου Έβρου

2.1 Οι εκκλησίες στην περιοχή του Διδυμοτείχου

Η περιοχή του Διδυμοτείχου καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς το 1361 την ίδια εποχή που έπεσε στα χέρια τους και η Αδριανούπολη. Το Διδυμότειχο μέχρι το 1365 αποτελούσε τη μόνη πόλη που κατείχαν οι Οθωμανοί σε Ευρωπαϊκό έδαφος . Στο Διδυμότειχο γεννήθηκε ο Βαγιαζήτ Β΄ ο γιος του Μωάμεθ Β΄, που υπήρξε σημαντική προσωπικότητα όχι μόνο για την περιοχή αλλά για ολόκληρη την αυτοκρατορία.[38] Μετά την κατάληψη του Διδυμοτείχου το κάστρο της πόλης δεν καταστράφηκε, και μέσα σε αυτό συνέχισαν να διαμένουν οι χριστιανοί. Οι Οθωμανοί που εγκαταστάθηκαν εκεί έμειναν έξω από το κάστρο. [39] Οι κατακτητές υπήρξαν ιδιαίτερα σκληροί με τους κατοίκους της περιοχής, μετά την κατάκτηση ακολούθησαν σφαγές, λεηλασίες, πυρπολήσεις, ατιμώσεις, αρπαγές, υπέρογκοι φόροι και βίαιοι εξισλαμισμοί. Το Διδυμότειχο υπήρξε πόλος έλξης όχι μόνο για τον τούρκικο πληθυσμό, αλλά και για τους Οθωμανούς σουλτάνους και τους αξιωματούχους για δυο κυρίως λόγους. Ο πρώτος ήταν το κάστρο, το οποίο είχε στρατηγική σημασία καθώς ο τρόπος κατασκευής του παρείχε ασφάλεια και από αυτό μπορούσαν να ελέγχουν στρατιωτικά την ευρύτερη περιοχή. Ο δεύτερος ήταν ότι η περιοχή του Διδυμότειχου ήταν εκείνη την εποχή κέντρο κυνηγιού. Παρά την ασφυκτική κατάσταση που επικρατούσε στη πόλη το ψυχικό σθένος του χριστιανικού πληθυσμού ήταν τόσο μεγάλο που εντυπωσίασε ακόμα και το μεγάλο περιηγητή Ελβιγιά Τσελεμπή που το 17ο αιώνα επισκέφτηκε το Διδυμότειχο.[40] Για τη διάδοση του Ισλάμ εκτός από την κατασκευή του μεγάλου Τεμένους του Βαγιαζήτ οι Οθωμανοί προχώρησαν στο παιδομάζωμα, κυρίως το 17ο αιώνα. Αυτό γίνεται γνωστό από τις σωζόμενες πηγές με τα μουσουλμανικά ονόματα των παιδιών από το Διδυμότειχο που αναγκάστηκαν να αλλάξουν πίστη και να ενταχθούν στις υπηρεσίες του σουλτάνου. Σχετικά με την έκρηξη της επανάστασης το 1821, δεν διαθέτουμε

[38] Βλ. Ιστορία του Διδυμοτείχου, http://www.patridamou.gr/?page_id=235 (27/4/2017).

[39] Βλ. Α. Γουρίδης, *Διδυμότειχο Οδοιπορικό (Προϊστορία- Αρχαιότητα-Βυζάντιο- Οθωμανοκρατία-Νεώτεροι Χρόνοι),* Διδυμότειχο 2007, σ.74.

[40] Βλ. Ε. Αποστολίδου-Λουκάτου, *ό.π,* σ.33.

γραπτά στοιχεία για τα γεγονότα που συνέβησαν στην περιοχή, μόνο από την προφορική παράδοση που αναφέρει σφαγές μεταξύ των ραγιάδων τον Απρίλιο του 1821 με αποτέλεσμα μεγάλες καταστροφές στην πόλη από τον οργισμένο όχλο. Από το 1864 και έπειτα το Διδυμότειχο ανήκει στο βιλαέτι της Αδριανούπολης. Κατά τη διάρκεια των ρωσο-τουρκικών πολέμων η περιοχή του Διδυμότειχου κατελήφθη από τα ρωσικά στρατεύματα για μικρά χρονικά διαστήματα. Η πρώτη ρωσική κατοχή πραγματοποιήθηκε το 1829 και η δεύτερη το 1878. Λίγο πριν το ξέσπασμα του δεύτερου ρωσο-τουρκικού πολέμου, το διάστημα 1860 - 1870 έκανε την εμφάνιση του ένας ακόμα κίνδυνος, η ελληνο-βουλγαρική διαμάχη, που εντείνεται όσο πλησιάζουμε προς τη δημιουργία της βουλγαρικής εξαρχίας.[41]

Το Διδυμότειχο σήμερα είναι μια κωμόπολή με 9.263 κατοίκους. Στην περίοδο της Οθωμανοκρατίας αποτέλεσε σημαντικό χριστιανικό θρησκευτικό κέντρο. Η μητρόπολη Διδυμοτείχου αριθμεί αρκετούς αιώνες ζωής. Σύμφωνα με πληροφορίες πρώτη φορά αναφέρεται στη σύνοδο που είχε συγκαλέσει ο Πατριάρχης Φώτιος το 879-880, όπου υπάρχει υπογραφή του επισκόπου (Νικηφόρου) Διδυμοτείχου. Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας συνέχιζε να αποτελεί μια σταθερή μητρόπολη στην περιοχή.[42] Στην περίοδο αυτή ανεγέρθηκαν στο Διδυμότειχο τρεις μεταβυζαντινοί ναοί: ο ναός του Άγιου Αθανάσιου που είναι μέχρι και σήμερα ο μητροπολιτικός ναός, ο ναός του Σωτήρος Χριστού και ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Οι δύο πρώτοι ναοί βρίσκονται εντός των τειχών του Διδυμοτείχου και μόνο ο ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου είναι χτισμένος εκτός των τειχών.

[41] Βλ. Α. Γουρίδης, *Το ιστορικό Διδυμότειχο*, Διδυμότειχο 1999, σ.51-59-64.

[42] Ιστορία της Ιεράς μητρόπολης Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου, http://www.imdos.gr/sample-page/ιστορικό/ (27/4/2017).

2.1.1. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου

1

Ο μητροπολιτικός ναός του Αγίου Αθανασίου (Βλ. Χάρτης 1, Παράρτημα σελ.212 και εικόνες 1 ως 4) ανεγέρθηκε το 1834, όπως αναγράφει και η μαρμάρινη επιγραφή που κοσμεί το ναό. Αποτελεί μια τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με νάρθηκα και γυναικωνίτη.[43] Παλαιότερες πληροφορίες αναφέρουν ότι προϋπήρχε ναός με την ονομασία «Άγιος Αθανάσιος» πριν την ανέγερση του σημερινού ναού. Συγκεκριμένα σύμφωνα με κώδικα της ιεράς μητρόπολης ο προϋπάρχων ναός του «Αγίου Αθανασίου» το 1789 ήταν σε κακή κατάσταση.[44] Ο ναός βρίσκεται στη νότια πλευρά του κάστρου. Κάτω από αυτόν έχει βρεθεί μια κατακόμβη που πιθανόν να ταυτίζεται με τη λατρεία στα πρώιμα χριστιανικά χρόνια, μπορεί όμως να εξυπηρετεί και σκοπούς του συνολικού οικοδομήματος του ναού.[45]

Ο ναός χτίστηκε από τον Κάλφα Μιχαήλ το 1834. Η ξυλεία για το ναό προερχόταν από το Δερβένι ενώ οι πέτρες από τους Πετράδες. Με το χωριό των Πετράδων

[43] Μ. Μαλαμίδου, *Θρησκευτικά μνημεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης*, Αλεξανδρούπολη 2008, σ. 166.

[44] Ν. Βαφείδης, «Αι εκκλησίαι Διδυμοτείχου», *Θρακικά* 13 (1940) 228.

[45] Σ. Παπαδόπουλος , *Διδυμότειχο: Ιστορία- Μνημεία- Πολιτισμός*, Διδυμότειχο 1990, σ.73.

έκλειναν ειδικές συμφωνίες τόσο για την ποσότητα όσο και για τις διαστάσεις των οικοδομικών λίθων που θα χρησιμοποιούσαν για την ανέγερση του ναού. Ένα τμήμα των εξόδων για την ανέγερση του ναού καλύπτονταν από την προπώληση στασιδιών, τα οποία άνηκαν προσωπικά στους ανθρώπους που τα είχαν προαγοράσει. [46]

2

Στα επόμενα χρόνια μετά την ανέγερση του ναού φαίνεται ότι πραγματοποιήθηκαν ορισμένες σημαντικές αλλαγές σε αυτόν. Το 1892 χτίστηκε ο νάρθηκας και επί μητροπολίτου Ιωακείμ Σιγάλα ανεγέρθηκαν το κηροποιείο και το κωδωνοστάσιο. Κωδωνοστάσιο στο ναό υπήρχε αλλά ήταν παλιό και ξύλινο, οπότε αντικαταστάθηκε με νεώτερο, πετρόκτιστο.[47]

3

[46] Α. Γουρίδης, *Διδυμότειχο, μια άγνωστη πρωτεύουσα*, Κομοτηνή 2006, σ. 152.

[47] Α. Γουρίδης ,*Το ιστορικό Διδυμότειχο*, Διδυμότειχο 1997, σ. 137.

4

Ο ναός έχει τρεις εισόδους στην ανατολική, τη νότια και τη βόρεια όψη του ναού. Η κεντρική είσοδος που χρησιμοποιείται σήμερα είναι στη δυτική όψη. Κατά μήκος της ανατολικής, βόρειας και νότιας όψης υπάρχουν παράθυρα που βοηθούν στο φυσικό φωτισμό του ναού.

2.1.1.1. Το εσωτερικό του ναού

5

Στην είσοδο του ναού βρίσκεται ο νάρθηκας (βλ. εικόνα 6). Υπάρχουν τρεις θύρες που οδηγούν από το νάρθηκα στο κύριο μέρος του ναού. Στο ανώφλιο της κεντρικής θύρας, από την πλευρά του νάρθηκα, βρίσκεται η μαρμάρινη κτιτορική επιγραφή (βλ. εικόνα 5) του ναού. Το κύριο μέρος του ναού κοσμούν τρεις πίνακες που απεικονίζουν φυσικά τοπία, όπως μπορούμε να συναντήσουμε σε αρχοντικά κτήρια της εποχής εκείνης στην περιοχή του Διδυμότειχου, οι πίνακες βρίσκονται πάνω από τις τρεις θύρες που χωρίζουν το νάρθηκα με το κύριο μέρος του ναού. Ο ναός εσωτερικά έχει φυσικό φως που εισέρχεται από τα παράθυρα που υπάρχουν κατά

μήκος της νότιας και βόρειας πλευράς του ναού. Το δάπεδο του ναού είναι μαρμάρινο. Στο κύριο μέρος του ναού υπάρχει σκάλα που οδηγεί στο γυναικωνίτη (Βλ. εικόνα 7), ο οποίος είναι ξύλινος. Παλαιότερα σε όλο το μήκος του υπήρχαν τα καφασωτά στα ανοίγματα που χώριζαν το γυναικωνίτη από το κύριο μέρος του ναού για να μην έρχονται σε οπτική επαφή οι γυναίκες με τους άντρες. Σήμερα καφασωτά διατηρούνται μόνο στο χώρο όπου βρίσκονται οι σκάλες ανόδου στον γυναικωνίτη.

6

7

Η οροφή του ναού έχει ξύλινη επένδυση, η οποία αποτελεί προσθήκη που έγινε κατά την ανακαίνιση του ναού το 1950. Στη μέση της οροφής υπάρχει η εικόνα του Παντοκράτορα, για την οποία δεν γνωρίζουμε αν είναι τοποθετημένη εκεί εξ' αρχής, και πολύ πιθανόν να αποτελεί νεώτερη προσθήκη. Οι κίονες (Βλ. εικόνα 9) του ναού έχουν ξύλινο πυρήνα που φθάνει ψηλά και στηρίζει την δοκό η οποία φέρει τα βάρη του θόλου του μεσαίου κλίτους. Εξωτερικά φέρουν επένδυση από επίχρισμα,

ζωγραφισμένο σε απομίμηση του μαρμάρου. Τα κιονόκρανα είναι πρόσθετα, γύψινα, επιχρυσωμένα, με πλήθος διακοσμητικών θεμάτων.

8

Υπάρχουν διακοσμημένα φύλλα άκανθων, άγγελοι, ζώα, πτηνά.[48] Αξονικά τοποθετημένες, επάνω από τους κίονες υπάρχουν εικόνες αγίων μέσα σε μετάλλια.

9

[48] Λ. Σύνδικα-Λαούρδα, Ε. Γεωργιάδου- Κουντουρά, *Ναοί του 19ο αιώνα στο Διδυμότειχο και στο Σουφλί*, Θεσσαλονίκη 2004, σ.25.

2.1.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες, οι πίνακες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα

10

11

12

Το τέμπλο (Βλ. εικόνα 10) είναι ξυλόγλυπτο και χωρίζεται σε τρεις ζώνες, με δυο επιπλέον προσκυνητάρια στη νότια και τη βόρεια πλευρά του ναού. Ο διάκοσμος του τέμπλου παρουσιάζει ορισμένες διαφορές σε σχέση με τα τέμπλα των ναών εκείνης της εποχής στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο, στις οποίες θα αναφερθούμε αμέσως παρακάτω. Στα βημόθυρα (Βλ. εικόνα 13) της Ωραίας Πύλης είναι σκαλισμένο το όνομα του δημιουργού του τέμπλου: «Σταμάτης Νικολάου Μαδυτινός/ Μάρτιος 1835».

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

Στο κατώτερο μέρος του τέμπλου παρατηρούμε να κάνουν έντονη την παρουσία τους στοιχεία που προέρχονται από τον αστικό βίο: βρίσκονται πίνακες (Βλ. εικόνες 14 ως 23) που απεικονίζουν φανταστικά ή πραγματικά τοπία, πόλεις και διάφορα κτίσματα, πύργους. Παρόμοιες απεικονίσεις όπως αυτές των πινάκων συναντώνται σε αρχοντικά του 19ου αιώνα. [49] Για τους πίνακες αυτούς που κοσμούν το τέμπλο δεν διαθέτουμε περαιτέρω στοιχεία. Σε κανένα πίνακα δεν αναγράφεται η ονομασία του δημιουργού ή η ημερομηνία της δημιουργίας του. Πιθανόν να πρόκειται για κάποιο ζωγράφο που πέρασε από την περιοχή την περίοδο της Οθωμανοκρατίας. Τα τοπία που απεικονίζονται στους πίνακες δεν γνωρίζουμε αν αποτελούν απεικονίσεις από τη ζωή και τα χτίσματα του Διδυμοτείχου της εποχής ή προέρχονται από αναπαραστάσεις κάποιας άλλης περιοχής. Σε κάθε περίπτωση, πρόκειται για στοιχεία που δεν συναντώνται σε κανένα άλλο μεταβυζαντινό ναό της περιοχής.

Τα έξι κεντρικά ορθογώνια διάχωρα (Βλ. εικόνες 11 και 12) που βρίσκονται πάνω από τις εικόνες της μεσαίας ζώνης, φέρουν ως κεντρικό θέμα δυο αντικριστά πουλιά καθισμένα σε ένα δοχείο να ραμφίζουν τα φτερά τους. Ανάμεσα στα πουλιά υψώνεται ένα κάθετο κλαδί, ενώ άλλα δυο κλαδιά ξεκινούν κάτω από το δοχείο.

24

[49] Α. Γουρίδης , *Το ιστορικό Διδυμότειχο*, Διδυμότειχο 1999, σ. 138.

Πάνω από τα πουλιά υπάρχουν τσαμπιά από σταφύλια και ρόδια. Στα υπόλοιπα διάχωρα υπάρχει ένας κύκλος που περιλαμβάνει ένα ρόμβο με ένα τσαμπί σταφυλιού στη μέση. Υπάρχουν άλλα δυο τσαμπιά σταφυλιού που κοσμούν τον κύκλο, δεξιά και αριστερά του ρόμβου.

Στη μεσαία ζώνη του τέμπλου βρίσκονται οι δεσποτικές εικόνες και στην ανώτερη ζώνη οι μικρότερες εικόνες του δωδεκάορτου. Οι κιονίσκοι που χωρίζουν τις δεσποτικές εικόνες κοσμούνται από πεσσίσκους. Οι δεσποτικές εικόνες που κοσμούν το τέμπλο είναι η Θεοτόκος Ελεούσα, ο Άγιος Σπυρίδων, οι Τρεις Ιεράρχες, ο Άγιος Γεώργιος, ο Παντοκράτορας, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, η Αγία Τριάδα, ο Άγιος Βασίλειος και Χαράλαμπος, και ο Άγιος Δημήτριος.

Θεοτόκος η Ελεούσα

Η Παναγία αναπαρίσταται να κρατά στο χέρια της τον Χριστό σε μικρογραφία. Η Παναγία φορά κόκκινο μαφόριο, ο Χριστός φορά κόκκινο ιμάτιο και πράσινο χιτώνα. Ο Χριστός με το δεξί του χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά ανοιχτό ένα βιβλίο. Η εικόνα (όπως αναγράφεται στο κάτω μέρος) ζωγραφίστηκε το 1838 από τα χέρια του Νικόλαου Αδριανουπολίτη.

26

Ο Άγιος Αθανάσιος

Στο κέντρο της εικόνας βρίσκεται ο Άγιος Αθανάσιος να κάθεται σε θρόνο, με πλούσια αμφίεση. Με το δεξί του χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ένα κλειστό βιβλίο. Στις υπόλοιπες σκηνές της εικόνας βλέπουμε σκηνές από τη ζωή του Αγίου.

27

Ο Άγιος Σπυρίδων

Ο Άγιος Σπυρίδων απεικονίζεται ένθρονος με κοντή γενειάδα, κορώνα στο κεφάλι, ενδεδυμένος με πλούσια αρχιερατική στολή. Με το δεξί του χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ένα μισάνοιχτο ευαγγέλιο. Όπως αναγράφεται, η εικόνα ζωγραφίστηκε το έτος 1837.

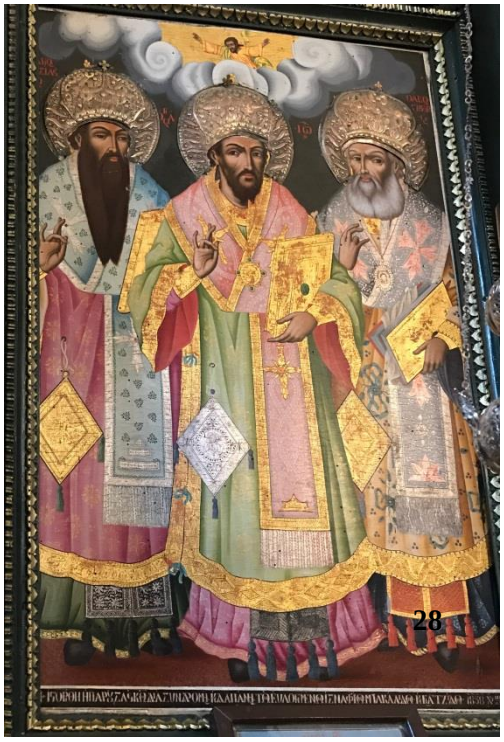
28

Οι Τρεις Ιεράρχες

Οι Τρεις ιεράρχες απεικονίζονται σε όρθια θέση με πλούσια αμφίεση. Στο κέντρο και σε πρώτο επίπεδο βρίσκεται ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, ενώ ο Βασίλειος ο Μέγας και ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός ή Θεολόγος δίπλα του σε δεύτερο επίπεδο φαίνεται να κλείνουν προς το κέντρο. Με το δεξί τους χέρι ευλογούν ενώ στο αριστερό κρατούν κλειστό το Ευαγγέλιο. Η εικόνα, όπως αναγράφεται, ζωγραφίστηκε το έτος 1838.

29

Η Αγία Τριάδα

Στην εικόνα υπάρχει απεικόνιση του πατέρα και του υιού, να κάθονται πάνω σε σύννεφα, στα πόδια τους βρίσκονται τρεις κύκλοι με φτερά. Ο πατέρας με μακριά λευκή γενειάδα φορά ροδί ιμάτιο και σκούρο χιτώνα, με το δεξί του χέρι ευλογεί, στο αριστερό κρατά τη σφαίρα του σύμπαντος και ένα ειλητάριο. Ο υιός φορά ροδί χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο, με το δεξί χέρι ευλογεί και κρατά ένα ξύλινο σταυρό, με το αριστερό κρατά ένα ειλητάριο. Πάνω από τα κεφάλια του πατέρα και του υιού υπάρχει ένα περιστέρι, που αναπαριστά το Άγιο Πνεύμα. Η εικόνα, όπως αναγράφεται, ζωγραφίστηκε το 1838.

30

Ο Άγιος Βασίλειος και ο Άγιος Χαράλαμπος

Οι δύο Άγιοι απεικονίζονται όρθιοι με αρχιερατική στολή, το ύφος των προσώπων τους είναι αυστηρό. Με το δεξί τους χέρι ευλογούν ενώ με το αριστερό κρατούν ένα βιβλίο. Στο πάνω μέρος της εικόνας στο κέντρο η μορφή του Χριστού σε μικρογραφία μέσα σε λευκό σύννεφο, τους ευλογεί.

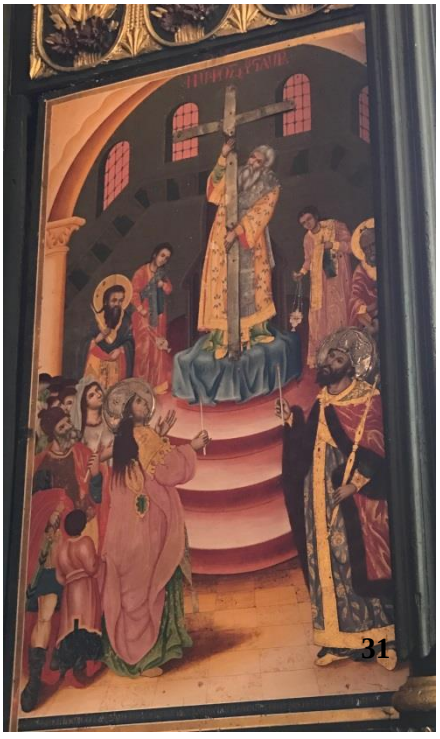

31

Η Ύψωση του Τιμίου Σταυρού

Στο κέντρο της εικόνας, ο Πατριάρχης Ιεροσολύμων Μόδεστος κρατά το σταυρό σε υπερυψωμένο σημείο μέσα στο ναό. Αριστερά και δεξιά της εικόνας δυο διάκονοι θυμιατίζουν. Στο κάτω μέρος της εικόνας η αγία Ελένη και ο άγιος Κωνσταντίνος κρατούν από ένα κερί στο χέρι.

Η Αγία Ελένη συνοδεύεται από πλήθος κόσμου.[50] Η εικόνα, όπως αναγράφεται, ζωγραφίστηκε το έτος 1828.

[50] Λ. Σύνδικα-Λαούρδα, Ε.Γεωργιάδου- Κουντουρά, *ό.π*, σ.45.

32

Ο Παντοκράτορας

Ο Παντοκράτορας αναπαρίσταται μετωπικός, με το δεξί χέρι να ευλογεί και στο αριστερό να κρατά ανοιχτό το ευαγγέλιο. Φορά κόκκινο χιτώνα και σκούρο ιμάτιο. Η εικόνα ζωγραφίστηκε το έτος 1838.

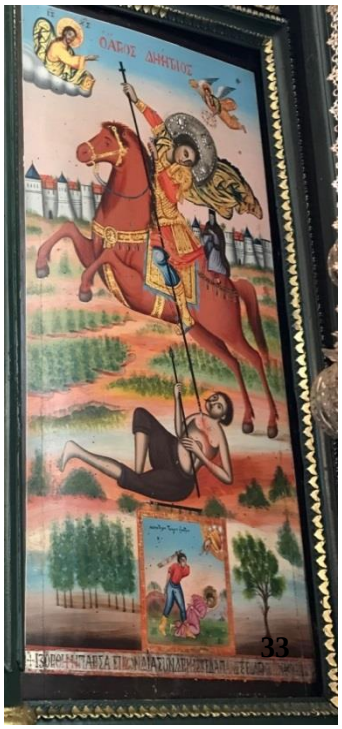

33

Άγιος Δημήτριος

Ο Άγιος Δημήτριος αναπαρίσταται έφιππος σε καφέ άλογο που καλπάζει, φορά πανοπλία και το ιμάτιο του ανεμίζει. Στο δεξί του χέρι κρατά ένα δόρυ που το βυθίζει στον πεσμένο Σκυλογιάννη. Στο πάνω μέρος της εικόνας ο Παντοκράτορας ευλογεί μέσα σε ένα λευκό σύννεφο και στα αριστερά ένας άγγελος κρατά ένα στεφάνι και κατευθύνεται προς τον Άγιο Δημήτριο. Στο κάτω μέρος στο κέντρο της εικόνας υπάρχει απεικόνιση από τη ζωή του Αγίου. Στο άλογο κάθεται κληρικός, που

συνδέεται με τα θαύματα του Αγίου Δημητρίου.[51]

Ο Προφήτης Ηλίας

Στην εικόνα παρουσιάζεται ο άγγελος που ξυπνά τον Προφήτη Ηλία, και η ανάληψη του Προφήτη με πύρινο άγημα. Επιπλέον ο Ελισσαίος που με το ιμάτιο του Προφήτη Ηλία χωρίζει τα νερά του Ιορδάνη ποταμού και δημιουργεί το πέρασμα. Η απεικόνιση του τοπίου από τον αγιογράφο γίνεται με έντονα χρώματα και πολλαπλά επίπεδα. Το έτος 1838 ζωγραφίστηκε η εικόνα, όπως αναγράφεται, στο κάτω μέρος.

Ο Άγιος Γεώργιος

Ο Άγιος Γεώργιος έφιππος πάνω σε άλογο, με πανοπλία και κόκκινο ιμάτιο. Κρατά ένα δόρυ που το βυθίζει και σκοτώνει το δράκο. Πίσω του στο άλογο κάθεται ένας δούλος να κρατά κρασί, που ο μύθος λέει ότι τον απελευθέρωσε από καθώς πήγαινε στο κάστρο να σώσει τη βασιλοπούλα. Το κάστρο φαίνεται πίσω σε δεύτερο επίπεδο. Δεξιά πάνω στην εικόνα φαίνεται το

[51] Βλ. Ν.Θεοτόκος ,«Ο εικονογραφικός τύπος του Αγίου Δημητρίου», *Πεπραγμένα του Θ΄διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 12-19 Απριλίου 1935)*, Αθήναι 1955,σ. 487.

χέρι του θεού που τον ευλογεί και έναν άγγελο σε μικρογραφία να κρατά ένα στέφανο πάνω από τον άγιο. Στο τοπίο υπάρχουν αναπαραστάσεις δέντρων. Η εικόνα ζωγραφίστηκε , όπως αναγράφεται, το έτος 1841.

Υπάρχουν και λίγες εικόνες που κοσμούν τη βόρεια και τη νότια όψη , οι Τρείς Ιεράρχες ,ο Άγιος Θεόδωρος ο Τυρών, ο Άγιος Βασίλειος και ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος.

36

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος αναπαρίσταται μετωπικός με φτερά πίσω από τους ώμους, με το δεξί του χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά ένα ειλητάριο και την κομμένη κεφαλή του. Φορά κόκκινο χιτώνα και σκούρο ιμάτιο.

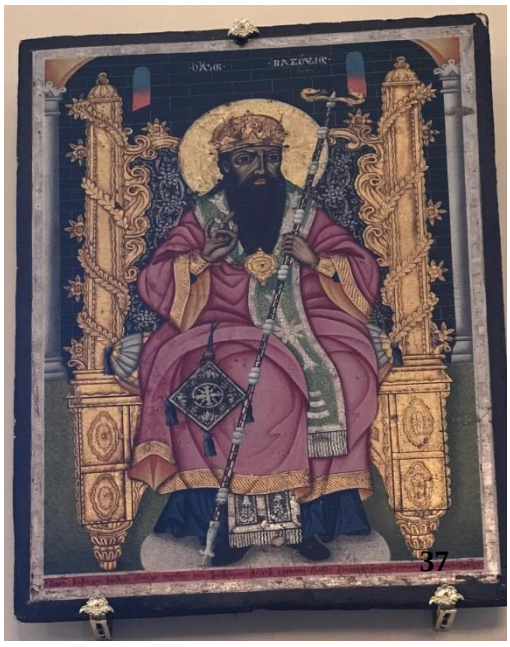
37

Ο Άγιος Βασίλειος

Ο Άγιος Βασίλειος αναπαρίσταται σε θρόνο από χρυσό. Έχει πλούσια αρχιερατική αμφίεση. Με το δεξί του χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά ένα σταυροφόρο ραβδί. Η εικόνα όπως αναγράφει ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το έτος 1856.

38

Τρεις Ιεράρχες

Στην εικόνα απεικονίζονται οι Τρεις Ιεράρχες. Οι εικόνα είναι πανομοιότυπη με αυτή των Τριών Ιεραρχών του τέμπλου.

39

Ο Άγιος Θεόδωρος ο Τήρων

Ο Άγιος Θεόδωρος ο Τήρων αναπαρίσταται έφιππος πάνω σε καφέ άλογα που καλπάζει και με το ιμάτιο του να ανεμίζει. Με τα δυο του χέρια κρατά ένα δόρυ που το βυθίζει στο δράκο και τον σκοτώνει. Το τοπίο είναι φυσικό. Στο πάνω μέρος της εικόνας ο Χριστός μέσα σε σύννεφο. Στις τέσσερες άκρες της εικόνας εικόνες από τη ζωή του Αγίου. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το έτος 1823.

Δίπλα από τον άμβωνα υπάρχει ένα προσκυνητάρι πανομοιότυπο με το θέμα του τέμπλου, στο οποίο βρίσκεται η εικόνα του Αγίου Νικολάου. Στη νότια όψη του ναού δίπλα στα στασίδια υπάρχει ακόμη ένα προσκυνητάρι σε λευκό ξύλο όπου βρίσκεται η εικόνα του Αγίου Μηνά.

40

Ο Άγιος Νικόλαος

Αναπαρίσταται ένθρονος με πλούσια αμφίεση και αυστηρό ύφος στο πρόσωπο. Με το δεξί του χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά κλειστό το Ευαγγέλιο. Στο πάνω μέρος της εικόνας υπάρχουν οι μικρογραφίες του Χριστού και της Παναγίας.

41

Ο Άγιος Μηνάς

Η εικόνα του Άγιου Μηνά βρίσκεται στη νότια πλευρά του ναού. Το μέγεθός της είναι παρόμοιο των εικόνων του τέμπλου. Ο Άγιος Μηνάς απεικονίζεται έφιππος πάνω σε ένα άλογο, με στρατιωτική στολή. Στο δεξί του χέρι κρατά ένα δόρυ και το αριστερό το έχει μπροστά στο στήθος. Στο πάνω μέρος της εικόνας στο κέντρο απεικονίζεται ο Παντοκράτωρ. Υπάρχουν στην εικόνα και πέντε σκηνές από τη ζωή και το μαρτύριο του Αγίου Μηνά.

Εικόνες κοσμούν και το νάρθηκα, όπως της Θεοτόκου , του Αγίου Αθανασίου, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος.

Ο Άγιος Αθανάσιος

Ο Άγιος Αθανάσιος αναπαρίσταται ένθρονος, όπως συνήθως, με πλούσια αρχιερατική αμφίεση με το δεξί του χέρι να ευλογεί και με το αριστερό να κρατά ένα ανοιχτό βιβλίο. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το έτος 1857.

Η Θεοτόκος

Η Παναγία που κάθεται σε σκαλιστό θρόνο κρατά στην αγκαλιά της τον ένθρονο Χριστό. Φορά σκούρο μαφόριο και μπλέ χιτώνα ενώ στο κεφάλι φέρει κορώνα. Ο Χριστός αναπαρίσταται να ευλογεί με το δεξί του χέρι και με το αριστερό να κρατά τη σφαίρα του σύμπαντος, φορά κόκκινο ιμάτιο και γκρι χιτώνα. Κάτω στα πόδια της Παναγίας υπάρχουν τα κεφάλια δυο αγγέλων. Η εικόνα όπως αναγράφεται ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το έτος 1875.

44

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος απεικονίζεται μετωπικός με φτερά πίσω από τους ώμους. Με το δεξί του χέρι ευλογεί , στο αριστερό κρατά ένα σταυροφόρο ραβδί και ένα ειλητάριο. Φορά σκούρο πράσινο ιμάτιο. Στο κάτω μέρος της εικόνας κάτω από του χέρι βρίσκεται η κομμένη κεφαλή του Ιωάννη. Η εικόνα είναι σε φυσικό τοπίο και στο κάτω μέρος υπάρχουν δύο σκηνές από τη ζωή του Αγίου. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το έτος 1864.

Τα βημόθυρα της Ωραίας Πύλης έχουν ελαφρό ανάγλυφο με φυτική διακόσμηση, ενώ οι δύο εικόνες απεικονίζουν τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Ο σταυρός (Βλ. εικόνα 45) του τέμπλου βρίσκεται στη βάση ενός καλαθιού, που το περιβάλλουν δύο άγγελοι να κρατούν το στέμμα. Δεξιά και αριστερά του σταυρού τα λυπηρά με ολόσωμες απεικονίσεις της Θεοτόκου και του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου.

45

Στο κέντρο του ναού υπάρχει η αναπαράσταση της αναστάσεως (Βλ. εικόνες 46 και 47). Ένα δημιούργημα του 1882 και έχει διπλή όψη, ως λάβαρο λιτανείας. Στη

μια όψη αναπαρίσταται ο Χριστός να βγαίνει από τον τάφο και να ανεβαίνει ψηλά και με τα δυο του χέρια να προσεύχεται, οι φύλακες του τάφου κοιτούν ψηλά, τρομαγμένοι, την Ανάσταση του Κυρίου. Στη δεύτερη όψη σε πρώτο επίπεδο αναπαρίσταται ο άδειος τάφος που έχουν συναντήσει οι τρεις μυροφόρες και δύο άγγελοι, σε δεύτερο επίπεδο ο Χριστός μέσα σε ένα σύννεφο εμφανίζεται και μιλά στη Μαρία τη Μαγδαληνή.

46

47

Τα στασίδια έχουν αντικατασταθεί με νεώτερα. Παραπάνω κάναμε αναφορά σε πώληση στασιδιών, ώστε να βρεθούν οι οικονομικοί πόροι για να χτιστεί ο ναός. Στο ναό σώζεται ο επισκοπικός θρόνος (Βλ. εικόνα 49), το θέμα και το υλικό του οποίου αντλείται από αυτό του τέμπλου. Ο άμβωνας (Βλ. εικόνα 48) είναι ξύλινος με γύψινη επένδυση, και έχει στις πλευρές του ζωγραφισμένες μορφές αγίων.

48

49

Ο ναός για αρκετό καιρό δεν λειτουργούσε καθώς πραγματοποιούνταν εργασίες στο χώρο, και τα θυρανοίξια πραγματοποιήθηκαν στις 14 Ιανουαρίου 2017.

2.1.2. Ο ναός του Σωτήρος Χριστού

50

Ο ναός του Σωτήρος Χριστού (Βλ. Χάρτης 1, παράρτημα, σελ.212 και εικόνες 50, 53 ως 55) βρίσκεται κοντά στις « καλέπορτες» και ανεγέρθηκε το 1848 (Βλ. εικόνα 51), όπως αναφέρει η επιγραφή πάνω από την κεντρική θύρα. Η πιθανότερη εκδοχή είναι να χτίστηκε στη θέση της μονής του Παντοκράτορα Χριστού από τα βυζαντινά χρόνια, που συνδέονταν στενά με τη Θεοδώρα Καντακουζηνή.[52] Προϋπήρχε σαν μικρό παρεκκλήσι, το 1846 οπότε και άρχισαν οι επισκευές μέχρι το 1848 για να πάρει τη μορφή που συναντάμε σήμερα.

51

Οι εργασίες ξεκίνησαν επί μητροπολίτου Βησσαρίωνα και τελείωσαν μετά το θάνατο του. Αρχικά, ως ενοριακός ναός περιλάμβανε 120 οικογένειες που δόθηκαν από τους ναούς της Παναγίας και του Αγίου Αθανασίου.[53] Ο ναός αποτελεί μια τρίκλιτη

[52] Βλ. Μ. Μαλαμίδου, *ό.π.*, σ.167-168.

[53] Βλ. Ν. Βαφείδης Ν.,*ό.π.*, σ.241-242.

52

βασιλική με διπλή κιονοστοιχία (βαριές λίθινες καμάρες), ήταν ένα δύσκολο εγχείρημα η κατασκευή του και εκτελέστηκε από συνεργείο που προέρχονταν από την περιοχή Αχίρ-Τσελεμπή. Ο ναός ανακαινίστηκε αρκετές φορές, στην αρχή το 1853, λίγα χρόνια μετά την ανέγερση του, ακολούθησαν και άλλες επισκευές στη διάρκεια του 19ου αιώνα. Το κωδωνοστάσιο ανεγέρθηκε το 1873 πάνω στο βυζαντινό γειτονικό πύργο του ναού και το 1894 ανακατασκευάστηκε, ενώ στη διάρκεια του μεσοπολέμου αντικαταστάθηκε από το σημερινό (Βλ. εικόνα 56).[54]

53

[54] Βλ. Α. Γουρίδης , *Διδυμότειχο, μια άγνωστη πρωτεύουσα*, Κομοτηνή 2006, σ.155.

54

55

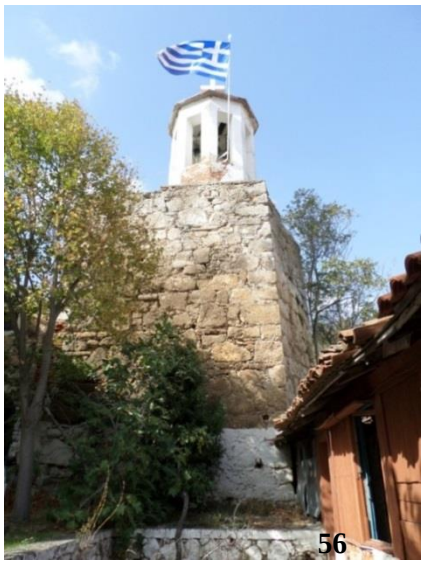
56

Εξωτερικά είναι ένας επιβλητικός ναός, έχει δύο θύρες μια στη σημερινή είσοδο του ναού από τη δυτική πλευρά και μια από τη βόρεια πλευρά που δεν χρησιμοποιείται, στο παρελθόν χρησιμοποιούνταν από τους κατοίκους, καθώς ήταν ο πιο κοντινός δρόμος ανεβαίνοντας από τα στενά δρομάκια στον Καλέ. Περιστοιχίζεται από αρκετούς φωταγωγούς, που κάνουν το ναό φωτεινό.

2.1.2.1. Το εσωτερικό του ναού

57

58

Στο εσωτερικό του ναού έχουν διασωθεί αρκετά στοιχεία από την περίοδο της Οθωμανοκρατίας, πολλά όμως έχουν καταστραφεί στο βωμό του εκσυγχρονισμού. Ο

νάρθηκας (Βλ. εικόνα 57) του ναού είναι ο μόνος χώρος που διατηρεί σχεδόν την αρχική του μορφή. Το δάπεδο του είναι λίθινο (Βλ. εικόνα 59), από την πέτρα που χτίστηκαν οι τοίχοι και αυτό δίνει μια ζεστασιά, ενώ η οροφή είναι ξύλινη. Από τον πρόναο έχει τρείς θύρες που οδηγούν στο κύριο μέρος του ναού. Στο ανώφλιο της κεντρικής θύρας σώζεται η μαρμάρινη επιγραφή (Βλ. εικόνα 52) έχοντας στο κέντρο της την ανάγλυφη μορφή του ένθρονου Χριστού και αναφέρεται στην ανακαίνιση του ναού το 1846 ενώ η αριστερή θύρα (Βλ. εικόνα 58) έχει σωθεί ακέραιη από την εποχή ανέγερσης του ναού.

59

60

Το δάπεδο στο κύριο μέρος του ναού ήταν στο κέντρο μαρμάρινο, ενώ στο αριστερό και δεξί κλίτος λίθινο, όπως και στον πρόναο. Στον εξωτερικό χώρο του ναού, δεξιά της κεντρικής θύρας, υπάρχει άλλη μια θύρα που οδηγεί στη σκάλα ανόδου στο γυναικωνίτη. Οι σκάλες και το δάπεδο του γυναικωνίτη (Βλ. εικόνα 60) είναι ξύλινες. Ο γυναικωνίτης είναι απλός χωρίς παρεμβάσεις στο πέρασμα του χρόνου.

2.1.2.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα

Στον κυρίως ναό πρωταγωνιστική θέση κατέχει το τέμπλο (Βλ. εικόνα 61), ξυλόγλυπτο και σκαλισμένο με ανάγλυφες παραστάσεις σε καφέ αποχρώσεις, τα προσκυνητάρια δεν αποτελούν συνέχεια του τέμπλου αλλά επεκτείνονται στη νότια και στη βόρεια πλευρά.

61

Το τέμπλο γέρνει ελάχιστα προς τα μπροστά, δίνοντας του μια επιβλητικότητα. Το θέμα (Βλ. εικόνες 62 και 63) των ανάγλυφων παραστάσεων στο αέτωμα του τέμπλου είναι δύο πουλιά που από τα κέρατά τους προβάλλουν κλαδιά και καρποί που ελίσσονται προς τα πάνω ενώ στο κέντρο υπάρχει ένα δοχείο που οι καρποί και

τα κλαδιά ελίσσονται προς τα κάτω. Οι κιονίσκοι του τέμπλου κοσμούνται με ανάγλυφα ανθέμια και στο κάτω μέρος των δεσποτικών εικόνων υπάρχουν κλαδιά.[55] Στη μεσαία ζώνη του τέμπλου βρίσκονται οι δεσποτικές εικόνες και στην ανώτερη ζώνη οι μικρότερες εικόνες του δωδεκάορτου.

62

63

Τα αρχικά βημόθυρα της Ωραίας Πύλης δεν είναι τοποθετημένα στο τέμπλο ενώ τα λυπηρά λείπουν, σώζεται μόνο ο κεντρικός σταυρός (Βλ. εικόνα 64) με τον εσταυρωμένο Χριστό. Στο σημείο αυτό πρέπει να προσθέσουμε ότι το τέμπλο έχει δυο βημόθυρα, κάτι που παρατηρείται να συμβαίνει στους ναούς του Διδυμοτείχου και τον Άγιο Αθανάσιο Μεταξάδων. Η σκάλα που οδηγούσε στον άμβωνα έχει αφαιρεθεί από το ναό. Εντυπωσιακός είναι και ο δεσποτικός θρόνος (Βλ. εικόνα 65) - το υλικό και το θέμα του μοιάζει με εκείνα του τέμπλου - ξυλόγλυπτος με τα ίδια ανάγλυφα θέματα.

[55] Βλ. Λ. Σύνδικα-Λαούρδα , Ε. Γεωργιάδου- Κουντουρά ., *ό.π,* σ.62-63.

64

65

66

Το τέμπλο κοσμούν αρκετές εικόνες όπως η Αγία Τριάς, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, η Θεοτόκος Ελεούσα. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί ο άμβωνας (Βλ. εικόνα 66), σήμερα είναι βαμμένος και δεν διακρίνεται η πρωταρχική του κατασκευή, με γύψο το κάτω μέρος και το πάνω μέρος με ξύλο.

67

Στο ναό υπάρχουν δύο εικόνες που θεωρούνται κειμήλια για ολόκληρη τη Θράκη. Η πρώτη είναι μια βυζαντινή εικόνα. Στη μία πλευρά είναι η Παναγία η Βρεφοκρατούσα (με μικρά ερυθρά γράμματα φαίνεται να γράφει «Η Δημοτυχητησα») και στην άλλη η Σταύρωση του Χριστού. Η δεύτερη εικόνα βρίσκεται στο τέμπλο και είναι του Σωτήρα Χριστού που έχει αργυρή επένδυση, και θεωρείται ότι αγιογραφήθηκε από τον Ευαγγελιστή Λουκά.[56]

68

Η Βρεφοκρατούσα Παναγία

Όπως αναφέραμε παραπάνω, με ερυθρά γράμματα γράφει «Η Δημοτυχητησα». Αναπαρίσταται η Παναγία να κρατά στα χέρια της το Χριστό, ο οποίος στο αριστερό του χέρι κρατά το Ευαγγέλιο. Φαίνεται η Παναγία με τρία χέρια, πιθανόν αυτό να οφείλεται σε λάθος κατά την επιδιόρθωση της εικόνας και κατά την προσπάθεια να καλυφθούν με αργυρές λεπτομέρειες τα χέρια της. Η Παναγία και ο Χριστός φέρουν αργυρά φωτοστέφανα, ενώ δυο άγγελοι αριστερά και δεξιά πάνω βρίσκονται στην εικόνα. Τα χρώματα είναι αρκετά θαμπά από το πέρασμα του χρόνου. Η Παναγία φορά βυσσινί μαφόριο. .

[56] Βλ. Α. Γουρίδης , *Διδυμότειχο, μια άγνωστη πρωτεύουσα*, Κομοτηνή 2006, σ.156.

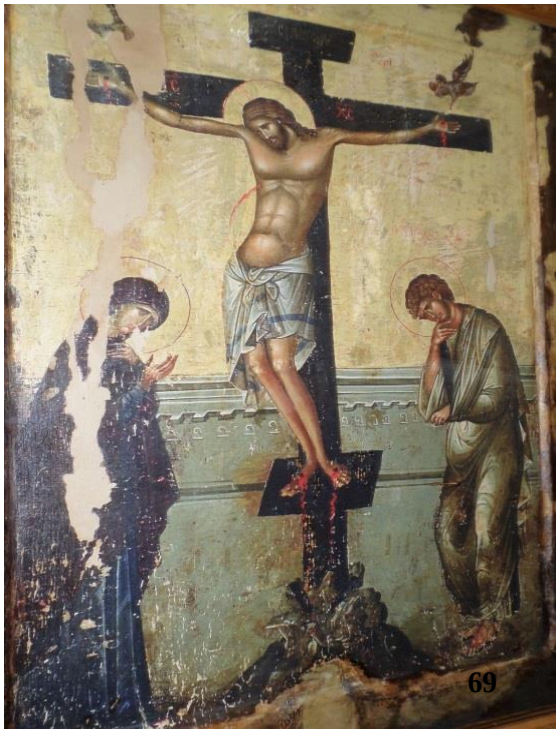
69

Η Σταύρωση του Χριστού

Στην εικόνα αναπαρίσταται ο Χριστός κατά τη σταύρωση του, φορώντας μόνο ένα λευκό πανί πάνω στο σκελετωμένο σώμα του. Το κεφάλι του γέρνει ελαφρά προς τα δεξιά και τα μάτια του είναι κλειστά, δίνοντας την εντύπωση πως κοιμάται και όχι πως έχει πεθάνει, από τα σταυρωμένα χέρια του και πόδια κυλά το αίμα. Στα δεξιά η Παναγία όρθια κοιτά τον Υιό της, με το αριστερό χέρι φαίνεται να συγκρατεί τον πόνο της ενώ το δεξί είναι ανοιχτό σε στάση ικεσίας. Στα αριστερά ο Ιωάννης ο Θεολόγος, νέος αγένειος, με το πρόσωπο του να εκφράζει αγωνία.

Οι εικόνες που κοσμούν το τέμπλο είναι οι εικόνες του Σωτήρος- Χριστού, της Θεοτόκου Ελεούσας, του Αγίου Δημητρίου, του Αγίου Γεωργίου, της Αγίας Τριάδας, της Αγίας Μεταμορφώσεως, του Αρχάγγελου Μιχαήλ, του Ιωάννη του Προδρόμου, του Αγίου Συμεών και του Αγίου Χαραλάμπου.

70

Ο Σωτήρας- Χριστός

Όπως προαναφέρθηκε, η εικόνα πλέον είναι με αργυρή επένδυση. Αναπαρίσταται μετωπικός, με το δεξί του χέρι να ευλογεί και στο αριστερό κρατά το Ευαγγέλιο. Στο κεφάλι φέρει φωτοστέφανο.

71

Θεοτόκος η Ελεούσα

Η Παναγία αναπαρίσταται να κρατά στα χέρια της το Χριστό, φορά κόκκινο μαφόριο πάνω από το σκούρο ιμάτιο. Ο Χριστός ευλογεί με το αριστερό του χέρι και με το δεξί κρατά το ανοιχτό ευαγγέλιο, φορά κόκκινο ιμάτιο πάνω από το σκούρο χιτώνα. Τόσο η Παναγία όσο και ο Χριστός έχουν σοβαρή έκφραση στο πρόσωπο.

72

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Η δεύτερη εικόνα του Άγιου Ιωάννη. Αναπαρίσταται σε όρθια μετωπική στάση αυτή τη φορά, με φτερά πίσω από τους ώμους και με σκούρο ιμάτιο. Με το δεξί του χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά ένα σταυροφόρο ραβδί και ένα ειλητάριο. Η κομμένη κεφαλή του σε σκεύος βρίσκεται κάτω δεξιά στην εικόνα. Η εικόνα έχει λαϊκά στοιχεία, όπως μαρτυρά το τοπίο που βρίσκεται στο δεύτερο επίπεδο της εικόνας με τα δέντρα και τους λόφους.

73

Η Αγία Μεταμόρφωση

Ο Χριστός αναπαρίσταται στο κέντρο της εικόνας πάνω στο όρος Θαβώρ, φορά ένα λευκό ιμάτιο με το δεξί χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά ένα κλειστό ειλητάριο. Στα δεξιά του μέσα σε ένα σύννεφο ο Μωυσής να κρατά τις πλάκες του νόμου και στα αριστερά ο Προφήτης Ηλίας γονατιστός και αυτός μέσα σε σύννεφο να κρατά το ευαγγέλιο. Ψηλά στην εικόνα ο Πατήρ με ανοιχτά τα χέρια ευλογεί ενώ το Άγιο Πνεύμα βρίσκεται πάνω από το κεφάλι του Χριστού. Στο κάτω μέρος της εικόνας διακρίνονται τρεις μαθητές του Χριστού.

74

Ο Άγιος Συμεών και ο Άγιος Χαράλαμπος

Στα δεξιά της εικόνας μέσα στη μαρμάρινη κατασκευή ο Άγιος Χαράλαμπος με ιερατικά άμφια κρατά ένα σταυροφόρο ραβδί στο δεξί του χέρι. Στα αριστερά ο Άγιος Συμεών με μοναχικό ένδυμα, με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά το ευαγγέλιο. Πάνω από τους δυο αγίους εμφανίζεται μέσα σε σύννεφα ο Χριστός με ανοιχτά τα χέρια να ευλογεί. Στο κάτω μέρος υπάρχουν τρεις σκηνές από το μαρτύριο του Άγιου Χαράλαμπου.

75

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος στην πρόθεση αναπαρίσταται με φτερά πίσω από τους ώμους και με σκούρο ιμάτιο, σε μετωπική θέση. Με το δεξί του χέρι ευλογεί ενώ στο αριστερό κρατά σταυροφόρο ραβδί και την κομμένη κεφαλή του σε σκεύος.

76

Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ

Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ αναπαρίσταται όρθιος , φορώντας πανοπλία και πλούσιο κόκκινο ιμάτιο, να κρατά στο δεξί του χέρι ένα σπαθί που το βυθίζει προς το μέρος του γέροντα. Ο γέροντας με φοβισμένο ύφος βρίσκεται στο κάτω μέρος της εικόνας ενώ στο αριστερό χέρι ο Αρχάγγελος Μιχαήλ κρατά την ψυχή του γέροντα.

77

Ο Άγιος Δημήτριος

Ο Άγιος Δημήτριος αναπαρίσταται πάνω στο καφέ του άλογο που καλπάζει προς τα δεξιά, φορώντας πανοπλία με σκούρο ιμάτιο. Κρατά ένα σταυροφόρο δόρυ που το βυθίζει στον ημίγυμνο Σκυλογίαννη. Στο πάνω μέρος της εικόνας δεξιά ο Χριστός πάνω σε ένα σύννεφο με το δεξί χέρι να ευλογεί και με το αριστερό να κρατά το ευαγγέλιο, στην αριστερή πλευρά ένας άγγελος φέρει ένα στεφάνι προς το μέρος του Αγίου. Στο κάτω μέρος της εικόνας υπάρχουν δυο σκηνές από τη ζωή του Αγίου Δημητρίου.

78

Ο Άγιος Γεώργιος

Αναπαρίσταται πάνω σε άσπρο άλογο που καλπάζει προς τα αριστερά, ο ίδιος φορά πανοπλία με κόκκινο ιμάτιο, βυθίζει το δόρυ του στο δράκο και τον σκοτώνει για να σώσει τη βασιλοπούλα που βρίσκεται δίπλα στο δράκο. Πίσω από τον Άγιο Γεώργιο υπάρχει ένας άνθρωπος. Ο μύθος λέει πως ήταν Χριστιανός αιχμάλωτος που τον απελευθέρωσε ο άγιος στο πέρασμα του. Στο πάνω μέρος φαίνεται ένα άγγελος και στο βάθος της εικόνας το παλάτι της βασιλοπούλας. Στο κάτω μέρος έχουμε δυο σκηνές από τη ζωή του Άγιου Γεώργιου.

79

Η Αγία Τριάδα

Ο Πατήρ και ο Υιός αναπαρίσταται ένθρονοι πάνω σε σύννεφα. Ο Ιησού φορά πράσινο ιμάτιο και ροδί χιτώνα με το δεξί του χέρι ευλογεί, ο Πατήρ στο αριστερό του χέρι κρατά τη σφαίρα του σύμπαντος φορώντας ροδί ιμάτιο και πράσινο χιτώνα. Ο Ιησούς με το αριστερό του χέρι και ο Πατήρ με το δεξί κρατούν το στέμμα της Παναγίας, η οποία βρίσκεται στο κάτω μέρος έχοντας σταυρωμένα τα χέρια της μπροστά στο θώρακα και φορώντας πράσινο μαφόριο. Στο πάνω μέρος της εικόνας το Άγιο Πνεύμα εκπέμπει χρυσές ακτίνες που καταλαμβάνουν το βάθος της εικόνας.

Ουσιαστικά πρόκειται για δυο αναπαραστάσεις, η μια είναι η Αγία Τριάδα και η άλλη αφορά τη στέψη της Παναγίας, εμπνευσμένη από τη δυτική εικονογραφία.[57]

Στα δεξιά του τέμπλου υπάρχει προσκυνητάρι με την εικόνα του Αγίου Σπυρίδωνα. Η παράδοση αναφέρει πως το προσκυνητάρι με την εικόνα είναι στο σημείο αυτό του ναού γιατί το λείψανο του κατά τη μεταφορά του στην Κέρκυρα διανυκτέρευσε στο ναό στο συγκεκριμένο σημείο.

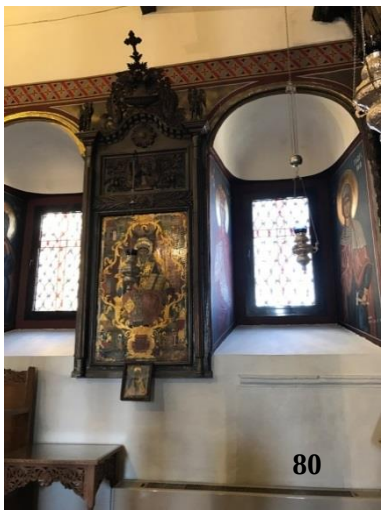
80

[57] Βλ. Κ. Καλοκύρης , *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν της Ανατολής και της Δύσεως*, Θεσσαλονίκη 1972, σ.210.

81

Ο Άγιος Σπυρίδων

Ο Άγιος Σπυρίδων αναπαρίσταται ένθρονος με πλούσια αρχιερατικά άμφια σε θρόνο από χρυσό. Με το δεξί του χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ανοιχτό το ευαγγέλιο. Πάνω από το κεφάλι του μέσα σε σύννεφα ο Χριστός με ανοιχτά τα χέρια ευλογεί. Στα τέσσερα άκρα της εικόνας υπάρχουν σκηνές από τη ζωή του αγίου.

Επιπλέον, ενδιαφέρον παρουσιάζει η εικόνα του Αγίου Τρύφωνα, ο Άγιος Τρύφωνας παρουσιάζεται ως νέος αγένειος να στέκεται μπροστά από ένα εντυπωσιακό τοπίο.

82

Ο Άγιος Τρύφωνας

Ο Άγιος Τρύφωνας αναπαρίσταται όρθιος, μικρός σε ηλικία, να κρατά στο δεξί του χέρι ένα σταυρωτό ραβδί και στο αριστερό ένα κλαδευτήρι. Είναι ο προστάτης των αμπελουργών.

Ο ναός γιορτάζει της Μεταμορφώσεως, δηλαδή την Τρίτη ημέρα των Χριστουγέννων και του Πάσχα. Για τους πιστούς του Διδυμοτείχου και της περιφέρειας είναι σημαντικός ναός προσκυνήματος και θαυματουργός. Στο τέλος, είναι καλό να προσθέσουμε ότι κατά την περίοδο της Βουλγαρικής κατοχής του Διδυμότειχου, το 1916 είχαν φυλακιστεί όλοι οι ιερείς της περιοχής και στο ναό του Σωτήρος Χριστού λειτουργούσε Βούλγαρος ιερέας.[58]

Ο ναός του Σωτήρος Χριστού βρίσκεται σε λειτουργία από τη στιγμή της ανέγερσης του μέχρι και σήμερα.

[58] Βλ. Ν. Βαφείδης ,*ό.π.,* σ.243-244.

2.1.3. Ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου

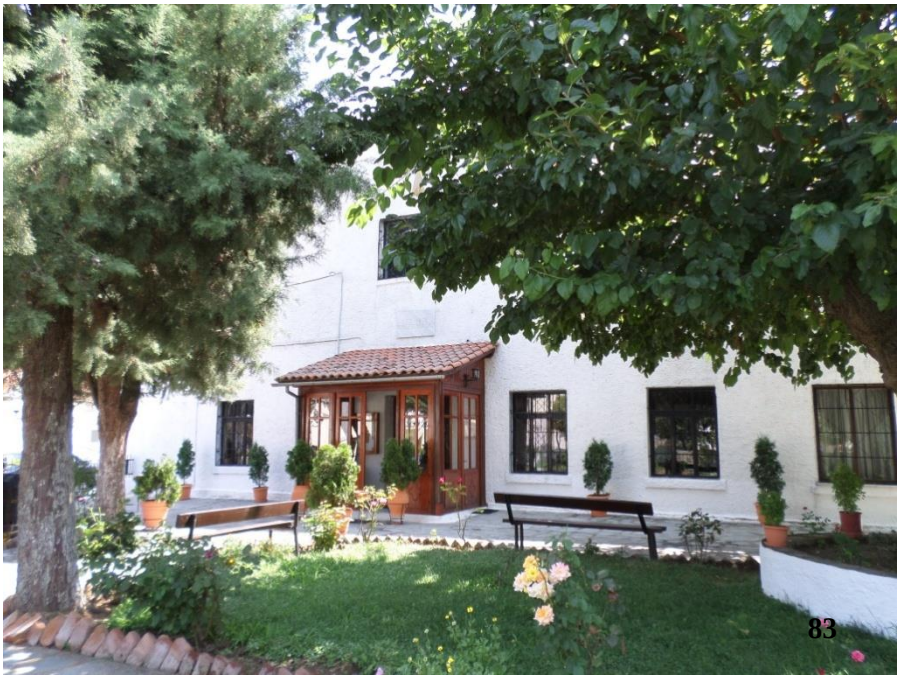
83

Ο ιερός ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου (Βλ. Χάρτης 1, παράρτημα, σελ.212 και εικόνες 83 ως 87) σύμφωνα με την επιγραφή που βρίσκεται πάνω από τη δεξιά πύλη του ναού έχει ανεγερθεί το 1843 στη θέση του ναού της Αγίας Σοφίας που υπήρχε ως το 1806.Είναι ο μόνος μεταβυζαντινός ναός στο Διδυμότειχο που βρίσκεται εκτός των τειχών. Συγκεκριμένα ο ναός είναι χτισμένος στο βορειοανατολικό άκρο της παλιάς πόλης στη συνοικία που είχε την ονομασία «μαχαλάς» ή «γιαχουδί μαχλεσί» ή «γιαχουδί ρουμ μαχλεσί» στην εβραϊκή και υπήρξε ελληνο-εβραϊκή συνοικία. Στο ναό πραγματοποιήθηκαν στο πέρασμα του χρόνου κάποιες προσθήκες: το 1892 ξανακτίστηκε ο πλινθόκτιστος νάρθηκας, στις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα στον προαύλιο χώρο λειτούργησε η Αστική σχολή Διδυμοτείχου και το 1925-1926 κτίστηκε το κωδωνοστάσιο που βρίσκεται στην ανατολική όψη του ναού. [59]

Ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου αποτελεί μια τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με εξωνάρθηκα και γυναικωνίτη.[60] Στη δυτική πλευρά βρίσκεται η κύρια είσοδος του ναού, υπάρχουν άλλες δύο είσοδοι, που δεν χρησιμοποιούνται, στην βόρεια και τη νότια πλευρά. Στη δυτική, βόρεια και νότια πλευρά του ναού υπάρχουν αρκετά παράθυρα.

[59] Βλ. Α. Γουρίδης , *Διδυμότειχο μια άγνωστη πρωτεύουσα*, Κομοτηνή 2006, σ. 158.

[60] Βλ. Μ. Μαλαμίδου , *ό.π.*, σ.167.

84

85

86

87

Όταν οι Βούλγαροι κατέλαβαν το Διδυμότειχο και την ευρύτερη περιοχή, ο τότε μητροπολίτης Φιλάρετος έστειλε έγγραφο στον Βούλγαρο διοικητή της Αδριανούπολης Ρόζενταλ αναφέροντας ότι προσφέρει μια εκκλησία για τις

θρησκευτικές ανάγκες των Βουλγάρων. Εκείνοι επέλεξαν την εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.[61]

2.1.3.1. Το εσωτερικό του ναού

Από την κύρια είσοδο εισέρχεται κανείς στο νάρθηκα (Βλ. εικόνα 89). Στο ανώφλιό της υπάρχει μαρμάρινη επιγραφή (Βλ. εικόνα 88), όπου αναγράφεται η χρονολογία ανέγερσης του ναού. Την επιγραφή φέρονται να κρατούν δύο άγγελοι, ένας στα δεξιά και ένας στα αριστερά, ενώ στο μέσον της επιγραφής υπάρχει η αναπαράσταση της Κοιμήσεως της Θεοτόκου σε ανάγλυφη μορφή - όπως και η ολόκληρη επιγραφή. Ο νάρθηκας έχει φυσικό φως που εισέρχεται από τα παράθυρα της δυτικής πλευράς.

88

89

[61] Βλ. Ν. Βαφείδης, *ό.π.*, σ.248.

Υπάρχουν τρείς θύρες για να περάσει κανείς από τον νάρθηκα στο κύριο μέρος του ναού. Στα δεξιά υπάρχει σκάλα ανόδου στο γυναικωνίτη. Ο γυναικωνίτης (Βλ. εικόνα 90) καλύπτει το χώρο πάνω από το νάρθηκα. Στο χώρο της σκάλας σώζεται ένα απλό καφασωτό παράθυρο, που χώριζε το γυναικωνίτη από το κύριο μέρος του ναού.

90

Το κύριο μέρος του ναού χωρίζεται σε τρία κλίτη με διπλή κιονοστοιχία (Βλ. εικόνες 91 και 92) από επτά ζεύγη κιόνων. Οι κίονες είναι ξύλινοι αλλά έχουν επένδυση με πηχάκια και ασβεστοκονίαμα ώστε να μοιάζουν λίθινοι.[62] Είναι περίτεχνα διακοσμημένοι, οι δυο πρώτοι φέρουν ραβδώσεις. Αξονικά τοποθετημένες, επάνω από τους κίονες βρίσκονται εικόνες αγίων, μέσα σε μετάλλια. Η οροφή του ναού έχει ξύλινη επένδυση. Ο ναός δεν ήταν τοιχογραφημένος, έχει τοιχογραφηθεί τα τελευταία χρόνια.

91

[62] Βλ. Α. Γουρίδης, *Διδυμότειχο μια άγνωστη πρωτεύουσα*, Κομοτηνή 2006, σ. 158.

92

2.1.3.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα

93

Το τέμπλο (Βλ. εικόνες 93 ως 95) του ναού είναι ξυλόγλυπτο, στη βόρεια και στη νότια πλευρά υπάρχει ένα προσκυνητάρι σε κάθε πλευρά.

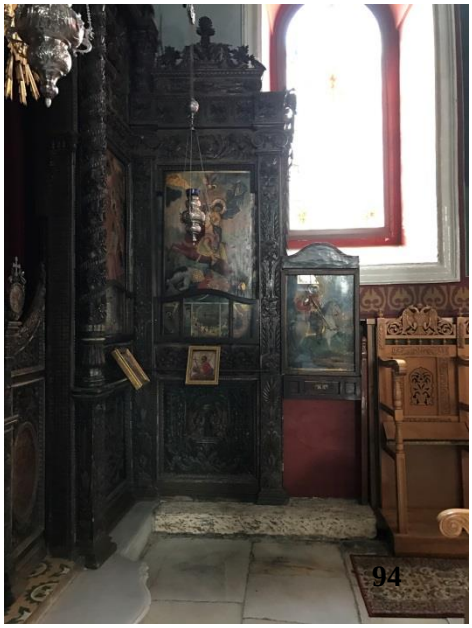
94

95

96

Τα χρώματα του τέμπλου είναι σκούρο πράσινο, καφέ και χρυσά ανάγλυφα. Στο κάτω μέρος του τέμπλου η κύρια παράσταση είναι δυο αντικριστών πουλιών που ακουμπούν τα κεφάλια τους και ραμφίζουν τα φτερά του, δεξιά και αριστερά της αναπαράστασης υπάρχουν σχηματοποιημένοι μίσχοι φυτών.[63] Στο πάνω μέρος του τέμπλου, πάνω από τις εικόνες, κυριαρχεί ένα μοτίβο (Βλ. εικόνα 98) φυτών. Πιο

[63] Βλ. Λ. Συνδίκα- Λαούρδα , Ε. Γεωργιάδου-Κούντουρα ,*ό.π.*, σ. 90-91.

συγκεκριμένα στο κέντρο υπάρχει ένα ανοιχτό αγγείο με άνθη. Το ίδιο μοτίβο με το αγγείο και τα άνθη υπάρχει ακριβώς κάτω από το σταυρό του τέμπλου. Το τέμπλο του ναού είναι παρεμφερές με το τέμπλο των Ταξιαρχών Αδριανουπόλεως το οποίο σήμερα δεν σώζεται και του Αγίου Γεωργίου Σουφλίου.[64] Στη μεσαία ζώνη βρίσκονται οι δεσποτικές εικόνες (Βλ. εικόνα 97) χωρίζονται με το τέμπλο με μια ανάγλυφη γιρλάντα φυτών. Στην ανώτερη ζώνη βρίσκονται οι μικρότερες εικόνες του δωδεκάορτου.

Στο πάνω μέρος έχει σωθεί ο σταυρός του τέμπλου αλλά λείπουν τα λυπηρά. Το τέμπλο γέρνει ελαφρά μπροστά, κάτι που συμβαίνει στους μεταβυζαντινούς ναούς του Διδυμοτείχου και του Σουφλίου, δίνοντας μια επιβλητικότητα στο χώρο. Η Ωραία πύλη περιστοιχίζεται και αυτή με φυτικά μοτίβα. Τα βημόθυρα (Βλ. εικόνες 99 και 100) είναι ξυλόγλυπτα έχοντας την αναπαράσταση του Ευαγγελισμού, στο τέμπλο υπάρχουν και δεύτερα βημόθυρα στη πρόθεση.

97

98

[64] Γ. Λαμπουσιάδης , «Οδοιπορικόν», *Θρακικά* 15 (1941) 91.

99

100

Ο υπόλοιπος διάκοσμος του ναού είναι στην ίδια τεχνοτροπία με το τέμπλο. Πιο συγκεκριμένα ο άμβωνας (Βλ. εικόνα 102) είναι ξυλόγλυπτος, ελαφρά σκαλιστός με ανθέμια στο πάνω και στο κάτω μέρος, στη μέση υπάρχουν εικόνες με αναπαραστάσεις αγίων. Σώζεται και η σκάλα που οδηγεί στον άμβωνα. Ο επισκοπικός θρόνος (Βλ. εικόνα 101) είναι και αυτός ξυλόγλυπτος σκαλιστός με φυτικά μοτίβα, οι σκάλες του θρόνου είναι μαρμάρινες.

101

102

Σύμφωνα με τις γραπτές πηγές πιθανολογείται ότι το ξυλόγλυπτο τέμπλο, ο άμβωνας και ο δεσποτικός θρόνος είναι δημιουργήματα του Σταμάτη Μαδυτινού.[65] Τα στασίδια που υπήρχαν στο ναό δεν σώζονται, έχουν αντικατασταθεί από νεώτερα.

Οι εικόνες που κοσμούν το τέμπλο είναι ο Παντοκράτορας, η Θεοτόκος Ελεούσα, η Κοίμηση της Θεοτόκου, οι Τρείς Ιεράρχες, η Σύναξη των Αποστόλων, ο Άγιος Γεώργιος, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, ο Άγιος Δημήτριος, ο Άγιος Σπυρίδων, η Αγία Τριάδα και τα Εισόδια της Θεοτόκου.

Θεοτόκος η Ελεούσα

Η Παναγία κρατά στα χέρια της το Χριστό. Φορά κόκκινο ανοιχτό μαφόριο με πράσινη επένδυση, με ένδυμα σε χρώμα μπλέ με άνθη, φέρει ασημένιο φωτοστέφανο. Ο Χριστός με το δεξί χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ανοιχτό το ευαγγέλιο, φορά γκρι χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο, φέρει ασημί φωτοστέφανο όπως και η Θεοτόκος, από ασήμι είναι και τα χέρια του Χριστού. Τα πρόσωπα και των δυο αναπαρίστανται με σοβαρό ύφος.

[65] Βλ. Μ. Μαλαμίδου , *ό.π.*, σ.167.

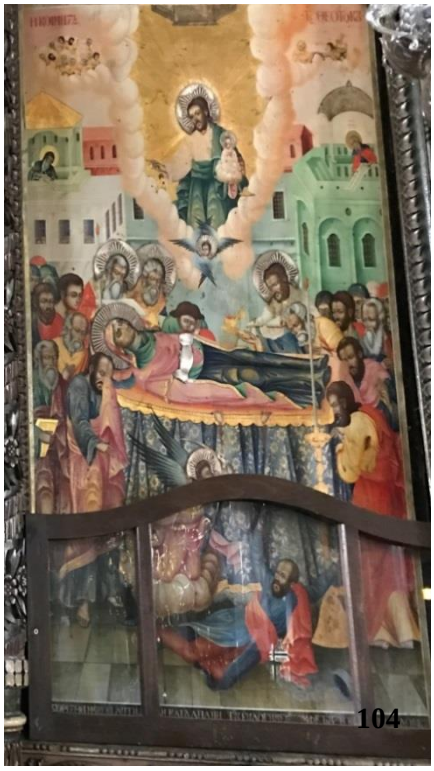

104

Η Κοιμήση της Θεοτόκου

Πρόκειται για αναπαράσταση της Θεοτόκου πάνω στο νεκρικό κρεβάτι, γύρω από το νεκρικό κρεβάτι αριστερά και δεξιά της οι απόστολοι και στο βάθος ο Ιωάννης ο Δαμασκηνός και ο Άγιος Κοσμάς. Πάνω ψηλά μέσα στα σύννεφα αναπαρίσταται ο Ιησούς να κρατά στα χέρια του την ψυχή της Θεοτόκου ντυμένη στα λευκά. Δεξιά πάνω βρίσκονται οι δώδεκα απόστολοι που έρχονται μέσα από ένα σύννεφο. Το νεκροκρέβατο που βρίσκεται η Παναγία είναι πλούσια επενδυμένο με ύφασμα στις ίδιες έντονες αποχρώσεις με τα ενδύματα της Παναγίας.

105

Οι Τρεις Ιεράρχες

Στην εικόνα αναπαρίστανται οι Τρείς ιεράρχες, οι προστάτες των μαθητών και των γραμμάτων, σε όρθια μετωπική θέση με σοβαρό ύφος προσώπου. Στα αριστερά ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός ή Θεολόγος με κοντή γενειάδα φορά μπλε με άνθη ιμάτιο και ροδί οράριο. Στη μέση ο Βασίλειος ο Μέγας με κοντή γενειάδα φορά κίτρινο με άνθη ιμάτιο και πράσινο ανοιχτό οράριο. Στα δεξιά ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος με μακριά γενειάδα φορά μπλε χιτώνα, ροδί ιμάτιο και πράσινο οράριο. Οι τρεις Ιεράρχες με το δεξί τους χέρι ευλογούν και με το αριστερό κρατούν το ευαγγέλιο, φορούν επιγονάτιο με την εικόνα του Ιησού. Φέρουν και οι τρεις κορώνα από ασήμι.

106

Η Σύναξις των Αποστόλων

Στην εικόνα αναπαρίστανται οι δώδεκα Απόστολοι όρθιοι , χωρισμένοι σε δύο πλευρές και στο κέντρο ο Απόστολος Παύλος και ο Απόστολος Πέτρος να κρατούν το πρόπλασμα της εκκλησίας.

107

Ο Άγιος Γεώργιος

Ο Άγιος Γεώργιος εμφανίζεται έφιππος με το άλογο του να καλπάζει προς τα αριστερά και φορώντας πανοπλία και κόκκινο ιμάτιο, κρατώντας ένα δόρυ να το βυθίζει στο δράκο και να τον σκοτώνει, σώζοντας τη νεαρή βασιλοπούλα, στα αριστερά της εικόνας φαίνεται το κάστρο και πίσω από τον έφιππο Άγιο Γεώργιο παρατηρούμε ένα νεαρό άντρα. Η παράδοση αναφέρει ότι πρόκειται για ένα Χριστιανό σκλάβο και την ώρα που πρόσφερε κρασί στον αφέντη του απελευθερώθηκε από τον Άγιο Γεώργιο που περνούσε από κει ως καβαλάρης. Στο κάτω μέρος της εικόνας υπάρχουν τρεις σκηνές που αναπαριστούν σκηνές του μαρτυρίου.

108

Ο Παντοκράτορας

Ο Παντοκράτορας αναπαρίσταται με μετωπική θέση, με το δεξί του χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά το ανοιχτό ευαγγέλιο. Φορά ροδί χιτώνα και πράσινο ιμάτιο, φέρει κορώνα και φωτοστέφανο.

109

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Στην εικόνα αναπαρίσταται ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος σε όρθια μετωπική στάση, με φτερά πίσω από τους ώμους, φορώντας κόκκινο χιτώνα και σκούρο ιμάτιο, με το αριστερό του χέρι ευλογεί ενώ στο αριστερό του χέρι κρατά ένα σταυροφόρο ραβδί και ένα ειλητάριο. Κάτω δεξιά στην εικόνα έχουμε την κομμένη κεφαλή του Αγίου Ιωάννη του Πρόδρομου. Το κεφάλι του ελαφρά γέρνει προς τα κάτω και το βλέμμα του είναι σοβαρό.

110

Η Αγία Τριάδα

Στην εικόνα αναπαρίστανται ο Πατέρας και ο Υιός ένθρονοι πάνω σε ένα σύννεφο. Ο Υιός κρατά στο αριστερό του χέρι ανοιχτό το ευαγγέλιο και με το δεξί ευλογεί, φορά ροδί χιτώνα και πράσινο σκούρο ιμάτιο. Ο Πατέρας με το δεξί χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά ένα σταυρό και τη σφαίρα της γης, φορά και αυτός πράσινο χιτώνα και ροδί ιμάτιο. Πάνω από το κεφάλι του βρίσκεται το Άγιο Πνεύμα.

111

Ο Άγιος Δημήτριος

Ο Άγιος Δημήτριος εμφανίζεται έφιππός σε καφέ άλογο που καλπάζει προς τα δεξιά, φορώντας πανοπλία και το ιμάτιο του σε σκούρο χρώμα να ανεμίζει προς τα πάνω, με το αριστερό του χέρι κρατά ένα δόρυ που το βυθίζει στον Σκυλογιάννη, που είναι ήδη νεκρός δίπλα του έχει πέσει το λευκό του άλογο. Πάνω από τον Άγιο Δημήτριο ένας άγγελος να κρατά ένα στέφανο. Στο κάτω μέρος της εικόνας υπάρχουν τρεις σκηνές από τη ζωή του Αγίου.

112

Ο Άγιος Σπυρίδων

Ο Άγιος Σπυρίδων αναπαρίσταται ένθρονος με το δεξί του χέρι να ευλογεί και με το αριστερό να κρατά ανοιχτό το ευαγγέλιο. Φορά ροδί χιτώνα, σκούρο με άνθη ιμάτιο και κίτρινο οράριο. Ο θρόνος που είναι καθισμένος είναι περίτεχνα διακοσμημένος. Στις τέσσερις γωνίες της εικόνας υπάρχουν αναπαραστάσεις από τη ζωή του Αγίου.

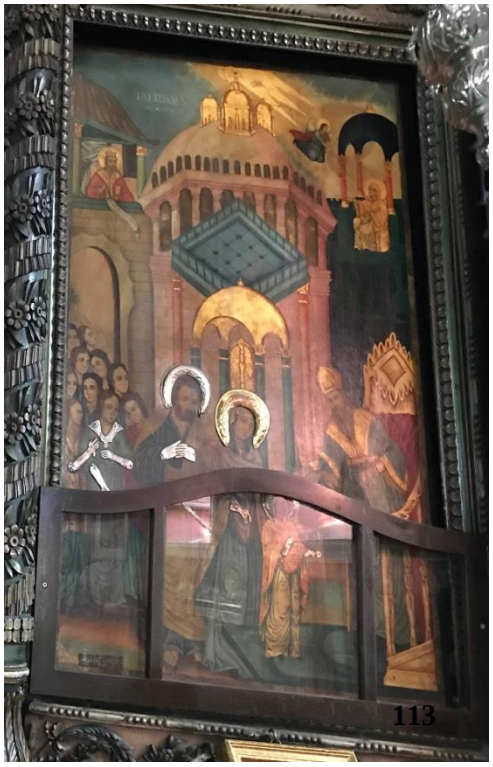

113

Τα Εισόδια της Θεοτόκου

Στην εικόνα αναπαρίσταται ταυτόχρονα και το εσωτερικό και το εξωτερικό του ναού και η Παναγία συνοδευόμενη από τους γονείς της να γίνεται δεκτή από τον Αρχιερέα. Λίγο πιο πίσω μια συνοδεία από νεαρές κοπέλες ~~να~~ συνωστίζονται στην πύλη του ναού. Στο πάνω μέρος της εικόνας στα δεξιά η Παναγία καθισμένη και ο Γαβριήλ της φέρνει τροφή, στα αριστερά ο Προφήτης Δαβίδ σε εξώστη κρατά ένα ειλητάριο.

114

Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ

Αναπαρίσταται όρθιος, με φτερά πίσω από τους ώμους να φορά πανοπλία και κόκκινο ιμάτιο. Στο δεξί του χέρι κρατά ένα σπαθί που το βυθίζει στο γέροντα και στο αριστερό κρατά την ψυχή του.

Από τις εικόνες που αναλύθηκαν παραπάνω οι περισσότερες αποτελούν εσναφικά αφιερώματα, όπως η εικόνα του Σωτήρος Χριστού είναι των μπογιατζήδων, η Κοίμηση της Θεοτόκου είναι των γεμενετζήδων. Υπάρχουν και εικόνες αφιερώματα των κτιστών, βαρελοποιών, αρτοποιών, κασάπηδων, γεωργών. Γνωστός ζωγράφος είναι ο Νικόλαος Ανδριανουπολίτης, ο Δημήτριος που μιμείται το Νικόλαο και ένας δεύτερος Νικόλαος. [66] Η εικόνα των Εισοδίων της Θεοτόκου, του Αρχάγγελου Μιχαήλ και του Αγίου Γεωργίου είναι ζωγραφισμένες από τον παπά- Ηλία από το Σουφλί, και χρονολογούνται το 1900. [67]

Ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου όπως και οι άλλοι δυο μεταβυζαντινοί ναοί του Διδυμοτείχου είναι σε συνεχή λειτουργία.

[66] Βλ. Α, Γουρίδης , *Διδυμότειχο μια άγνωστη πρωτεύουσα,* Κομοτηνή 2006, σ. 158-159.

[67] Βλ. Λ. Συνδίκα- Λαούρδα , Ε. Γεωργιάδου-Κούντουρα *, ό.π.*, σ.109.

2.2 Οι εκκλησίες στην περιοχή των Μεταξάδων

Στην περιοχή των Μεταξάδων υπάρχουν τρεις μεταβυζαντινοί ναοί που έχουν αφήσει το στίγμα τους στο πέρασμα του χρόνο και έχουν να επιδείξουν πληροφορίες για την κατάσταση που επικρατούσε στην περιοχή την περίοδο της Οθωμανοκρατίας. Οι ναοί αυτοί είναι ο Άγιος Αθανάσιος στους Μεταξάδες, ο Άγιος Αθανάσιος στο Αλεποχωρί και ο Άγιος Παντελεήμονας στο Παλιούρι. Οι ναοί έχουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά.

2.2.1. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου στους Μεταξάδες

Οι Μεταξάδες είναι ένα χωριό δίπλα στα Ελληνο-βουλγαρικά σύνορα, στο βορειανατολικό τμήμα του Έβρου. Από το 2011 με το νόμο Καλλικράτη ανήκει στο Δήμο Διδυμοτείχου και σύμφωνα με την απογραφή της χρονιάς εκείνης αριθμούσε 687 μόνιμους κατοίκους.[68]

Κοντά στο σημερινό χωριό των Μεταξάδων, δυο με τρία χιλιόμετρα μακριά υπήρχε το παλιό χωριό με την ονομασία «Δογάντζια». Το χωρίο αυτό εγκαταλείφτηκε λόγω επιδημίας, πιθανότητα χολέρας, χωρίς να γνωρίζουμε τη χρονική περίοδο που συνέβη . Οι κάτοικοι για να γλιτώσουν κατέφυγαν στα βουνά ή σε περιοχές της Βουλγαρίας, όπως η Βάρνα. Στην προσπάθεια τους να βρουν νέο τόπο κατοικίας κοντά στο παλιό χωρίο βρήκαν μια νέα περιοχή για να κατοικήσουν όπου σήμερα υπάρχει το χωρίο των Μεταξάδων. Το νέο χωρίο ονόμασαν Τουκμάκι από τον πρώτο που έχτισε σπίτι εκεί τον Δημήτριο Τουκμακτσή ή Τουκμακιώτη. Οι πρώτοι κάτοικοι του χωριού εκτός από το παλιό χωριό ήταν άνθρωποι που προέρχονταν από το διπλανό οικισμό του Παλιουρίου, την Ήπειρο και την Κύπρο. [69]

Το χωρίο κατά την Οθωμανοκρατία δοκιμάστηκε από τεράστιες καταστροφές και λεηλασίες. Οι κάτοικοι του χωριού παρά της δυσκολίες κατάφεραν να κρατηθούν σε καλή κατάσταση λόγω της σκληρής εργασίας που κατέβαλλαν. [70] Το σημερινό όνομα Μεταξάδες οφείλεται στο άφθονο μετάξι που παράγονταν στο χωρίο από την

[68] Βλ. «Μεταξάδες (οι) Δήμου Διδυμοτείχου Τοπική Κοινότητα Μεταξάδων. Έβρος – Θράκη»: http://www.dhmos.gr/metaxades-dimos-didymoteixou/ (30/11/2016).

[69] Βλ. «Μεταξάδες»: http://www.patridamou.gr/?p=905 (30/11/2016).

[70] Βλ. Α' Λυκειακή Τάξη Γυμνασίου Μεταξάδων, «Οι Μεταξάδες στο μονοπάτι του χρόνου», Μεταξάδες 2011-2012.

εκτροφή μεταξοσκώληκα. Στους νεώτερους χρόνους, μέχρι και το 1921 η σηροτροφία ήταν η κύρια απασχόληση των κατοίκων αν και πολλοί συνέχισαν και αργότερα.

Η εκκλησία του χωριού ανήκει στην μητρόπολη Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου. Στο χωρίο διασώζεται ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Αθανασίου.

115

Ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Αθανασίου (Βλ. Χάρτης 2, παράρτημα, σελ.212 και εικόνες 115 ως 117) ανεγέρθηκε το 17ο αιώνα [71], χωρίς να έχουμε την ακριβή χρονολογία. Πρόκειται για μονόχωρο, χωρίς κιονοστοιχίες, χαμηλό ναό. Χτισμένο με ημικατεργασμένο ασβεστόλιθο, υλικό που υπήρχε στην περιοχή.[72] Στην τοποθεσία που είναι χτισμένος ο ναός υπάρχουν και τα παλαιά κοιμητήρια του χωριού.

[71] Βλ. Ιερά Μητρόπολη Διδυμοτείχου- Ορεστιάδος και Σουφλίου, «Χριστιανικά Μνημεία»: http://www.imdos.gr/χριστιανική-τέχνη/χριστιανικά-μνημεία/ (1/12/2016).

[72] Βλ. Α. Γουρίδης , *Τα θρησκευτικά μνημεία της ιεράς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου*, Διδυμότειχο 2010 , σ. 70.

116

117

118

119

Το μεγαλύτερο μέρος του ναού είναι χτισμένο μέσα στη γη, σκοτεινός και το φως εισέρχεται μόνο από φεγγίτες. Το χαμηλό ύψος του ναού πιθανόν να οφείλεται στην ύπαρξη των Οθωμανών στην περιοχή και την μη ύπαρξη προνομίων στους χριστιανούς. Εξωτερικά ο ναός έχει δυο επιγραφές (Βλ. εικόνα 120), που προστέθηκαν αργότερα, η μια αναγράφει «ΆΓΙΟΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ» τον προστάτη του ναού και η δεύτερη αναγράφει «ΜΕΤΕΚΤΗΣΘΗ ΕΝ ΕΤΗ ΣΩΤΗΡΙΩ 1924» αναφέρεται σε κάποια ανακαίνιση του ναού.

120

2.2.1.1. Το εσωτερικό του ναού και οι τοιχογραφίες

Η είσοδος είναι στη νότια πλευρά του ναού και μας εισάγει στον πρόναό (Βλ. εικόνα 121) όπου βρίσκεται ο γυναικωνίτης, αποτελεί ένα μικρό τμήμα του ναού που χωρίζονταν από τον κυρίως ναό με μια άλλη εσωτερική είσοδο. Στο ναό δεν έχουν σωθεί τα στασίδια, έχουν αντικατασταθεί με νεώτερα. Η οροφή είναι ξύλινη και το δάπεδο λίθινο.

121

Ο ναός ήταν τοιχογραφημένος στο μεγαλύτερο μέρος του αλλά ασβεστώθηκε, οι πηγές αναφέρουν ότι αυτό συνέβη πριν σαράντα χρόνια περίπου, οπότε δεν οφείλεται σε κάποια επέμβαση κατακτητών. Διακρίνονται οι τοιχογραφίες του Αγίου Αθανασίου και η παράσταση της Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Επιπλέον διακρίνεται η κτιτορική επιγραφή (Βλ. εικόνα 122) του ναού, που αναφέρει το όνομα του αρχιερέως Ιερεμίου Διδυμοτείχου (1692-1697/98) στα χρόνια του οποίου είτε ανεγέρθηκε είτε τοιχογραφήθηκε ο ναός.[73]

122

[73] Βλ. Α. Γουρίδης , *Τα θρησκευτικά μνημεία της ιεράς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου*, Διδυμότειχο 2010, σ. 72.

123

Η Θεοτόκος και ο Ιησούς

Η Θεοτόκος με τον Ιησού αναπαρίστανται σε μετωπική θέση. Η Θεοτόκος και ο Ιησούς στο κέντρο της αγιογραφίας φαίνεται πως προσεύχονται έχοντας τα χέρια ανοιχτά.

124

Άγιος Αθανάσιος

Πιθανότατα πρόκειται για αγιογραφία του Αγίου Αθανασίου, όπου είναι αφιερωμένος ο ναός. Είναι δύσκολη η αναγνώριση, φαίνεται να κρατά στο αριστερό του χέρι ένα βιβλίο και με το δεξί του χέρι ευλογεί, το πρόσωπο του δεν φαίνεται καθαρά.

2.2.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλογλυπτα

125

Το τέμπλο (Βλ. εικόνα 125) είναι απλό ξύλινο, με δυσκολία φαίνεται το θέμα που διακοσμεί το κατώτερο τμήμα του (Βλ. εικόνα 126) είναι κάθετοι ρόμβοι με λευκό,

κόκκινο και μπλε χρώμα. Οι εικόνες και τα βημόθυρα έχουν αφαιρεθεί, σώζονται κάποια από αυτά στο νεώτερο ναό του Προφήτη Ηλία.

126

Υπάρχει μια καρτ ποστάλ (Βλ. εικόνα 127) που δείχνει καθαρά ότι οι εικόνες αυτές υπήρχαν στο τέμπλο το ίδιο και τα δύο βημόθυρα. [74]

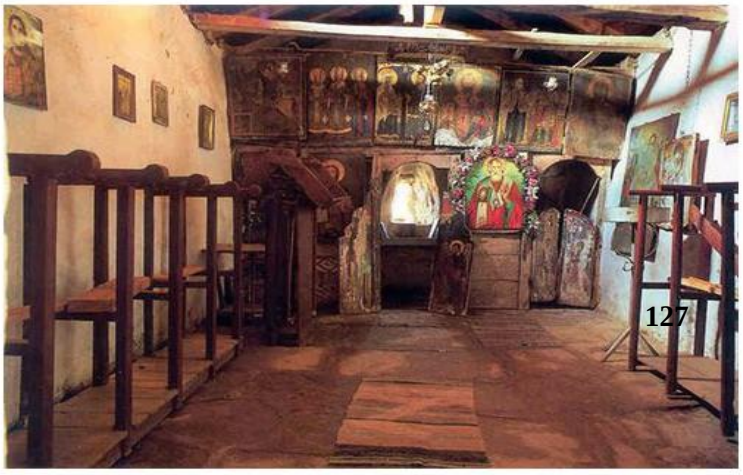

127

[74] Κάρτ ποστάλ "εσωτερικό Ιερού Ναού Αγίου Αθανάσιου (1690-1698), Μεταξάδες", Εθνολογικό Μουσείο Θράκης.

128

Παναγία Μεταξαδιώτισσα

Μια εικόνα που χρονολογείται το 15ο με 16ο αιώνα, έχει υποστεί φθορές από το πέρασμα του χρόνου με αποτέλεσμα να έχουν αλλοιωθεί τα πρόσωπα της Παναγίας και του Ιησού. Η Παναγία κρατά στα αριστερό της χέρι το Χριστό, ενώ το δεξί χέρι το φέρνει μπροστά στο θώρακα, φορά κόκκινο μαφόριο. Ο Χριστός ένθρονος όπως αναπαρίσταται συνήθως, έχει το δεξί του χέρι να ευλογεί ενώ το αριστερό δεν φαίνεται καθαρά, φορά κόκκινο ιμάτιο και γαλάζιο χιτώνα.

129

Ο Παντοκράτορας

Ο Παντοκράτορας αναπαρίσταται μετωπικός. Με το δεξί του χέρι του χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ανοιχτό το ευαγγέλιο. Φορά κόκκινο χιτώνα και μπλε ιμάτιο.

130

Η βρεφοκρατούσα Παναγία

Η Βρεφοκρατούσα Παναγία κρατά το Χριστό σε μικρογραφία με το αριστερό της χέρι, ενώ το δεξί το φέρνει μπροστά στο θώρακα, φορά κόκκινο μαφόριο και στο κεφάλι έχει κορώνα. Ο Χριστός, αναπαρίσταται όπως συνήθως σε ένθρονη στάση. Με το δεξί του χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά το ευαγγέλιο, φορά λευκό χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο.

131

Άγιος Νικόλαος

Ο Άγιος Νικόλαος καθισμένος σε θρόνο, με κοντή γενειάδα έχει με το δεξί του χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ένα βιβλίο και το ωράριο που φορά. Φέρει στέμμα στο κεφάλι, φορά μπλε χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο. Στο δεξί του πόδι υπάρχει ένα επιγονάτιο.

132

Άγιος Γεώργιος

Αναπαρίσταται έφιππός με το άλογο του να καλπάζει προς το αριστερά, φορώντας πανοπλία και κόκκινο ιμάτιο. Με τα δύο του χέρια κρατά ένα δόρυ που το βυθίζει και σκοτώνει το δράκο. Πίσω από τον έφιππο άγιο Γεώργιο υπάρχει ένας νεαρός άντρας, η παράδοση λέει ότι ήταν Χριστιανός σκλάβος που τον απελευθέρωσε ο Άγιος Γεώργιος την ώρα που πήγαινε κρασί στο αφεντικό του. Στα δεξιά της εικόνας φαίνεται το κάστρο.

133

Τρεις ιεράρχες

Οι Τρεις Ιεράρχες αναπαρίστανται όρθιοι και μετωπικοί. Φέρουν κορώνα στο κεφάλι, έχουν με το δεξί τους χέρι ευλογούν και με το αριστερό κρατούν το ευαγγέλιο, στο δεξί τους πόδι έχουν επιγονάτιο. Στα δεξιά ο Μέγας Βασίλειος, με μακριά γενειάδα φορά μπλε χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο, στη μέση ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος φορά κίτρινο ιμάτιο με ζωγραφισμένα ανθέμια και στα αριστερά ο Γρηγόριος Νανζιανζινός με κοντή γενειάδα και κίτρινο ιμάτιο.

134

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος αναπαρίσταται με φτερά πίσω από τους ώμους, με το δεξί του χέρι να ευλογεί και με το αριστερό να κρατά την κομμένη κεφαλή του. Φορά κόκκινο ιμάτιο και πράσινο χιτώνα.

135

Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη

Οι Άγιοι αναπαρίστανται όρθιοι και μετωπικοί. Στα δεξιά ο άγιος Κωνσταντίνος φορά πράσινο με λευκό ιμάτιο και κόκκινο χιτώνα, στο δεξί του χέρι κρατά ένα σταυρό και το αριστερό χέρι το φέρνει μπροστά στο θώρακα. Η αγία Ελένη φορά σκούρο ιμάτιο και λευκό με χρυσό μαφόριο, στο δεξί της χέρι κρατά το σταυρό και το αριστερό χέρι το φένει μπροστά στο θώρακα.

136

Άγιος Νικόλαος

Ο Άγιος Νικόλαος αναπαρίσταται μετωπικός, με κοντή γενειάδα, με το δεξί του χέρι να ευλογεί και με το αριστερό κρατά ένα βιβλίο, φορά κόκκινο ιμάτιο, σκούρο χιτώνα και οράριο.

Στο νεώτερο ναό του χωρίου τον Προφήτη Ηλία υπάρχουν δύο βημόθηρα (Βλ. εικόνες 137 ως 139) που υπήρχαν στο ξύλινο τέμπλο του Αγίου Αθανασίου, έχουν υποστεί φθορές στο πέρασμα του χρόνου. Στα βημόθηρα υπάρχει η αναπαράσταση του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, στα αριστερά ο Αρχάγγελος Γαβριήλ και στα δεξιά η Παναγία.

137

138

139

Επιπλέον σώζεται ο σταυρός (Βλ. εικόνα 140) που υπήρχε στο τέμπλο.

140

Για τη λειτουργία του ναού δεν έχουμε περισσότερες πληροφορίες από γραπτές και προφορικές πηγές. Θεωρείται ότι ο ναός εγκαταλήφθηκε όταν ανεγέρθηκε ο νέος ναός του Προφήτου Ηλία, περίπου το 1939.

2.2.2. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου στο Αλεποχώρι

Το Αλεποχώρι ένα χωριό που το χωρίζουν μόλις τριακόσια μέτρα από τη Βουλγαρία. Κανείς δεν γνωρίζει με ακρίβεια πότε κατοικήθηκε πρώτη φορά. Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας κάηκε και ξαναχτίστηκε από την αρχή από κατοίκους των γύρω χωριών. [75]Ανήκει στο δήμο Διδυμοτείχου και σύμφωνα με την τελευταία απογραφή έχει 237 μόνιμους κατοίκους.[76]

Το χωρίο κατοικείται από γηγενείς κατοίκους. Ο μύθος αναφέρει ότι το όνομα του χωριού οφείλεται σε ένα Τούρκο Αγά που φεύγοντας από το χωρίο αποκάλεσε τους κατοίκους «αλεπούδες», καθώς τον κατέδωσαν στο σουλτάνο με πονηρία γιατί έπαιρνε τις νύφες την πρώτη νύχτα του γάμου στο δικό του σπίτι. Με αποτέλεσμα ο Αγάς να καθαιρεθεί από το σουλτάνο.[77]

Άλλες πληροφορίες για την περίοδο της τουρκοκρατίας στο χωρίο από γραπτές πηγές δεν μας δίνονται. Υπάρχει ένας υστεροβυζαντινός ναός στο χωρίο που μαρτυρά ορισμένα στοιχεία για την εποχή. Είναι ο μικρός ναός του «Αγίου Αθανασίου» (Βλ. εικόνες 141, 143 ως 145).

141

[75] Βλ. «Υστεροβυζαντινός Ναός του Αγίου Αθανασίου»: http://evros.e-citymap.gr/υστεροβυζαντινός-ναός-αγίου-αθανασί/ (2/12/2016).

[76] Βλ. «Αλεποχώρι (το) Δήμου Διδυμοτείχου Τοπική Κοινότητα Αλεποχωρίου. Έβρος – Θράκη»: http://www.dhmos.gr/alepoxori-dimos-didymoteixou/ (2/12/2016).

[77] Βλ. «Αλεποχώρι»: http://www.patridamou.gr/?p=927 (2/12/2016).

Ο ιερός ναός του Αγίου Αθανασίου (Βλ. Χάρτης 3, παράρτημα, σελ.213) είναι χτισμένος στα μέσα του 18ου αιώνα και συγκεκριμένα το 1728.[78] Είναι κατασκευασμένος από ημικατεργασμένο ασβεστόλιθο όπως και ο ναός του Αγίου Αθανασίου Μεταξάδων και του Αγίου Παντελεήμονα Παλιουρίου. Ήταν υλικό που παράγονταν στην περιοχή. Ο ναός είναι μονόχωρος, χωρίς κιονοστοιχίες και ψευδοροφή.[79] Αρκετά χαμηλός και ένα μέρος του μέσα στο έδαφος. Έχει δύο εισόδους: μία βόρεια πλευρά, ενώ η κύρια είσοδος είναι από την δυτική πλευρά. Η θύρα της δυτικής πλευράς ήταν για τις γυναίκες ενώ της βόρειας για τους άντρες. Στο ανώφλιο της βόρειας θύρας, στο εσωτερικό τμήμα του ναού, υπάρχει η κτιτορική επιγραφή (Βλ. εικόνα 142) με τη χρονολογία ανέγερσης του ναού.

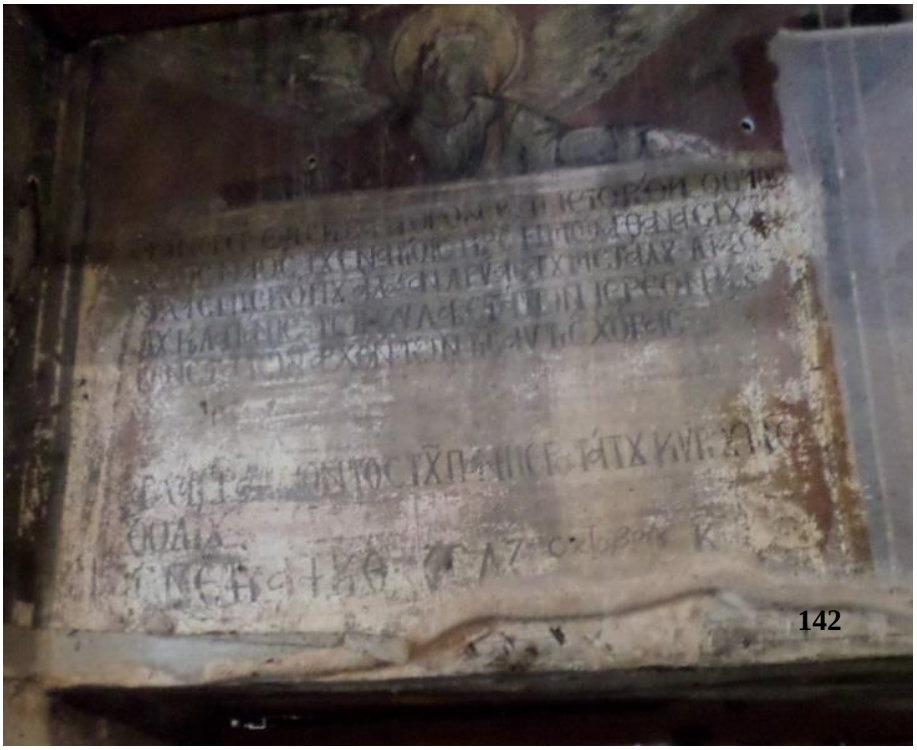

142

[78] Βλ. Ιερά Μητρόπολη Διδυμοτείχου- Ορεστιάδος και Σουφλίου, «Χριστιανικά Μνημεία»: http://www.imdos.gr/χριστιανική-τέχνη/χριστιανικά-μνημεία (2/12/2016).

[79] Βλ. Α. Γουρίδης , *Τα θρησκευτικά μνημεία της ιεράς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου,* Διδυμότειχο 2010 , σ.70.

143

144

145

2.2.2.1. Το εσωτερικό του ναού και οι τοιχογραφίες

146

Από τη δυτική είσοδο εισέρχεται κανείς στον πρόναο (Βλ. εικόνα 146), όπου βρίσκεται ο ισόγειος γυναικωνίτης, με ξύλινη οροφή και λίθινο δάπεδο. Τα στασίδια δεν έχουν σωθεί, αντικαταστάθηκαν από νεώτερα. Ο γυναικωνίτης χωρίζεται από το κύριο μέρος του ναού με απλά καφασωτά παράθυρα, από τα οποία έχουν σωθεί μόνο τα περιγράμματα. Από το γυναικωνίτη μπορεί κανείς να περάσει στο κύριο μέρος του ναού. Οι δυο χώροι πέραν των καφασωτών παραθύρων χωρίζονται με μια δίφυλλη ξύλινη θύρα. Τόσο ο γυναικωνίτης όσο και ο υπόλοιπος ναός κοσμούνται με τοιχογραφίες που ελάχιστα έχουν αλλοιωθεί.

147

Στην παραπάνω αγιογραφία (Βλ. εικόνα 147) αναπαρίσταται ο διάβολος που παρασύρει το ζευγάρι να μην πάει την Κυριακή στην εκκλησία και για τον λόγο αυτό θα τιμωρηθούν στην Δευτέρα Παρουσία .

Στην παρακάτω αγιογραφία (Βλ. εικόνα 148 και 149) που καταλαμβάνει ολόκληρο τοίχο του πρόναου αναπαριστά τη Δευτέρα Παρουσία, με απεικόνιση των αγίων που έλαμψαν με την πίστη τους, καθώς και των δικαίων, ενώ δεξιά ο Άδης κατατρώγει τους αμαρτωλούς.

148

149

Από τις τοιχογραφίες ξεχωρίζει αυτή του ζωόμορφου κυνοκέφαλου Άγιου Χριστοφόρου (Βλ. εικόνα 150).

150

Ο Άγιος Χριστόφορος με την τερατώδη αυτή μορφή υπήρχε ήδη πριν την εικονομαχία. Απεικονίζεται με μακρύ και οξύ ρύγχος, μακριά χαίτη στον αυχένα και μικρά αιχμηρά αυτιά. Πάντα σε στάση προφίλ, στο ένα του χέρι κρατά μια ράβδο και στο άλλο το σταυρό του μαρτυρίου.[80]

Κατά μήκος των τοίχων του κύριου μέρους του ναού υπάρχουν παντού τοιχογραφίες (Βλ. εικόνες 151 ως 153) που αναπαριστούν αγίους. Όπως ο Άγιος Παντελεήμονας, ο Αρχάγγελος Μιχαήλ, οι Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, ο Άγιος Μερκούριος, οι Άγιοι Σέργιος και Βάκχος, ο Άγιος Θεολόγος, ο Άγιος Μηνάς, ο Άγιος Τρίφωνας, ο Άγιος Νέστωρ, ο Άγιος Ιάκωβος. Στο πάνω μέρος της βόρειας πλευράς υπάρχει η αναπαράσταση της ζωής του Χριστού και στη νότια πλευρά πάνω από τις τοιχογραφίες των αγίων η αναπαράσταση της ζωής της Θεοτόκου. Δεν σώζονται όλες οι τοιχογραφίες σε αυτή την πλευρά. Οι τοιχογραφίες είναι λαϊκής τεχνοτροπίας με έντονα χρώματα. Δεν υπάρχουν στοιχεία που να μας δίνουν το δημιουργό, πιθανολογείται ότι είναι ο ίδιος με τους ναούς των Μεταξάδων και του Παλιουριού.

[80] «Χριστόφορος», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 12 (1962-1968) 359.

151

152

153

2.2.2.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα

154

155

156

Το τέμπλο (Βλ. εικόνα 154) του ναού είναι απλό ξύλινο, το θέμα (Βλ. εικόνα 156) του στο κάτω μέρος είναι ανθέμια σε κόκκινο χρώμα. Στο πάνω μέρος υπάρχουν και πάλι ανθέμια περίτεχνα και σκαλιστά ζωγραφισμένα, ιδιαίτερα πάνω από την Ωραία Πύλη (Βλ. εικόνα 155). Τα λυπηρά και ο σταυρός δεν έχουν σωθεί. Στα βημόθυρα αναπαρίσταται ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου. Στη μεσαία ζώνη του τέμπλου έχουν σωθεί κάποιες από τις δεσποτικές εικόνες, η Παναγία η Ελεούσα, ο Παντοκράτορας, ο Άγιος Αθανάσιος, η Κοίμηση της Θεοτόκου και ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος. Οι εικόνες αναγράφουν το έτος δημιουργίας τους αλλά δεν αναφέρουν αν είναι χορηγία κάποιου ανθρώπου ή σιναφιών. Συνήθως οι εικόνες στα χωρία ήταν χορηγίες των κατοίκων. Στην ανώτερη ζώνη του τέμπλου βρίσκονταν οι μικρότερες εικόνες του δωδεκάορτου, σήμερα είναι κατεστραμμένες. Το τέμπλο του ναού είναι λιτό , όπως συμβαίνει και με τα τέμπλα στους ναούς των Μεταξάδων και του Παλιουριού. Ο σχεδιασμός στο θέμα του τέμπλου είναι διαφορετικός αλλά έχουν την ίδια τεχνοτροπία (ζωγραφισμένα με έντονα χρώματα και αναπαραστάσεις ανθεμίων, ρόμβων). Σε σχέση με τα περίτεχνα τέμπλα του Διδυμοτείχου, η λιτότητα μας δείχνει την οικονομική κατάσταση των κατοίκων.

Η Θεοτόκος Ελεούσα

Στο τέμπλο η Θεοτόκος Ελεούσα, με κόκκινο μαφόριο κρατά στο αριστερό της χέρι το Χριστό , το δεξί της χέρι φέρνει μπροστά στο θώρακα, ο Ιησούς με το δεξί του χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ειλητάριο . Φορά πράσινο χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το 1870.

Ο Παντοκράτορας

Ο Παντοκράτορας αναπαρίσταται όπως συνήθως σε μετωπική θέση, με το δεξί του ευλογεί και στο αριστερό κρατά το ευαγγέλιο φορά κόκκινο χιτώνα και πράσινο ιμάτιο. Η εικόνα ζωγραφίστηκε , όπως αναγράφεται, το 1870.

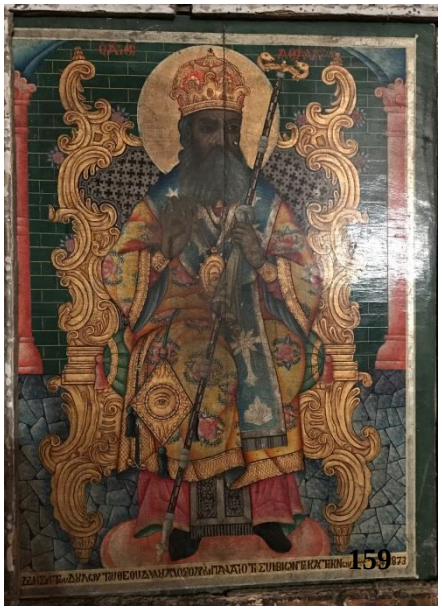

Άγιος Αθανάσιος

Ο Άγιος Αθανάσιος ο προστάτης του ναού αναπαρίσταται καθισμένος σε χρυσό θρόνο με κορώνα στο κεφάλι και φωτοστέφανο, το δεξί χέρι το φέρνει μπροστά στο θώρακα και με το αριστερό κρατά επισκοπική πατερίτσα (ράβδο). Φορά κόκκινο ιμάτιο και κίτρινο με ανθέμια χιτώνα, έχει και γαλάζιο οράριο. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το 1873.

160

Κοίμηση της Θεοτόκου

Στην εικόνα αναπαρίσταται η Κοίμηση της Θεοτόκου. Η Θεοτόκος ξαπλωμένη σε ένα κρεβάτι και γύρω της όλοι οι Απόστολοι, που σύμφωνα με την παράδοση δίδασκαν το ευαγγέλιο σε όλο τα μέρη και κόσμου και ένα σύννεφο τους μετέφερε στα Ιεροσόλυμα όπου εκοιμήθη η Θεοτόκος. Στο πάνω μέρος της εικόνας αναπαρίσταται ο Χριστός Ευλογών. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το 1871.

161

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος αναπαρίσταται όρθιος με φτερά πίσω από τους ώμους. Η εικόνα έχει αλλοιωθεί αρκετά φαίνεται να φορά πράσινο ιμάτιο. Το δεξί του χέρι το φέρνει μπροστά στο θώρακα και στο αριστερό χέρι κρατά ειλητάριο. Κάτω αναπαρίσταται την κομμένη κεφαλή του Ιωάννη του Προδρόμου.

Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το 1873

.

Ο ναός στο πέρασμα του χρόνου έχει δεχτεί κάποιες επιδιορθώσεις. Βρίσκεται στα κοιμητήρια του χωρίου. Εγκαταλείφτηκε όταν ανεγέρθηκε ο νεώτερος ναός του χωρίου το 1952, αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου.

2.2.3. Ο ναός του Αγίου Παντελεήμονα στο Παλιούρι

Το Παλιούρι είναι ένα μικρό χωριό μόλις 3 χιλιόμετρα από τους Μεταξάδες. Το όνομα του προήλθε μετά την επίσκεψη μια βυζαντινής βασίλισσας στο χωριό, που του έδωσε την ονομασία αυτή γιατί αφθονούσαν τα παλιούρια (τα παλιούρια ήταν είδος αγκαθωτών θάμνων). Παλαιότερα το χωριό ονομάζονταν «Τρίλοφος» καθώς ήταν χτισμένο πάνω σε τρεις λόφους. Ο παλαιός οικισμός πιθανολογείται ότι κατοικείτο ήδη από τη βυζαντινή περίοδο .[81]

Υπάρχουν σπίτια του χωρίου που είναι χτισμένα κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας.[82] Το χωριό σήμερα έχει 468 μόνιμους κατοίκους σύμφωνα με την απογραφή του 2011 και ανήκει στο δήμο Διδυμοτείχου.[83]

Στην άκρη του χωριού όμως είναι χτισμένος ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Παντελεήμονα (Βλ. εικόνες 162 ως 165).

162

Ο μεταβυζαντινός ναός στο χωριό του Παλιουρίου (Βλ. Χάρτης 4, παράρτημα, σελ.213) αναφέρεται στις μέρες μας ως Άγιος Παντελεήμονας, αρκετές φορές

[81] Βλ. «Παλιούρι»: http://www.patridamou.gr/?p=947 (12/12/2016).

[82] Βλ. «Παλιούρι»: http://gym-metax.evr.sch.gr/dimos_metaxadon/paliouri.htm (12/12/2016).

[83] Βλ. « Παλιούρι (το) Δήμου Διδυμοτείχου Τοπική Κοινότητα Παλιουρίου. Έβρος – Θράκη»: http://www.dhmos.gr/paliouri-dimos-didymoteixou/ (12/12/2016).

αναφέρεται και με την ονομασία Αγία Παρασκευή. Η ονομασία Αγία Παρασκευή πιθανόν να ήταν η παλαιότερη ονομασία του ναού, αυτό μαρτυρείται από την ύπαρξη της εικόνας της Αγίας Παρασκευής στο τέμπλο.

Ο ναός ανεγέρθηκε το 17ο αιώνα.[84] Είναι χαμηλός ναός, μονόχωρος, χωρίς κιονοστοιχίες, χτισμένος με ημικατεργασμένο ασβεστόλιθο, όπως και οι άλλοι δυο ναοί των Μεταξάδων και του Αλεποχωρίου. Οι τρείς αυτοί ναοί μοιάζουν εξαιρετικά σαν να αποτελούν σύμπλεγμα τριών ναών, που χτίστηκαν σχεδόν την ίδια χρονική περίοδο. [85] Ο ναός έχει δύο ξύλινες θύρες στη νότια πλευρά. Εξωτερικά δεν υπάρχουν παράθυρα και επιγραφή.

163

164

[84] Βλ. Ιερά Μητρόπολη Διδυμοτείχου- Ορεστιάδος και Σουφλίου, «Χριστιανικά Μνημεία»: http://www.imdos.gr/χριστιανική-τέχνη/χριστιανικά-μνημεία/ (12/12/2016) .

[85] Βλ. Α. Γουρίδης , *Τα θρησκευτικά μνημεία της ιεράς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου*, Διδυμότειχο 2010, σ.70.

165

2.2.3.1. Το εσωτερικό του ναού και οι τοιχογραφίες

Οι δύο θύρες οδηγούν, η μια στο νάρθηκα (Βλ. εικόνα 166) και η άλλη στο κύριο μέρος του ναού. Ο νάρθηκας του ναού απ΄ όπου οι γυναίκες παρακολουθούσαν τη θεία λειτουργία, χωρίζονταν από το κύριο μέρος του ναού με απλά καφασωτά παράθυρα και μια θύρα. Έχει σωθεί ένα απλό καφασωτό παράθυρο (Βλ. εικόνες 167 και 168). Στο ναό δεν υπάρχει ψευδοροφή και το δάπεδο είναι λίθινο. Χαρακτηριστικό στοιχείο του ναού αποτελούν τα στασίδια που έχουν σωθεί, βέβαια έχουν προσθέσει και νεώτερα.

166

167

168

169

Επιπροσθέτως έχει σωθεί ο επισκοπικός θρόνος (Βλ εικόνα 169). Ο ναός έχει αρκετές τοιχογραφίες κάποιες έχουν σωθεί ενώ άλλες έχουν αλλοιωθεί.

Στην είσοδο του ναού από τον εξωνάρθηκα στα δεξιά υπάρχει η κτιτορική επιγραφή, η οποία αναπαριστά ένα τζαμί και μέσα το σουλτάνο με τη σουλτάνα (Βλ εικόνα 170). Η τοιχογραφία αυτή μας μαρτυρά την ύπαρξη των Οθωμανών την εποχή που κτίστηκε ο ναός στην περιοχή. Κοντά στην κτιτορική επιγραφή υπάρχει τοιχογραφία που αναπαριστά τον Αδάμ και την Εύα στην εξορία (Βλ. εικόνα 171).

170

171

Στη βόρεια πλευρά στο κύριο μέρος του ναού υπάρχουν τοιχογραφίες που αναπαριστούν όρθιους αγίους (Βλ. εικόνα 172). Πιο συγκεκριμένα αναπαρίστανται ο Άγιος Δημήτριος, ο Άγιος Γεώργιος, ο Άγιος Προκόπιος, ο Άγιος Μηνάς, ο Άγιος Βίκτωρ. Στην ανώτερη ζώνη αναπαρίσταται ο χριστολογικός κύκλος, με σκηνές από τον βίο του Ιησού. Διακρίνονται αναπαραστάσεις όπως της Θεοτόκου πάνω από το άψυχο σώμα του Ιησού, με το κεφάλι της να γέρνει στο κεφάλι του υιού της, το σώμα του Ιησού πάνω σε ένα λευκό κρεβάτι που στο πλάι είναι ζωγραφισμένα τα πρόσωπα δυο αγγέλων. Γύρω υπάρχουν και άλλες γυναίκες τα πρόσωπα των οποίων δεν φαίνονται, έχουν καταστραφεί από το πέρασμα των χρόνων, το μόνο που φαίνεται είναι τα χέρια μιας γυναίκες να κρατά τα πόδια του Ιησού και το μισό πρόσωπο μιας άλλης γυναίκας πάνω από τη Θεοτόκο. Οι υπόλοιπες τοιχογραφίες στο πάνω μέρος έχουν καταστραφεί με αποτέλεσμα όλες οι σκηνές να μην είναι αναγνωρίσιμες. Στη νότια πλευρά στο κύριο μέρος του ναού από την τοιχογραφία έχουν σωθεί μόνο δυο μορφές του Αγίου Μερκούριου και του Αγίου Χριστοφόρου (Βλ. εικόνα 173).

172

173

Στον νάρθηκα υπάρχουν τοιχογραφίες Αγίων (Βλ. εικόνα 174), με τον ίδιο τρόπο που είναι οι άγιοι στο κύριο μέρος του ναού αλλά και αυτές έχουν αλλοιωθεί, διακρίνονται μόνο τα σώματα και όχι τα πρόσωπα των αγίων. Επιπλέον, υπάρχει τοιχογραφία που αναπαριστά την Κρίση (Βλ. εικόνα 175), στο κάτω μέρος της υπάρχουν τα δεινά που περνά ο άνθρωπος μετά θάνατο στην κόλαση (Βλ. εικόνα 176).

174

175

176

2.2.3.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα

Το τέμπλο (Βλ. εικόνα 177) του ναού είναι ξυλόγλυπτο . Το θέμα (Βλ. εικόνα 178) που κοσμεί το τέμπλο είναι αγγεία και ανθοδοχεία από τα οποία ξεπροβάλλουν ανθέμια και κατακλύζουν το υπόλοιπο μέρος του θέματος , με χρώματα κόκκινο, λευκό και μπλε (παρόμοιας τεχνοτροπίας με τα τέμπλα του Αγίου Αθανασίου Μεταξάδων και του Αγίου Αθανασίου Αλεποχωρίου). Σώζονται κάποιες από τις εικόνες και ο σταυρός του τέμπλου. Τα βημόθυρα (Βλ. εικόνα 179) που είναι τοποθετημένα σήμερα στο τέμπλο αποτελούν νεώτερη προσθήκη, υπάρχουν όμως και τα παλιότερα στο ναό. Υπάρχει ο σταυρός στο τέμπλο ενώ τα λυπηρά λείπουν. Πάνω από το σταυρό (Βλ. εικόνα 180) του τέμπλου φαίνεται ένας φωταγωγός που είναι και ο μόνος που υπάρχει στο ναό.

177

178

179

180

Στο τέμπλο οι εικόνες της μεσαίας ζώνης που σώζονται είναι του Παντοκράτορα, της Αγίας Παρασκευής (που πιθανολογείται ότι παλαιότερα ο ναός ήταν αφιερωμένος), του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, του Αγίου Κωνσταντίνου και της Αγίας Ελένης. Στην ανώτερη ζώνη υπάρχουν οι εικόνες του δωδεκάορτου που έχουν καταστραφεί στο πέρασμα του χρόνου.

181

Ο Παντοκράτορας

Η εικόνα του Παντοκράτορα είναι σχεδόν κατεστραμμένη, μπορούμε να ξεχωρίσουμε την αριστερά πλευρά της εικόνας όπου ο Παντοκράτωρ κρατά το ευαγγέλιο και φορά πράσινο ιμάτιο.

182

Αγία Παρασκευή

Στην εικόνα αναπαρίσταται η Αγία Παρασκευή όρθια σε ένα φυσικό τοπίο. Στο δεξί της χέρι κρατά ένα σταυροφόρο ραβδί και στο αριστερό κρατά λήκυθο. Φορά κόκκινο χιτώνα και πράσινο μαφόριο. Στο αριστερό μέρος της εικόνας ψηλά πάνω αναπαρίσταται η εικόνα ενός χεριού μάλλον του Παντοκράτορα. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το 1869.

183

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Στην εικόνα αναπαρίσταται ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος σε μετωπική θέση, με φτερά πίσω από τους ώμους, με το δεξί του χέρι να ευλογεί και με το αριστερό να κρατά την κομμένη κεφάλη του. Φορά πράσινο χιτώνα και κίτρινο ιμάτιο.

Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη

Στην εικόνα αναπαρίσταται οι Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη. Στη μέση της εικόνας ο σταυρός, στα δεξιά ο Άγιος Κωνσταντίνος κρατά στο δεξί του χέρι ένα σταυροφόρο ραβδί και με το αριστερό χέρι κρατά το σταυρό, η Αγία Ελένη κρατά το σταυρό με το δεξί της χέρι και στο αριστερό έχει ένα σταυροφόρο ραβδί. Και οι δύο φορούν κορώνα. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, τη 30 Σεπτέμβρη του 1871.

Ο ναός σήμερα δεν βρίσκεται σε λειτουργία. Φαίνεται πως δεν έχουν γίνει επισκευές στο ναό μετά την εγκατάλειψη του.

2.3 Οι εκκλησίες στην περιοχή της Ορεστιάδας

Η Νέα Ορεστιάδα είναι μια πόλη που δεν υπήρχε κατά την Οθωμανοκρατία. Είναι μια πόλη που δημιουργήθηκε το 1923 μετά τη συνθήκη της Λωζάννης από τους ξεριζωμένους κατοίκους του Κάραγατς, η περιοχή του οποίου βρίσκεται κοντά στην Αδριανούπολη, και σήμερα ανήκει στην Τουρκία.[86] Οι κάτοικοι δημιούργησαν μια πόλη μόλις δεκαοχτώ χιλιόμετρα μακριά από την πατρίδα τους.[87] Ωστόσο, τα χωριά που βρίσκονται γύρω από την Ορεστιάδα φαίνεται ότι κατοικούνταν στην περίοδο της Οθωμανοκρατίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε το χωρίο της Παταγής, η ύπαρξη του οποίου μπορεί να μην βρίσκεται σε γραπτές πηγές, αλλά η κατοίκιση του τεκμηριώνεται από την ανέγερση του ναού του Αγίου Νικολάου, ενός ναού χτισμένου στα τέλη του 17ου αιώνα αρχές του 18ου αιώνα.

Η Παταγή είναι ένα μικρό χωρίο ΝΔ της Ορεστιάδας. Σύμφωνα με την τελευταία απογραφή του 2011 έχει 163 κατοίκους, η κύρια ασχολία τους είναι η γεωργία.[88] Η

[86] Βλ. Ε. Αποστολίδου-Λουκάτου , *ό.π.*, σ.62.

[87] Βλ. «Δήμος Ορεστιάδος- Ιστορία»: http://www.orestiada.gr/portal/page/portal/Orestiada/History, (29/9/2016).

[88] Βλ. «Παταγή (η) Δήμου Ορεστιάδας Τοπική Κοινότητα Νεοχωρίου. Έβρος – Θράκη» http://www.dhmos.gr/patagi-dimos-orestiadas/ (21/8/2016).

παλαιότερη ονομασία του χωριού ήταν Παζαρλή και υπαγόταν πολιτικά στον καζά της Αδριανούπολης.[89] Το τοπωνύμιο δηλώνει ότι πιθανότατα ιδρύθηκε ως χώρος εποχιακής αγοράς, ο οποίος απέκτησε στη συνέχεια μονιμότερη κατοίκηση. Σήμερα αυτοδοικητικά υπάγεται στο Δήμο Ορεστιάδας ενώ εκκλησιαστικά στη Μητρόπολη Διδυμοτείχου- Ορεστιάδας και Σουφλίου.

Για το παρελθόν του χωριού δεν έχουμε πολλές βιβλιογραφικές αναφορές, ανήκει όμως στα δεκατρία χωρία του βορείου Έβρου από τα οποία κατάγονται οι Μάρηδες. Οι Μάρηδες είναι μια μικρή ομάδα Θρακών που ζουν σκορπισμένοι στα δεκατρία αυτά χωριά, με δική τους ενδυμασία (μοναδική, δεν απαντάται αλλού) και γλωσσικά ιδιώματα. Τους χαρακτηρίζουν επίσης η κοινή νοοτροπία, τα κοινά ήθη και έθιμα. Η κοινωνία των Μάρηδων ήταν μια κλειστή κοινωνία, μέχρι και το 1950, δεν έπαιρναν ούτε έδιναν νύφη για να μην χαλάσει η ράτσα. [90]

2.3.1. Ο ναός του Αγίου Νικολάου στην Παταγή

Το χωριό από θρησκευτικής άποψης έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς εκεί βρίσκεται ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Νικολάου (Βλ., Χάρτης 5, παράρτημα, σελ.214 και εικόνες 185 και 187 ως 189). Ο ναός είναι χτισμένος πιθανότατα στο τέλος του 17ου αρχές του 18ου αιώνα, αποτελεί μια δίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική. Εξωτερικά ο ναός είναι χαμηλός χωρίς τρούλο και καμπαναριό με εννιά μικρά παράθυρα που θεωρείται ότι διανοίχτηκαν αργότερα στο ναό. Η αψίδα είναι ημικυκλική στην κάτοψη. Έχει δύο θύρες που οδηγούν στον πρόναο (νάρθηκα). [91]Η νότια είναι χαμηλή μονόφυλλη ενώ η δυτική είναι μεγαλύτερη, δίφυλλη.

Στην είσοδο του ναού υπάρχει η επιγραφή (Βλ. εικόνα 186):

ΟΥΤΟΣ Ο ΑΓΙΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ Α/ΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ
ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΘΗ ΗΣ/ΜΝΗΜΟΣΙΝΟΝ ΑΥΤΟΥ ΗΣ ΧΟ/
ΡΙΟΝ ΠΑΖΑΡΛΙ ΕΤΟΣ 1852 σεπτεμβρίου 5

[89] Βλ. «Παταγή- Έβρος»: https:www//greece.terrabook.com>patagi (21/8/2016).

[90] Βλ . «Παταγή»: www.patridamou.gr/?page_id=328 (30/9/2016).

[91] Βλ. Α. Γουρίδης , *Ο Μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Νικολάου στην Παταγή Ορεστιάδας και η αποκαταστασή του*, Ορεστιάδα 2008, σ. 12.

186

Η επιγραφή στη μέση έχει το δικέφαλο αετό και περιβάλλεται από δύο αγγέλους. Η παραπάνω επιγραφή μας δείχνει ότι ο ναός στις 5 Σεπτεμβρίου 1852 ανακαινίσθηκε.[92] Ο ναός ουσιαστικά πέρασε από τρεις οικοδομικές φάσεις. Η πρώτη φάση ήταν το 18ο αιώνα όπου ήταν ένας μικρός ναός, μονόχωρος χωρίς παράθυρα. Η δεύτερη οικοδομική φάση εικάζεται ότι ήταν το 1809 όπου ο ναός μετατράπηκε σε δίκλιτο με επέκταση στα βόρεια, ενώ στα δυτικά προστέθηκε ο νάρθηκας. Στην τρίτη και τελευταία φάση ο νάρθηκας έκλεισε και ο ναός πήρε την τελική του μορφή.[93]

187

[92] Βλ. Α. Γουρίδης , *Τα θρησκευτικά μνημεία της ιεράς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου*, Διδυμότειχο 2010, σ. 80.

[93] Βλ. Ενημερωτική πινακίδα εξωτερικά του ναού.

188

189

190

191

2.3.1.1. Το εσωτερικό του ναού

192

193

Από την κύρια είσοδο του ναού εισέρχεται κανείς στο νάρθηκα (Βλ. εικόνες 192 και 193). Ο νάρθηκας είναι ένας μικρός χώρος, που πιθανόν να χρησιμοποιούταν για σχολείο. Αυτό μαρτυρείται από τα παγκάκια που σώζονται στο χώρο. Στο νάρθηκα υπάρχει εσωτερική πόρτα που οδηγεί στο γυναικωνίτη. Ο γυναικωνίτης (Βλ. εικόνες 194 και 195) χωρίζεται από τον υπόλοιπο ναό με απλά καφασωτά παράθυρα, ενώ το δάπεδο είναι ξύλινο. Τα καφασωτά παράθυρα υπήρχαν ως χώρισμα για να μην έρχονται σε οπτική επαφή οι γυναίκες με τους άντρες.

194

195

2.3.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες του ναού και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα

196

Ο ναός δεν ήταν τοιχογραφημένος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το τέμπλο (Βλ. εικόνα 196) που είναι απλό, ξύλινο σε μπλε απόχρωση.[94] Την ανώτερη ζώνη του τέμπλου κοσμούν οι δεσποτικές εικόνες του Παντοκράτορα, των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, του Αγίου Χαραλάμπου, των Τριών Ιεραρχών, του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, της Βρεφοκρατούσας Παναγίας και του Αγίου Γεωργίου. Στην ανώτερη ζώνη υπάρχουν οι μικρότερες εικόνες του δωδεκάορτου.

[94] Βλ. «Παταγή- Έβρος»: https:www//greece.terrabook.com>patagi (21/8/2016).

197

Η Βρεφοκρατούσα Παναγία

Στην εικόνα η Θεοτόκος αναπαρίσταται να κρατά στα χέρια το μικρό Χριστό, φορώντας εκρού μαφόριο, πάνω από το γαλάζιο ιμάτιο με χρυσά τελειώματα στο λαιμό. Στο κεφάλι φέρει ασημί φωτοστέφανο, ενώ με ασήμι είναι καλυμμένα και τα χέρια της. Ο Χριστός αναπαρίσταται με το αριστερό του χέρι ευλογεί και στο δεξί κρατά να κρατά ένα ειλητάριο, στο κεφάλι φέρει όπως και η Θεοτόκος ασημί φωτοστέφανο, φορά λευκό χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο.

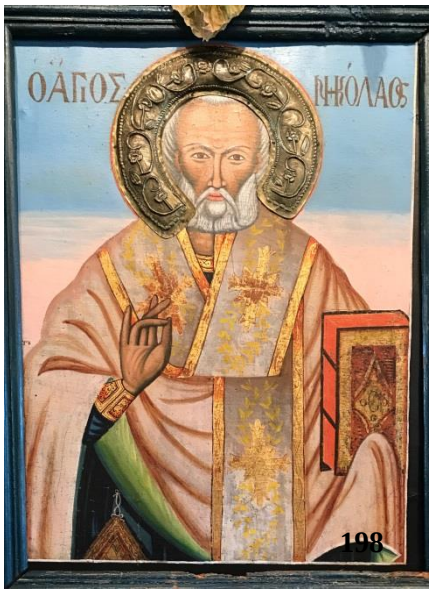

198

Ο Άγιος Νικόλαος

Ο Άγιος Νικόλαος αναπαρίσταται μετωπικός, με το δεξί του χέρι να ευλογεί και με το αριστερό του χέρι κρατά πάνω από το ιμάτιο το ευαγγέλιο. Φέρει φωτοστέφανο από ασήμι, φορά γαλάζιο χιτώνα και εκρού ιμάτιο.

199

Ο Παντοκράτορας

Ο Παντοκράτορας αναπαρίσταται μετωπικός, με το δεξί του χέρι να ευλογεί και με το αριστερό να κρατά το ευαγγέλιο. Φέρει φωτοστέφανο από ασήμι, φορά κόκκινο χιτώνα και γαλάζιο ιμάτιο. Η εικόνα ζωγραφίστηκε το 1852 ,όπως αναγράφεται , στο κάτω μέρος της εικόνας.

200

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος αναπαρίσταται απόλυτα μετωπικός, με φτερά πίσω από τους ώμους, με κοντή γενειάδα. Στο κεφάλι φέρει φωτοστέφανο από ασήμι όπως και οι υπόλοιποι Άγιοι που κοσμούν τις εικόνες του τέμπλου. Με το δεξί του χέρι ευλογεί ενώ με το αριστερό κρατά ένα σταυροφόρο ραβδί. Φορά πράσινο ιμάτιο και κόκκινο χιτώνα. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το 1852.

201

Άγιος Γεώργιος

Ο Άγιος Γεώργιος αναπαρίσταται έφιππος πάνω στο λευκό του άλογο που καλπάζει προς τα αριστερά, να φορά πανοπλία και κόκκινο ιμάτιο που ανεμίζει. Με τα δυο του χέρια κρατά ένα δόρυ και σκοτώνει το δράκο για να σώσει τη βασιλοπούλα. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το 1872.

202

Οι Τρεις Ιεράρχες

Στην εικόνα αναπαρίστανται οι Τρείς Ιεράρχες, οι προστάτες των μαθητών και των γραμμάτων, σε όρθια μετωπική θέση με σοβαρό ύφος προσώπου. Στα αριστερά ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός ή Θεολόγος με κοντή γενειάδα και κόκκινο ιμάτιο. Στη μέση ο Βασίλειος ο Μέγας με κοντή γενειάδα φορά κόκκινο ιμάτιο και κορώνα στο κεφάλι. Στα δεξιά ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος με μακριά γενειάδα φορά καφέ ιμάτιο. Οι τρεις Ιεράρχες με το δεξί τους χέρι ευλογούν και με το αριστερό κρατούν το ευαγγέλιο. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το 1853.

203

Ο Άγιος Κωνσταντίνος και η Αγία Ελένη

Στην εικόνα ο Άγιος Κωνσταντίνος στα δεξιά και στα αριστερά η Αγία Ελένη, στη μέση ο σταυρός που τον κρατούν και οι δυο. Ο Άγιος Κωνσταντίνος κρατά στο δεξί του χέρι ένα σταυροφόρο ραβδί , το ίδιο και η Αγία Ελένη με το αριστερό της χέρι. Έχουν πλούσια αμφίεση και φορούν κορώνα. Ο σταυρός στο πάνω μέρος έχει ένα μικρό πάπυρο.

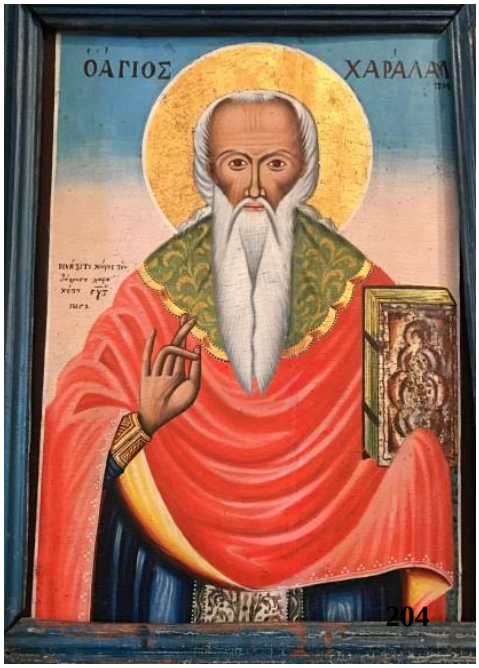

204

Ο Άγιος Χαράλαμπος

Ο Άγιος Χαράλαμπος αναπαρίσταται όρθιος, με το δεξί του χέρι να ευλογεί και στο αριστερό να κρατά το κλειστό το Ευαγγέλιο. Φορά αρχιερατικά άμφια. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το 1852.

Στην πρόθεση υπάρχει η εικόνα του Άγιου Μόδεστου.

205

Ο Άγιος Μόδεστος

Ο προστάτης των κτηνοτρόφων αναπαρίσταται με μακριά γενειάδα, όρθιος, με το δεξί του χέρι να ευλογεί και στο αριστερό να κρατά ένα κλειστό βιβλίο. Φορά πλούσια αμφίεση και το τοπίο που τον περιβάλλει είναι γεμάτο ζώα. Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το 1888.

Τα βημόθυρα (Βλ. εικόνα 208) είναι απλά με την αναπαράσταση του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου και πάνω αναγράφεται η χρονολογία 1854. Τα λυπηρά (Βλ. εικόνα 206) είχαν πάνω τις μορφές του Ιωάννη του Θεολόγου και της Θεοτόκου. Στα αριστερά των λυπηρών υπάρχει ένας δράκοντας ενώ δεξιά λείπει η

αναπαράσταση. Στο ναό σώζονται τόσο ο επισκοπικός θρόνος (Βλ. εικόνα 210) όσο και το αναλόγιο που είναι φτιαγμένα από ξύλο.

206

207

208

209

210

Η οροφή έχει ξύλινη επένδυση και στη μέση υπάρχει η εικόνα του Παντοκράτορα (Βλ. εικόνα 207). Στο δάπεδο του ναού έχουν τοποθετηθεί επιτύμβιες πλάκες (Βλ. εικόνα 209) που χρονολογούνται πριν το 1655, οι περισσότερες εκ των οποίων χρονολογούνται το 1717. Με βάση το γεγονός αυτό εκτιμάται ότι εκείνη τη χρονιά υπήρχε κάποια μεταδοτική ασθένεια στο χωρίο.[95] Στους κίονες (Βλ. εικόνα 211) υπάρχουν φυτικά θέματα.

211

Τέλος οι φορητές εικόνες που υπάρχουν στο ναό είναι κυρίως του 1852 και του 1888. Μερικές από αυτές είναι του Προφήτου Ηλία, του Αγίου Μηνά, της

[95] Βλ. Α. Γουρίδης , *Ο Μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Νικολάου στην Παταγή Ορεστιάδας και η αποκατάσταση του*, Ορεστιάδα 2008, σ.14.

Βρεφοκρατούσας Παναγίας, του Αγίου Νικολάου, του Ιωάννη του Προδρόμου, του Αρχάγγελου Μιχαήλ.

Ο Προφήτης Ηλίας

Στην εικόνα παρουσιάζεται ο άγγελος που ξυπνά τον Προφήτη Ηλία, τα δυο κοράκια που του φέρνουν φαγητό, η ανάληψη του Προφήτη με πύρινο άγημα και ο άγγελος να το ακολουθεί. Επιπλέον, ο Ελισσαίος που με το ιμάτιο του Προφήτης Ηλία χωρίζει τα νερά του Ιορδάνη ποταμού και δημιουργεί το πέρασμα.

Ο Άγιος Μηνάς

Ο Άγιος μηνάς πάνω σε λευκό άλογο που καλπάζει προς τα αριστερά, με πλούσια πανοπλία και κόκκινο ιμάτιο. Στο δεξί του χέρι κρατά ένα δόρυ και με το αριστερό κρατά τα ινία του αλόγου . Η εικόνα ζωγραφίστηκε, όπως αναγράφεται, το 1872.

214

Η Βρεφοκρατούσα Παναγία

Η Βρεφοκρατούσα Παναγία αναπαρίσταται με καφέ μαφόριο, πάνω από το γαλάζιο ιμάτιο να κρατά στα χέρια της το Χριστό. Ο Χριστός σε θέση ένθρονου πάνω στα χέρια της Παναγίας, όπως αναπαρίσταται συνήθως, φορά γαλάζιο χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο και οι δύο φέρουν φωτοστέφανο.

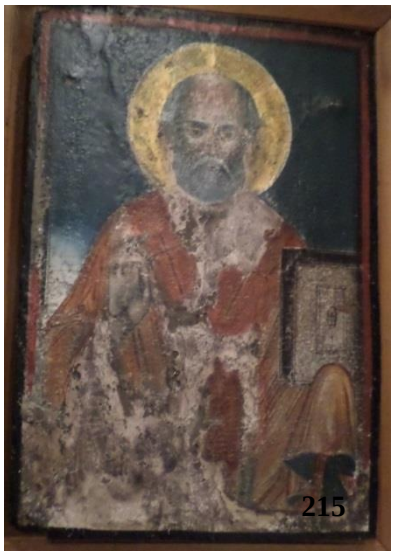
215

Άγιος Νικόλαος

Ο Άγιος Νικόλαος αναπαρίσταται όπως συνήθως, μετωπικός, με κοντή γενειάδα, με το δεξί χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά το ευαγγέλιο. Η παλαιότητα της εικόνας ανιχνεύεται από τη φθορά που έχει υποστεί.

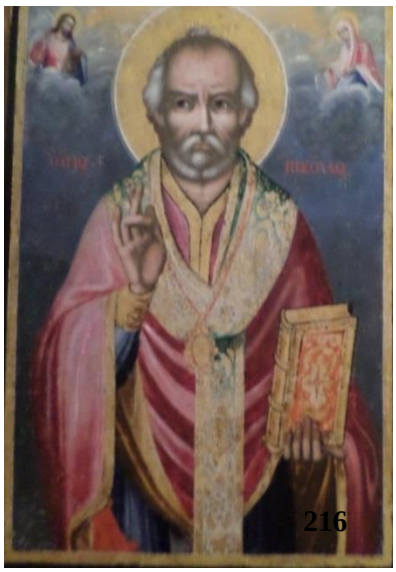
216

Άγιος Νικόλαος

Ο Άγιος Νικόλαος αναπαρίσταται μετωπικός, με κοντή γενειάδα, φέρει φωτοστέφανο, φορά γαλάζιο χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο. Με το δεξί χέρι ευλογεί ενώ με το αριστερό κρατά το ευαγγέλιο. Στο πάνω μέρος της εικόνας σε πλήθος από σύννεφα στα δεξιά βρίσκεται ο Ιησούς ενώ στα δεξιά η Παναγία.

217

Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ

Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ αναπαρίσταται όρθιος με φτερά πίσω από τους ώμους, φορώντας πανοπλία και κόκκινο ιμάτιο πατά πάνω στον πλούσιο γέροντα που του παίρνει την ψυχή . Στο δεξί του χέρι κρατά δόρυ ενώ με το αριστερό κρατά από τα μαλλιά την «ψυχή» του γέροντα.

218

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Ο Ιωάννης ο Πρόδρομος αναπαρίσταται απόλυτα μετωπικός, με φτερά πίσω από τους ώμους, με το δεξί χέρι να ευλογεί και με το αριστερό να κρατά πάπυρο και σταυροφόρο ραβδί. Φέρει φωτοστέφανο και φορά κόκκινο χιτώνα και σκούρο ιμάτιο.

Ο ναός του Αγίου Νικολάου πρόσφατα αποκαταστάθηκε. Αυτό το γεγονός μας δίνει τη δυνατότητα να δούμε το ναό όπως ήταν στην αρχική του μορφή.

Κεφάλαιο 3ο

Ο εσωτερικός διάκοσμος των μεταβυζαντινών εκκλησιών του Κεντρικού Έβρου

3.1 Οι εκκλησίες στην περιοχή του Σουφλίου

Το Σουφλί, η πόλη του μεταξιού όπως είναι γνωστή, είναι μια πόλη που η καταγωγή των κατοίκων της παραμένει ανεξακρίβωτη.[96] Η πρώτη αναφορά του Σουφλίου έγινε από τον περιηγητή Εβλιγιά Τσελεμπή το 1667. Το Σουφλί ως οικισμός θεωρείται ότι υπήρχε από τα μέσα του 16ου αιώνα. Η Θράκη κατά το 17ο-18ο αιώνα δέχεται εισροή ελληνικών πληθυσμών από την Πελοπόννησο, τη Θεσσαλία, την Ήπειρο και τη Μακεδονία. Από την Ήπειρο ένας αριθμός ανθρώπων που ήταν κυρίως χτίστες φαίνεται ότι εγκαταστάθηκαν στο Σουφλί.[97] Ορισμένοι μελετητές θεωρούν ότι το Σουφλί πρέπει να κατοικούνταν από τη νεολιθική εποχή, λόγω αντικειμένων που βρέθηκαν στην περιοχή και την ανακάλυψη τάφων της

[96] Βλ. Λ. Λούβη – Μ. Οικονόμου – Στ. Παπαδόπουλος .- Μ. Ρηγινός , *Η σηροτροφία στο Σουφλί*, Αθήνα 1992, σ.110.

[97]Βλ. Π. Κυρανούδη , «Σουφλί, η ίδρυση της πόλης και το όνομα της», http://www.tosoufli.gr/idrisi.html (29/8/2016).

Ελληνιστικής περιόδου.[98] Ουσιαστικά όμως εξακριβωμένες πληροφορίες από γραπτές πηγές - όπως αυτές του Διδυμοτείχου – σχετικά με την κατάληψη του Σουφλίου από τους Οθωμανούς και την εγκατάσταση τους στην περιοχή, δεν σώζονται.

Η ιστορικότητα του Σουφλίου είναι συνυφασμένη με την παραγωγή του μεταξιού. Η καλλιέργεια του μεταξοσκώληκα για αρκετούς αιώνες ήταν η κύρια απασχόληση των κατοίκων. Στο Σουφλί συγχρόνως με τα μεταξουργία υπήρχαν οικοτεχνίες και βιοτεχνίες μεταξωτών, κάποιες από τις οποίες λειτουργούν μέχρι και σήμερα. [99] Το Σουφλί το 18ο αιώνα ήταν μια πλούσια περιοχή, όπου άνηκαν 80 χωρία και 60.000 κάτοικοι. Εκτός από τη σηροτροφία ο πληθυσμός ασχολούνταν με την αμπελουργία και την καροποιία. [100]

Ο πληθυσμός στο Σουφλί τα τελευταία χρόνια έχει μειωθεί αρκετά. Στην τελευταία απογραφή του 2011 το Σουφλί είχε 3837 [101] μόνιμους κατοίκους. Στο Σουφλί υπάρχει ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Αθανασίου.

3.1.1. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου

Ο ναός του Αγίου Αθανασίου (Βλ., Χάρτης 6, παράρτημα, σελ.214 και εικόνες 219 ως 223) αναγέρθηκε το 1843. Χτίστηκε στη θέση του παλαιότερου και μοναδικού ναού του Σουφλίου. Ήταν ένας μικρός ναός αφιερωμένος και αυτός στον Άγιο Αθανάσιο. Ο ναός ήταν τόσο μικρός καθώς υπήρχαν μόνο 150 σπίτια. Η τοποθεσία που βρισκόταν το μικρό παρεκκλήσι ήταν δασώδης , μόλις που ξεπρόβαλε η κορυφή του ναού από τα ψηλά δέντρα.[102]

Ο ναός είναι χτισμένος κοντά στην πλατεία Νίκης, στην παλαιότερη γειτονία του Σουφλίου με την ονομασία «Καρκατσιλιά». Πρόκειται για μια τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική. [103] Εξωτερικά ο ναός νότια και βόρεια έχει αρκετά παράθυρα, ενώ η

[98] Βλ. «Ιστορία του Σουφλίου», http://www.patridamou.gr/?page_id=220 (15/9/2016).

[99]Βλ. Ζ. Φυλλαρίδης , «Η Μεταξένια Πολιτεία: Το Σουφλί ως διαχρονικό κέντρο της παράδοσης του μεταξιού», http://soufli-gr.blogspot.gr/2010/12/blog-post_06.html .

[100] Βλ. Γ. Κίζης , *Θράκη*, Αθήνα 1990, σ.26.

[101] Βλ. «Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού 2011» : http://www.alexpolisonline.com/2012/12/apotelesmata-apografis-plithysmou-2011.html (4/3/2017).

[102] Βλ. Ζ. Φυλλαρίδης , «Ο Ιερός ναός του Αγίου Αθανασίου στο Σουφλί», http://soufli-gr.blogspot.gr/2010/12/blog-post_194.html, (6/12/2010).

[103]Βλ. Α. Γουρίδης , *Τα θρησκευτικά μνημεία της ιεράς μητροπόλεως Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου,* Διδυμότειχο 2010 , σ. 35.

είσοδος στο ναό πραγματοποιείται από τη νότια πλευρά του ναού. Το μεγαλύτερο μέρος του ναού είναι χτισμένο μέσα στο έδαφος.

Μπροστά από την είσοδο του ναού βρίσκεται το καμπαναριό (Βλ. εικόνα 224), που αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη. Το καμπαναριό φέρει ως χρονολογία κτίσεως το 1882 και έχει ύψος 15 μέτρα. Έχει κτιστεί από πελεκητή πέτρα πάνω σε βραχώδη βάση. [104]

Σημαντική πηγή πληροφοριών για την αρχιτεκτονική του ναού και τα ποσά που δαπανηθήκαν μας δίνει ο Χρήστος Παπασταματίου- Μπαμπαλίτης. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι το 1904 δαπανήθηκαν 2.200 γρόσια για το νάρθηκα και το κωδωνοστάσιο. Το 1905 φτιάχτηκε με μάρμαρο το δάπεδο του ιερού βήματος έναντι 2.500 γροσίων. Στη συνέχεια, το 1908 σκαλίστηκε από τον Στρατή Κελεδούρο το προσκυνητάρι της Κοιμήσεως έναντι 625 γροσίων. Το 1909 σκαλίστηκε ο επισκοπικός θρόνος από τον Στρατή Σταματιάδη έναντι 960 γροσίων και η χρύσωση του θρόνου κόστισε 2.420 γρόσια. Το 1910 σκαλίστηκε ο άμβωνας αντί 3.080 γροσίων με τη συνδρομή των ενοριτών. Τέλος το 1911-1912 σκαλίστηκε το τέμπλο και πάλι με τη συνδρομή των ενοριτών έναντι 175 εικοσαφράγκων. [105]

220

104 Βλ. Λ.Σύνδικα-Λαούρδα , Ε. Γεωργιάδου- Κουντουρά , *ό.π.*, σ.119.

105 Χ. Παπασταματίου- Μπαμπαλίτης , «Ιστορία ιερών ναών Σουφλίου», *Θρακικά* 39 (1965) 169-170.

221

222

223

224

3.1.1.1. Το εσωτερικό του ναού

Η κύρια είσοδος του ναού βρίσκεται στη βόρεια πλευρά, υπάρχει είσοδος όμως και στη νότια πλευρά. Ο νάρθηκας (Βλ. εικόνα 225) του ναού είναι σε σχήμα Π, οι τοίχοι έχουν επένδυση από μάρμαρο και η οροφή του έχει ξύλινη επένδυση. Το εσωτερικό των παραθύρων είναι με τζάμι με χρώματα, ώστε το φως να πέφτει διακριτικό και επιβλητικό στο χώρο. Στο νάρθηκα σώζεται ακέραιο ένα απλό καφασωτό παράθυρο. Ο γυναικωνίτης (Βλ. εικόνα 226) καταλαμβάνει το χώρο ακριβώς πάνω από το νάρθηκα, σε σχήμα Π. Είναι ξύλινος με αρκετά παράθυρα, ακριβώς τα ίδια με αυτά που υπάρχουν και στο νάρθηκα.

Για να εισέλθει κανείς στο κύριο μέρος του ναού κατεβαίνει από το νάρθηκα λίγα σκαλιά. Οι κίονες (βλ. εικόνα 228) έχουν ξύλινο πυρήνα που φτάνει ψηλά και στηρίζει τη δοκό η οποία φέρει τα βάρη του θόλου του μεσαίου κλίτους. Εξωτερικά είναι επιχρισμένοι και ζωγραφισμένοι σε απομίμηση του μαρμάρου. Τα κιονόκρανα είναι πρόσθετα, γύψινα επιχρυσωμένα, διακοσμημένα με φύλλα ακάνθων και πουλιών. Αξονικά τοποθετημένες επάνω στους κίονες είναι οι εικόνες με τους Δώδεκα Απόστολους, περιβάλλονται από πλούσια διακόσμηση με φυτικές αναπαραστάσεις, αγγέλους κρατούν στέμμα , αετούς με τα φτερά τους ανοιχτά, αγγέλους που σαλπίζουν , είναι και αυτά επιχρυσωμένα.[106] Στην οροφή του μεσαίου

[106]Βλ. Λ.Σύνδικα-Λαούρδα , Ε.Γεωργιάδου- Κουντουρά , *ό.π.*, σ.122-123.

κλίτους, υπάρχει τοποθετημένος ο Παντοκράτορας (Βλ. εικόνα 233), να ευλογεί με τα δύο του χέρια, γύρω του υπάρχουν τέσσερις άγγελοι.

225

226

227

228

Τα στασίδια του ναού έχουν αντικατασταθεί με νεώτερα. Οι τοιχογραφίες που υπάρχουν σήμερα στο ναό αποτελούν νεώτερα δημιουργήματα.

3.1.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα

229

Σήμερα το τέμπλο (Βλ. εικόνα 229) του Αγίου Αθανασίου είναι βαμμένο με έντονο γαλάζιο χρώμα και διακοσμημένο με χρυσά στοιχεία. Το τέμπλο φιλοτεχνήθηκε από τον Στρατή Σταματιάδη από το 1908 μέχρι και το 1913.[107]

Στο κατώτερο τμήμα του τέμπλου στα διάχωρα υπάρχουν δυο θέματα (Βλ. εικόνα 230). Στο πρώτο θέμα υπάρχει ένα αγγείο που περιβάλλεται από λουλούδια και σταφύλια, στο κέντρο πάνω από το αγγείο βρίσκεται ένας δικέφαλος αετός με στέμμα μεταξύ των κεφαλιών ενώ αριστερά και δεξιά υπάρχουν δυο μικρότεροι αετοί που στηρίζονται στα φυτά και έχουν τα κεφάλια τους στραμμένα προς την εξωτερική πλευρά. Στο δεύτερο θέμα (Βλ. εικόνα 231) στη βάση υπάρχουν φύλλα φυτών από εκεί ξεκινούν κέρατα αμάλθειας, ακριβώς πάνω υπάρχει ένα καλάθι γεμάτο με άνθη, πάνω από το καλάθι υπάρχουν δυο νεοσσοί που τους ταΐζουν δυο πουλιά με το ράμφος τους.

230

231

232

Στη μεσαία ζώνη υπάρχουν οι δεσποτικές εικόνες του τέμπλου που χωρίζονται με μια γιρλάντα φυτών. Στη συνέχεια υπάρχουν διάχωρα (Βλ. εικόνα 232) στο κέντρο των οποίων υπάρχουν αγγεία με διάφορα φυτά και λουλούδια, αριστερά και δεξιά

[107] Βλ. Α. Γουρίδης, *Τα θρησκευτικά μνημεία της ιεράς μητροπόλεως Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου*, Διδυμότειχο 2010, σ. 35.

ένας άγγελος, πάνω ακριβώς από το αγγείο ένα καλάθι και αριστερά και δεξιά δυο μικροί αετοί. Στην ανώτερη ζώνη υπάρχουν οι μικρές εικόνες του δωδεκάορτου.

233

Στην κορυφή του τέμπλου υπάρχει ο σταυρός του Εσταυρωμένου (Βλ. εικόνα 234). Ο Χριστός πατά πάνω σε μια νεκροκεφαλή , δεξιά και αριστερά της νεκροκεφαλής υπάρχουν δυο δράκοι και στοιχεία φυτών. Ο σταυρός γέρνει ελαφρά, όπως συνηθίζεται και στους μεταβυζαντινούς ναούς του Διδυμοτείχου. Όπως παρατηρούμε από τα λυπηρά σώζεται μόνο το ένα, στη θέση του δεύτερου βρίσκεται ο αλέκτορας.

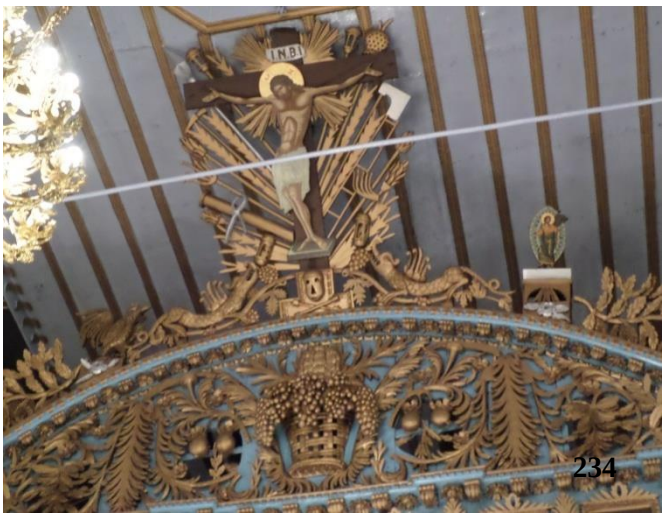

234

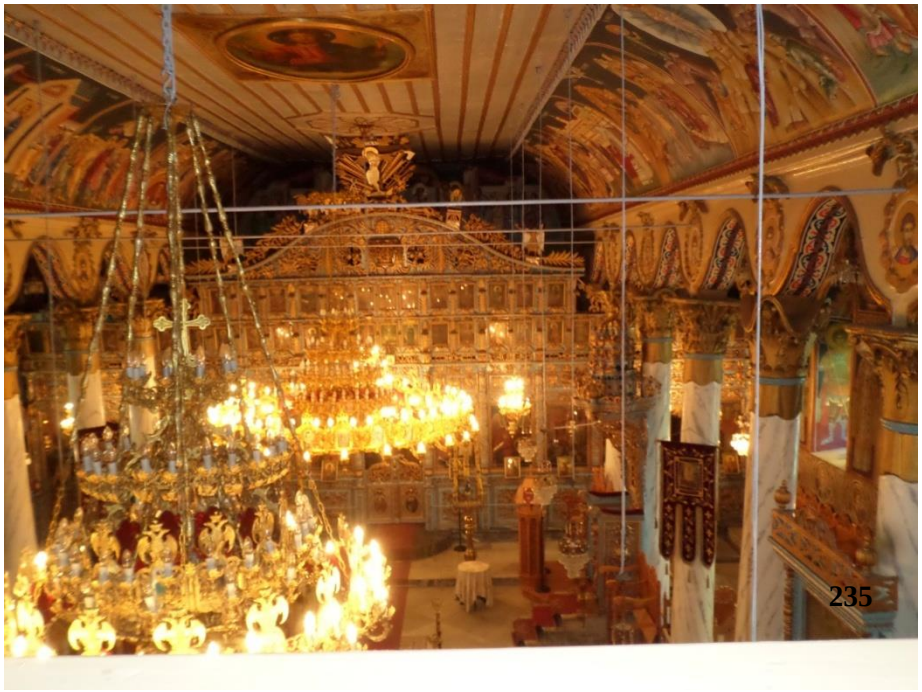

235

Τα βημόθυρα της Ωραίας Πύλης (Βλ. εικόνα 236) αναπαριστούν τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου σε δυο κυκλικές εικόνες. Γύρω από τις εικόνες υπάρχουν φυτικά μοτίβα. Στο πάνω μέρος των βημόθυρων αναπαρίστανται δυο αντωπούς δράκοντες πάνω από τις κεφαλές των οποίων υψώνεται ένας δικέφαλος αετός.

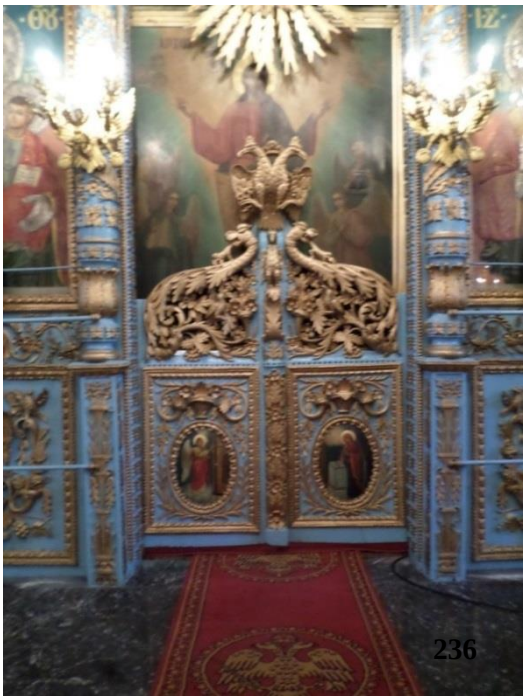

236

Οι εικόνες που κοσμούν το τέμπλο είναι η Θεοτόκος Ελεούσα, ο Παντοκράτορας, ο Άγιος Αθανάσιος, ο Άγιος Δημήτριος, ο Άγιος Γεώργιος, ο Άγιος Μόδεστος, οι

Τρεις Ιεράρχες, οι Άγιοι Ιακώβ, Δαβίδ και Ιωσήφ, ο Άγιος Στέφανος, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, ο Άγιος Μηνάς και ο Προφήτης Ηλίας.

237

Θεοτόκος η Ελεούσα

Η θεοτόκος αναπαρίσταται να κρατά στα χέρια της το Χριστό, φορά ένα κόκκινο μαφόριο. Ο Χριστός στην αγκαλιά της, κρατά με το αριστερό του χέρι ένα ειλητάριο και με το δεξί χέρι ευλογεί, φορά γκρίζο χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο.

238

Ο Άγιος Αθανάσιος

Η εικόνα του Αγίου Αθανασίου είναι καλυμμένη με ασήμι, το φωτοστέφανο και το στέμμα του αγίου είναι από χρυσό, μόνο τα χέρια του και το πρόσωπο του είναι ζωγραφισμένα.

239

Οι Τρεις Ιεράρχες

Οι Τρείς Ιεράρχες, οι προστάτες των μαθητών και των γραμμάτων, στην εικόνα είναι σε όρθια μετωπική θέση. Στα αριστερά ο Γρηγόριος Ναντζιανζηνός ή Θεολόγος με κοντή γενειάδα κρατά στο αριστερό του χέρι ένα κλειστό βιβλίο. Στη μέση ο Βασίλειος ο Μέγας με κοντή γενειάδα, στο δεξί το χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά ένα κλειστό βιβλίο. Στα δεξιά ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος με μακριά γενειάδα έχει το δεξί του χέρι σε θέση ευλογίας. Οι τρεις Ιεράρχες φορούν πλούσια αρχιερατικά άμφια.

240

Οι Άγιοι Ιακώβ, Δαβίδ, Ιωσήφ

Οι τρεις Άγιοι είναι όρθιοι και μετωπικοί. Ο Δαβίδ βρίσκεται στο κέντρο και σε πρώτο επίπεδο, με κοντή γενειάδα, με το δεξί του χέρι κρατά ένα σκήπτρο και με το αριστερό του χέρι κρατά το κόκκινο ιμάτιο του. Στα αριστερά ο Ιωσήφ με κοντή γενειάδα κρατά με το δεξί του χέρι μια μακριά ράβδο και με το αριστερό ένα διαβήτη. Στα δεξιά ο Ιακώβ με μακριά γενειάδα, με το δεξί του χέρι ευλογεί. Πάνω ψηλά στην εικόνα βρίσκεται ο Παντοκράτωρ σε μικρογραφία μέσα σε ένα σύννεφο να προσεύχεται με τα χέρια ανοιχτά.

241

Ο Άγιος Στέφανος

Βρίσκεται όρθιος στην πόρτα της Πρόθεσης, νέος, χωρίς γενειάδα, με μακριά μαλλιά. Έχει ένδυση διακόνου. Στο δεξί του χέρι κρατά ένα θυμιατό και στον αριστερό του ώμο σηκώνει ομοίωμα ναού.

242

Ο Άγιος Γεώργιος

Αναπαρίσταται έφιππος πάνω στο λευκό του άλογο που καλπάζει προς τα αριστερά. Κρατά με τα δυο του χέρια ένα δόρυ που το βυθίζει και σκοτώνει το δράκο και σώζει τη νεαρή βασιλοπούλα. Πίσω του στο άλογο κάθεται ο νεαρός δούλος που τον έχει σώσει από τον κύριο του. Στην εικόνα πίσω από το άλογο φαίνεται το παλάτι και αριστερά στο πάνω μέρος της εικόνας το χέρι του θεού.

243

Ο Άγιος Μόδεστος

Ο Άγιος Μόδεστος είναι όρθιος, με μακριά γενειάδα και πλούσια αρχιερατικά άμφια. Με το δεξί του χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά κλειστό το ευαγγέλιο. Πίσω του ξετυλίγεται η σκηνή ενός βοσκού με το κοπάδι του, άλλωστε ο Άγιος Μόδεστος είναι ο προστάτης των κτηνοτρόφων.

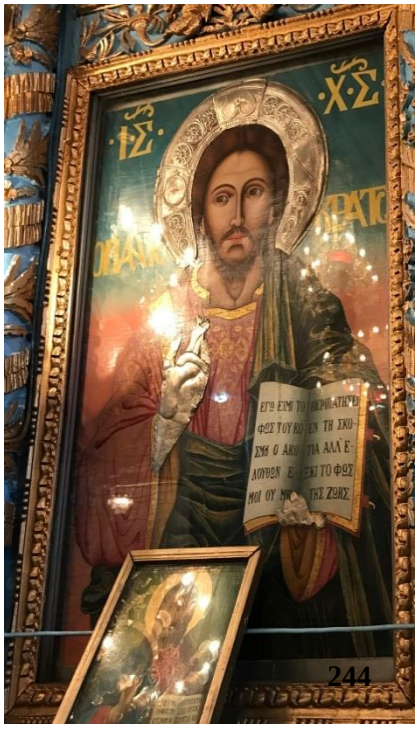

244

Ο Παντοκράτορας

Αναπαρίσταται μετωπικός, με το δεξί του χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά ένα ανοιχτό βιβλίο, φορά ροδί χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο.

245

Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος εμφανίζεται με φτερά πίσω από τους ώμους του, φορά κόκκινο ιμάτιο και σκούρο χιτώνα. Με το δεξί του χέρι να είναι σε θέση λόγου και με το αριστερό κρατά την κομμένη κεφαλή , ένα ραβδί και ένα ειλητάριο.

246

Ο Άγιος Δημήτριος

Ο Άγιος Δημήτριος πάνω στο καφέ του άλογο που καλπάζει προς τα δεξιά, την ώρα που προσπαθεί να δρασκελίσει το λευκό άλογο του Σκυλογιάννη. Με τα δυο του χέρια κρατά ένα δόρυ που το βυθίζει και σκοτώνει το Σκυλογιάννη. Ο ίδιος φορά πανοπλία και ένα σκούρο ιμάτιο που ανεμίζει, δείχνοντας την έντονη κίνηση. Πάνω δεξιά στην εικόνα απεικονίζεται το χέρι του θεού ανάμεσα σε σύννεφα και σε χρυσές ακτίνες.

247

Η Πορφυρός της Ανάβασις του προφήτου Ηλία.

Στην εικόνα αναπαρίσταται η ανάβαση του Προφήτου Ηλία σε πολλαπλές σκηνές. Ο άγγελος ξυπνά τον Προφήτη Ηλία, η ανάληψη του Προφήτη με πύρινο άγημα και ο Ελισσαίος που με το ιμάτιο του Προφήτης Ηλία χωρίζει τα νερά του Ιορδάνη ποταμού και δημιουργεί το πέρασμα.

248

Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ

Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ αναπαρίσταται με πανοπλία και φτερά, όρθιος να πατά πάνω στην ψυχή ενός πλουσίου. Στο δεξί του χέρι κρατά ένα σπαθί και στο αριστερό την μικρογραφία ενός ανθρώπου.

249

Ο Άγιος Χαράλαμπος

Ο Άγιος Χαράλαμπος απεικονίζεται με μακριά γενειάδα, να πατά πάνω σε μια γυμνή ανθρώπινη μορφή που κρατά μια τρίαινα. Φορώντας πλούσια αρχιερατικά άμφια, με το δεξί του χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά το ευαγγέλιο.

250

Οι Άγιοι δώδεκα Απόστολοι

Οι δώδεκα Απόστολοι απεικονίζονται χωρισμένοι σε δυο ομάδες. Σε πρώτα επίπεδο βρίσκονται οι Άγιοι Πέτρος και Παύλος. Οι δυο αυτοί άγιοι κρατούν στα χέρια της ομοίωμα εκκλησίας.

251

Στο ναό υπάρχει μια θαυμάσια αναπαράσταση του Αγίου Νικολάου (Βλ. εικόνα 251) σε μορφή πίνακα. Στην εικόνα αναπαρίσταται ένα θαύμα του αγίου, όπου σώζει δυο ανθρώπους από θαλασσοταραχή. Η αναπαράσταση θυμίζει τις θαλασσογραφίες ζωγράφων του 19ου αιώνα. [108]

Στο επισκοπικό θρόνο (Βλ. εικόνα 252) επαναλαμβάνονται τα ίδια θέματα με το τέμπλο. Το ίδιο συμβαίνει και με τον άμβωνα (Βλ. εικόνα 253) , στο κατώτερο και στο ανώτερο επίπεδο επαναλαμβάνονται τα θέματα του τέμπλου ενώ στο μεσαίο επίπεδο υπάρχουν απεικονίσεις αγίων.

252

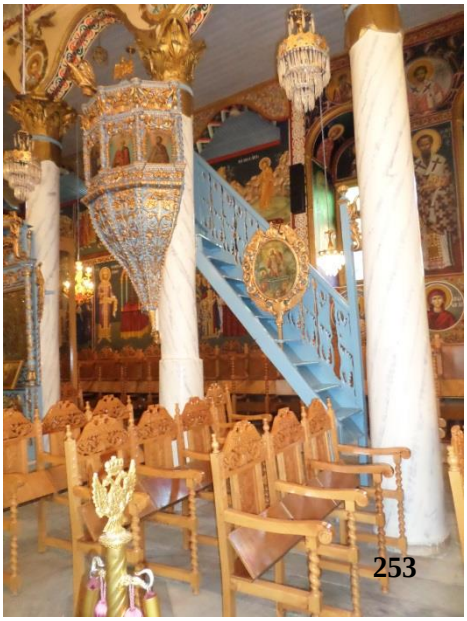

253

[108] Βλ. Λ. Σύνδικα-Λαούρδα , Ε.Γεωργιάδου- Κουντουρά , *Ναοί του 19ο αιώνα στο Διδυμότειχο και στο Σουφλί*, σ.143.

Ο ναός του Αγίου Αθανασίου λειτουργεί ακόμη και σήμερα . Έχει υποστεί αρκετές επισκευές από τη στιγμή της ανέγερσης του μέχρι και το 1957 που έγινε η τελευταία μετατροπή. Το 1957 ο ναός χρειαζόνταν επισκευή, καθώς οι χοντροί τοίχοι είχαν υποστεί ρωγμές από το πέρασμα του χρόνου και η στέγη. Οι μηχανικοί θεώρησαν ότι ο ναός θα έπρεπε να κατεδαφιστεί και να χτιστεί από την αρχή. Τελικά, μετά από προσπάθεια του ιερέως Αρχιμανδρίτη Πάπα-Σπυρίδωνος που πραγματοποίησε έρανο, ο ναός επισκευάστηκε στα σημεία φθοράς των τοίχων και της στέγης.[109]

[109] Βλ. Χ. Παπασταματίου- Μπαμπαλίτης , *ό.π.,* σ.150.

3.2 Οι εκκλησίες στην περιοχή του Τυχερού (στο χωριό της Λευκίμης)

Η Λευκίμη σημερά ανήκει στο δήμο Σουφλίου, παλαιότερα άνηκε στη δημοτική ενότητα Τυχερού. Πρόκειται για ένα μικρό, γραφικό χωριό στις παρυφές του δάσους Λευκίμης- Δαδιάς. Το αρχικό όνομα του χωριού ήταν Καβατζίκι, από τις πολλές λευκές που υπήρχαν στον τόπο προέλευσης των κατοίκων, μόνο το 1927 το όνομα του χωριού αλλάζει σε Λευκίμη. Υπάρχουν δυο εκδοχές για τη δημιουργία του χωριού. Σύμφωνα με την πρώτη εκδοχή το χωριό δημιουργήθηκε το 13ο αιώνα από τους Καταλανούς. Η δεύτερη εκδοχή μας τοποθετεί τέσσερις αιώνες αργότερα και συγκεκριμένα το 17ο αιώνα. Τότε αναφέρεται ότι το χωριό ιδρύθηκε από κατοίκους της γύρω περιοχής και από κατοίκους της αρχαίας Δύμης.[110]

Πληροφορίες αναφέρουν ότι το χωριό κατοικήθηκε και από οικογένειες Σαρακατσάνων, που ήταν ένας νομαδικός πληθυσμός. Κατά τη δεκαετία του 1960 λόγω της σύγκρουσης για την εντοπιότητα και μετά την άφιξη στη Λευκίμη «επείσακτων» που αναγκάστηκαν να μετακινηθούν σε κοντινές περιοχές όπως Προβατώνας, Φέρες, Μοναστηράκι και Αλεξανδρούπολη.[111]

Σήμερα το χωρίο της Λευκίμης αριθμεί λίγους μόνιμους κατοίκους. Στο χωριό υπάρχει ο μεταβυζαντινός ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου. Όπως αναφέραμε παραπάνω αυτοδιοικητικά ανήκει στο δήμο Σουφλίου αλλά εκκλησιαστικά ανήκει στη μητρόπολη Αλεξανδρούπολεως και Τραϊανουπόλεως.

3.2.1. Ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου

Ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Λευκίμη (Βλ. Χάρτης 7, παράρτημα, σελ.215 και εικόνες 254 ως 258) βρίσκεται στην άκρη του χωριού εκεί που ήταν χτισμένα τα παλαιότερα σπίτια του χωριού.

---

[110] Βλ. Διαδρομές Λευκίμη – Κορνοφωλία – Φυλακτό **,** http://evros.e-citymap.gr /διαδρομές-λευκίμη-κορνοφωλία-φυλακτ/ (19/2/2017).

[111] Βλ. Ε. Αυδικός , *Χάλασε το χωριό μας χάλασε: Ιστορίες περί ακμής και πτώσης στη Λευκίμη Έβρου,* Αλεξανδρούπολη 2002, σ.199,215-217.

Η χρονολογία του ναού δεν υπάρχει με ακρίβεια τοποθετείται περίπου στο 17ο αιώνα.[112] Πρόκειται για μια τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική. Η εξωτερική διακόσμηση είναι λιτή, φτιαγμένη από πέτρα. [113]

[112] Βλ. «Λευκίμη»: http://www.patridamou.gr/tag=λευκίμη (20/2/2017).

[113] Βλ. Μεταβυζαντινός ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου- Δήμος Τυχερού http://www.evrostour.gr/cgs.cfm?areaid=1&id=382 (19/2/2017).

256

257

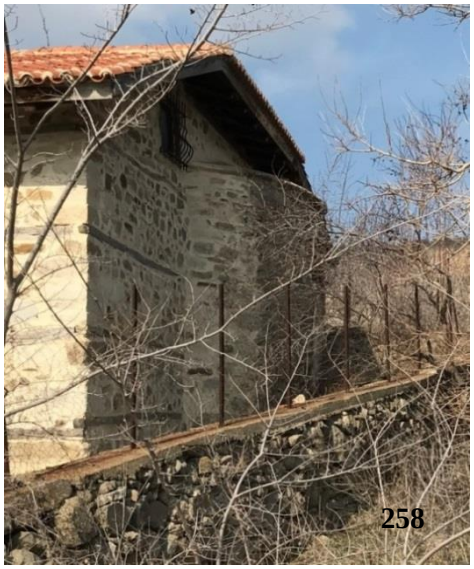
258

3.2.1.1. Το εσωτερικό του ναού

Ο ναός είναι χαμηλός, χωρίς καμπαναριό. Η είσοδος του ναού είναι από τη δυτική πλευρά από μια μικρή, χαμηλή θύρα. Στη δυτική πλευρά υπάρχει ο ανοιχτός εξωνάρθηκας που στεγάζει σαν πρόπυλο την είσοδο του ναού. Από την κεντρική θύρα εισέρχεται κανείς στον πρόναο, πρόκειται για ένα μικρό χαμηλό χώρο σε δυο επίπεδα, το πάτωμα του πρόναου είναι λίθινο, πάνω από τη θύρα υπάρχει ένα μικρό παράθυρο το ίδιο και στην αριστερή πλευρά του πρόναου (Βλ. εικόνα 259). Στα δεξιά του πρόναου υπάρχουν οι σκάλες ανόδου στο γυναικωνίτη. Ανεβαίνοντας τα πρώτα σκαλιά υπάρχει ένας μικρός χώρος στα αριστερά που χωρίζεται με κυρτό καφασωτό παράθυρο από το κύριο μέρος του ναού. Ο γυναικωνίτης (Βλ. εικόνα 260) καταλαμβάνει το χώρο πάνω από τον πρόναο, φτιαγμένος από ξύλο, είναι κλειστός με κυρτά καφασωτά παράθυρα (Βλ. εικόνα 261). Συγκεκριμένα υπάρχουν τρία κυρτά καφασωτά κατά μήκος της πλευράς που βλέπουν στο κύριο μέρος του ναού.

259

260

261

Στο κύριο μέρος του ναού εισέρχεται κανείς από τον πρόναό ή από τη δεξιά πλευρά του ναού όπου υπάρχει θύρα. Η οροφή του ναού έχει ξύλινη επένδυση, βέβαια αυτό αποτελεί πρόσφατη προσθήκη μετά από κάποιες εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στο ναό. Το πάτωμα είναι λίθινο, στην αριστερή και δεξιά πλευρά του κύριου μέρους του ναού υπάρχουν παράθυρα που κάνουν το ναό φωτεινό. Τα στασίδια έχουν αντικατασταθεί με νεώτερα.

3.2.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα

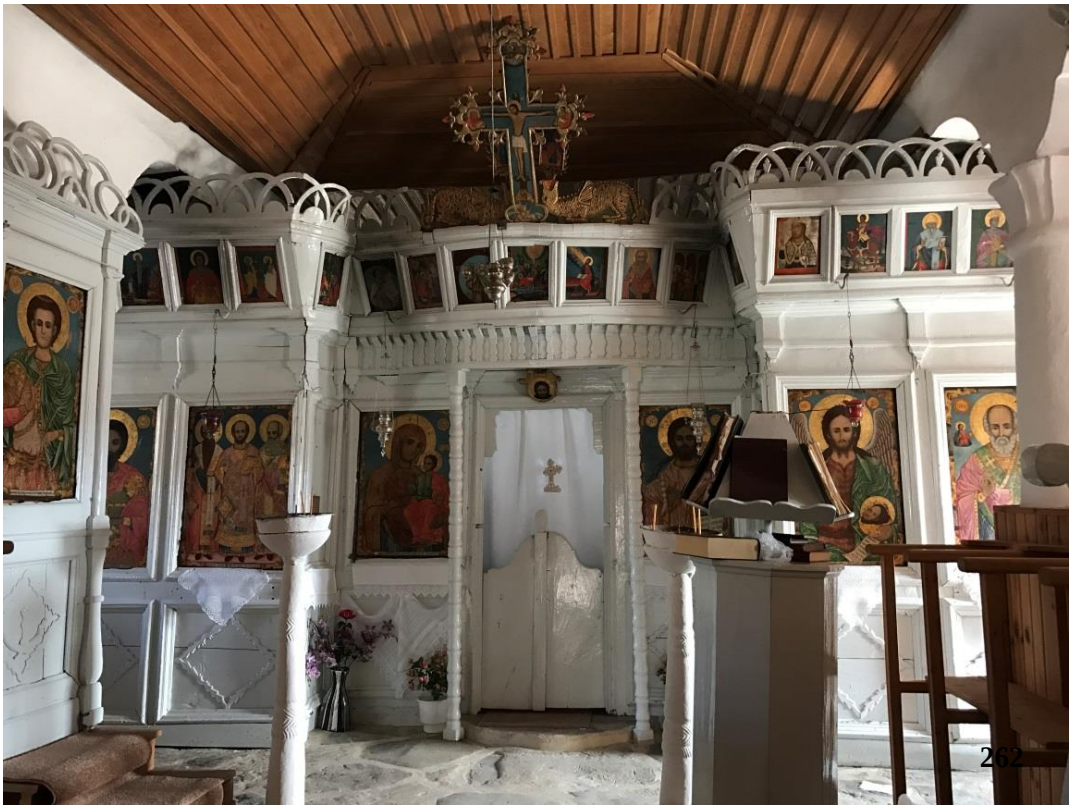

262

263

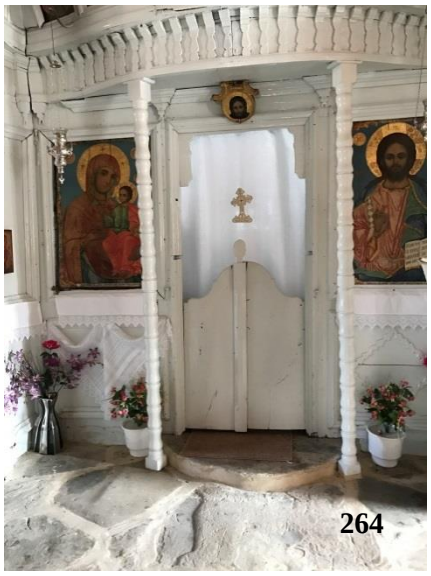

264

265

Το τέμπλο (Βλ. εικόνα 262) είναι ξυλόγλυπτο, βαμμένο με λευκό χρώμα. Το τέμπλο συνδυάζει τοπικά «αρχαία» στοιχεία με νεωτεριστικές μπαρόκ (Βλ. εικόνα 263) επιδράσεις μέσα σε ευκρινή μορφή όπως ανιχνεύονται στη μεταβυζαντινή ζωγραφική των βαλκανικών χωρών. Στο τέμπλο ενδιαφέρον προκαλούν οι δυο σκαλιστοί δράκοι (Βλ. εικόνα 265) από τα στόματα των οποίων ξεπηδούν οι Ευαγγελιστές μέσα από τις φλόγες. [114] Επιπλέον υπάρχει ο σταυρός, χωρίς τα λυπηρά, που πιθανότατα να μην είχαν τοποθετηθεί στο τέμπλο. Στο κατώτερο τμήμα του τέμπλου το θέμα είναι ένας ρόμβος που σχηματίζεται από την ένωση τεσσάρων δράκων.

[114] Βλ. Μεταβυζαντινός ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου- Δήμος Τυχερού, http://www.evrostour.gr/cgs.cfm?areaid=1&id=382 (19/2/2017).

Τα βημόθυρα της Ωραίας Πύλης είναι απλά ξύλινα (Βλ. εικόνα 264) σε λευκό χρώμα όπως και το υπόλοιπο τέμπλο. Στην Ωραία Πύλη υπάρχουν δυο κολώνες που δημιουργούν εξώστη πάνω από τα βημόθυρα. Το τέμπλο κοσμούν εικόνες της εποχής εκείνης , η Βρεφοκρατούσα Παναγία, ο Παντοκράτορας, οι Τρεις Ιεράρχες, η Σύναξη των Αρχαγγέλων, ο Άγιος Χαράλαμπος, ο Άγιος Γεώργιος, ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος, ο Άγιος Νικόλαος και η Θυσία του Αβραάμ.

266

Η Βρεφοκρατούσα Παναγία

Η Παναγία κρατά στο αριστερό της χέρι το Χριστό σε μικρογραφία, ενώ το δεξί της χέρι φέρνει μπροστά στο θώρακα. Φορά κόκκινο μαφόριο και γαλάζιο ιμάτιο. Ο Χριστός σε ένθρονη θέση όπως αναφέραμε παραπάνω στο δεξί του χέρι κρατά το ευαγγέλιο ενώ με το αριστερό ευλογεί, φορά πράσινο χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο.

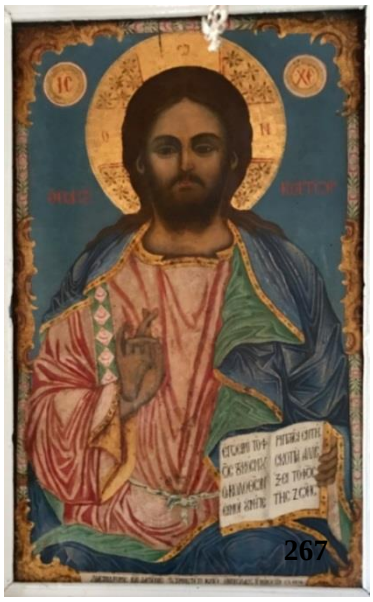
267

Ο Παντοκράτορας

Ο Παντοκράτορας σε μετωπική θέση, στο αριστερό του χέρι κρατά το ανοιχτό ευαγγέλιο και με το δεξί χέρι ευλογεί. Φορά κόκκινο χιτώνα και γαλάζιο ιμάτιο.

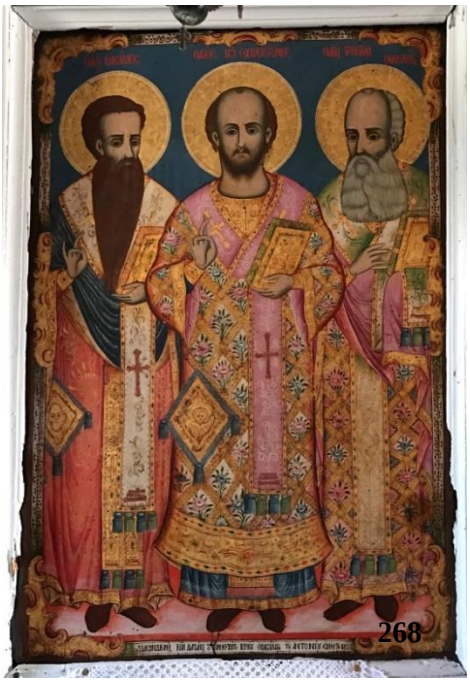

268

Τρεις Ιεράρχες

Οι Τρεις Ιεράρχες αναπαρίστανται μετωπική σε όρθια θέση, φέρουν πλούσια αμφίεση. Στα αριστερά ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός ή Θεολόγος, στη μέση ο Βασίλειος ο Μέγας με κοντή γενειάδα και στα δεξιά ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος με μακριά γενειάδα. Οι τρεις Ιεράρχες με το δεξί τους χέρι ευλογούν και με το αριστερό κρατούν κλειστά βιβλία.

269

Η Σύναξη των Αρχαγγέλων

Στην εικόνα εμφανίζονται πέντε Αρχάγγελοι. Σε πρώτο επίπεδο βρίσκεται στο αρχάγγελος Μιχαήλ και ο Αρχάγγελος Γαβριήλ να κρατούν μέσα σε ένα τρίγωνο τη μικρογραφία ενός Αρχαγγέλου.

270

Ο Άγιος Χαράλαμπος

Ο Άγιος Χαράλαμπος αναπαρίσταται σε μετωπική όρθια θέση, με πλούσια αμφίεση και μακριά γενειάδα. Έχει στο αριστερό του χέρι το ευαγγέλιο και με το δεξί χέρι ευλογεί. Δεξιά και αριστερά της εικόνας αναπαρίσταται σε μικρογραφία μέσα σε σύννεφα οι μορφές του Χριστού και του Αρχάγγελου Γαβριήλ. Στο κάτω μέρος της εικόνας υπάρχει ένα ειλητάριο και ένα μαύρος δράκος πίσω από τα πόδια του Αγίου Χαραλάμπου.

271

Ο Άγιος Γεώργιος

Ο Άγιος Γεώργιος αναπαρίσταται έφιππος πάνω στο λευκό του άλογο που καλπάζει, φορά πανοπλία και κόκκινο ιμάτιο. Στο δεξί του χέρι κρατά ένα δόρυ που το βυθίζει στο δράκο που βρίσκεται στο κάτω μέρος της εικόνας και τον σκοτώνει. Στο πάνω μέρος της εικόνας σε μικρογραφία αναπαρίσταται ο Χριστός, δεν φαίνεται καθαρά καθώς η εικόνα έχει αλλοιωθεί από το πέρασμα του χρόνου.

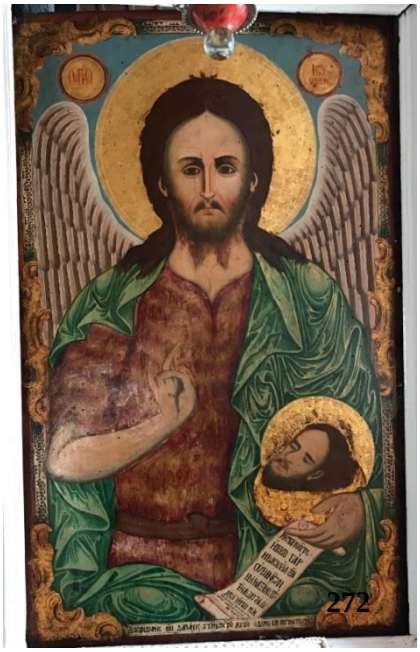

272

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος σε μετωπική θέση, εμφανίζεται με φτερά πίσω από τους ώμους και πράσινο ιμάτιο. Κρατά στο αριστερό του χέρι ένα ειλητάριο και την κομμένη κεφάλι του Ιωάννη και με το δεξί του χέρι ευλογεί.

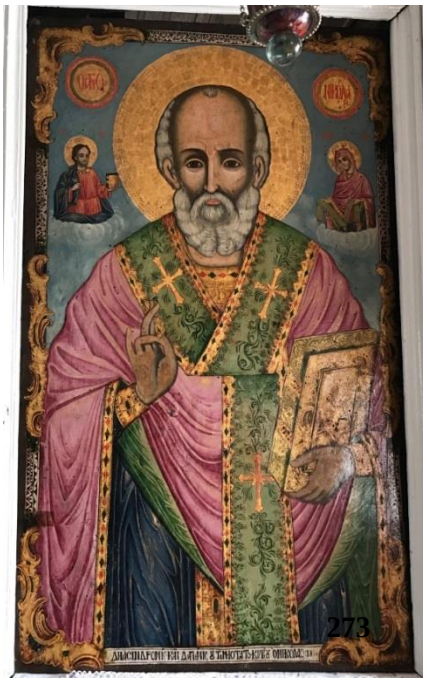

273

Ο Άγιος Νικόλαος

Ο Άγιος Νικόλαος σε μετωπική θέση κρατά στο αριστερό του χέρι το ευαγγέλιο και με το δεξί χέρι ευλογεί. Φορά κόκκινο ιμάτιο, μπλε χιτώνα με χρυσά τελειώματα και πράσινο οράριο. Στα δεξιά της εικόνας ο Χριστός μέσα σε σύννεφο να κρατά κλειστό βιβλίο με το αριστερό του χέρι και στα αριστερά η Παναγία μέσα σε σύννεφο να κρατά το πράσινο οράριο.

274

Η Θυσία του Αβραάμ

Η εικόνα της πρόθεσης έχει υποστεί αλλοιώσεις. Στην εικόνα φαίνεται ο Αβραάμ που θυσιάζει το παιδί του και στο πάνω μέρος ο άγγελος. Η σκηνή εξελίσσεται σε φυσικό τοπίο.

Σύμφωνα με στοιχεία που παρουσιάζουν γραπτές πηγές η εικόνα του Αγίου Γεωργίου είναι δίγλωσση με Ελληνική και Κυριλλική γραφή ενώ η τεχνοτροπία των εικόνων του Παντοκράτορα, της Παναγίας της Βρεφοκρατούσας και του Ιωάννη του Προδρόμου παραπέμπουν σε ρωσικές επιδράσεις. [115]

Ο ναός δεν είναι τοιχογραφημένος. Στη βόρεια πλευρά υπάρχει κρεμασμένη μια εικόνα (Βλ. εικόνα 275) που αναπαριστάται ο επιτάφιος .Ο Χριστός μετά τη σταύρωση του πάνω σε ένα νεκροκρέβατο με λευκό πανί, σκελετωμένος. Γύρω του οι μαθητές του και η Παναγία θλιμμένοι. Στο πίσω μέρος είναι οι τρεις σταυροί της σταύρωσης και γύρω από την εικόνα υπάρχουν αναπαραστάσεις Αγίων.

275

[115] Βλ. Μεταβυζαντινός ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου- Δήμος Τυχερού http://www.evrostour.gr/cgs.cfm?areaid=1&id=382 (19/2/2017).

Στο νάρθηκα του ναού υπάρχουν και άλλες εικόνες εκτός από αυτές του τέμπλου. Δεν γνωρίζουμε στο παρελθόν αν ήταν τοποθετημένες στο τέμπλο.

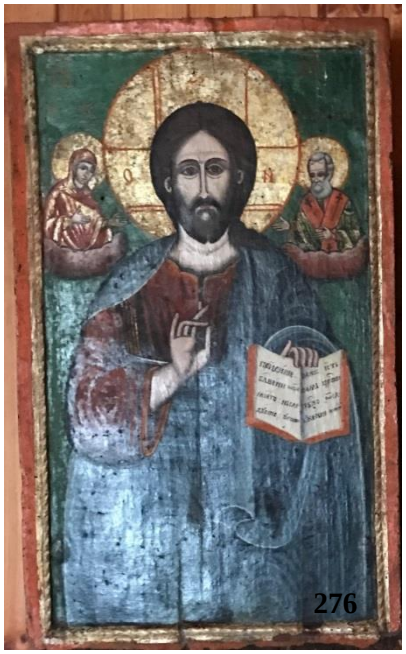
276

Ο Παντοκράτορας

Ο Παντοκράτορας αναπαρίσταται μετωπικός, με το δεξί του χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ανοιχτό το ευαγγέλιο, φορά κόκκινο χιτώνα και μπλε ιμάτιο. Δεξιά του Χριστού βρίσκεται ο Παναγία ενώ αριστερά ο Ιωσήφ, μέσα σε σύννεφο και οι δυο.

277

Η Βρεφοκρατούσα Παναγία

Η Βρεφοκρατούσα Παναγία κρατά στο αριστερό της χέρι το Χριστό. Η Παναγία φορά βυσσινί ιμάτιο και το δεξί της χέρι το φέρνει μπροστά στο στήθος. Ο Χριστός με το δεξί του χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά ένα πάπυρο.

278

Η Βρεφοκρατούσα Παναγία

Η Παναγία κρατά στα χέρια της το Χριστό. Ο Χριστός αγκαλιάζει με τα δυο του χέρια την Παναγία και το πρόσωπο του ακουμπά στο δικό της. Η Παναγία φορά ένα ροδί μαφόριο και ο Χριστός ένα λευκό χιτώνα με κόκκινο ιμάτιο.

279

Ο Αρχάγγελος Γαβριήλ

Αναπαρίσταται εδώ σε όρθιος, με φτερά πίσω από τους ώμους να φορά ένα λευκό ιμάτιο. Με το δεξί του χέρι ευλογεί ενώ στο αριστερό κρατά ένα ειλητάριο.

280

Οι Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη

Στην εικόνα αναπαρίσταται οι Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη. Στη μέση της εικόνας ο σταυρός, στα δεξιά ο Άγιος Κωνσταντίνος κρατά στο δεξί του χέρι ένα σταυροφόρο ραβδί και με το αριστερό χέρι κρατά το σταυρό, η Αγία Ελένη κρατά το σταυρό με το δεξί της χέρι και με το αριστερό κρατά το ιμάτιο της. Και οι δύο φορούν κορώνα.

Στο ναό σώζεται ο επισκοπικός θρόνος (Βλ. εικόνα 281) και το αναλόγιο (Βλ. εικόνα 282) που είναι φτιαγμένα στην ίδια μορφολογία με εκείνη του τέμπλου.

281

282

Επιπλέον, οι κίονες του ναού είναι απλοί. Τέλος, στο ναό έχει βρεθεί ένα μεγάλο δοχείο (τσουκάλι) (Βλ. εικόνα 283). Σύμφωνα με προφορικές πηγές πανομοιότυπα δοχεία πιθανολογείται ότι υπάρχουν στους τοίχους του ναού για να βοηθούν στην καλύτερο ηχώ του χώρου.

283

284

Ο ναός «Κοιμήσεως της Θεοτόκου» σταμάτησε να λειτουργεί όταν χτίστηκε ο νέος ναός του «Γενέσιου της Θεοτόκου», περίπου το 1902. Λειτουργίες πραγματοποιούνται στο ναό κυρίως το πρώτο δεκαπενθήμερο του Αυγούστου κάθε έτους.

Κεφάλαιο 4ο

Ο εσωτερικός διάκοσμος των μεταβυζαντινών εκκλησιών του Νότιου Έβρου

4.1 Οι εκκλησίες στην περιοχή της Τραϊανούπολης (στο Παλιοχώρι της Νίψας)

Η Νίψα είναι ένα μικρό χωρίο βορειοδυτικά της Αλεξανδρούπολης, αυτοδιοικητικά ανήκει στο δήμο Αλεξανδρούπολης και έχει 370 μόνιμους κατοίκους.[116] Ο ναός της Γενέσεως της Θεοτόκου (Βλ., Χάρτης 8, παράρτημα, σελ.215), βρίσκεται στο παλαιοχώρι της Νίψας, πέντε χιλιόμετρα μακριά από το σύγχρονο οικισμό. Ο παλιός οικισμός της Νίψας εγκαταλείφτηκε κατά την περίοδο του εμφυλίου και το μόνο που σώζεται είναι ο μεταβυζαντινός αυτός ναός. Στην τουρκοκρατία το χωρίο ήταν γνωστό με το όνομα Δομούζ Δερέ, κατοικούνταν από Βουλγάρους και μετά την ενσωμάτωση του στην Ελλάδα το 1924 κατοικήθηκε από Πόντιους όπως και διπλανά χωρία. [117]

[116] Βλ. Νίψα (η) Δήμου Αλεξανδρούπολης Τοπική Κοινότητα Νίψης. Έβρος – Θράκη: http://www.dhmos.gr/nipsa-dimos-alexandroupolis/ (4/10/2016).

[117] Βλ. «Νίψα-Έβρος»: https://greece.terrabook.com/evros/el/page/nipsa (4/10/2016).

4.1.1. Ο ναός της Γεννήσεως της Θεοτόκου

Από το Παλαιοχώρι της Νίψας όπως προαναφέραμε έχει σωθεί μόνο ο μεταβυζαντινός ναός αφιερωμένος στη Γένεση της Θεοτόκου (Βλ. εικόνες 286 ως 290). Αποτελεί μια τρίκλιτη βασιλική με δίρριχτη στέγη. Σύμφωνα με την επιγραφή που βρίσκεται στο αψίδωμα πάνω από την θύρα της νότιας πλευράς η εκκλησία ανεγέρθηκε το 1844 (Βλ. εικόνα 291), χωρίς να είναι απόλυτα εξακριβωμένο καθώς η χρονολογία μπορεί να δείχνει κάποια επισκευή.[118] Η χρονολογία αυτή είναι τοποθετημένη σε μαρμάρινη επιγραφή στο καμπαναριό (Βλ. εικόνες 293 και 294), πιθανότητα αυτό αποτελεί μια καινούργια τοποθέτηση.

Ο ναός έχει δύο θύρες μια στη νότια πλευρά του ναού και μια στη δυτική πλευρά. Στη νότια πλευρά υπάρχουν πέντε μεγάλα παράθυρα που βοηθούν στο φωτισμό της εκκλησίας, το ένα παράθυρο στην ανατολική πλευρά πάνω από τη θύρα είναι αρκετά μικρό και βρίσκεται στο γυναικωνίτη ενώ υπάρχουν στο ιερό και στη δυτική πλευρά άλλα τρία μικρά παράθυρα. Το καμπαναριό βρίσκεται ξεχωριστά από το ναό και έχει ύψος 13 μέτρα.[119]

286

[118] Βλ. Α. Κούγκουλου , «Προϊστορική έρευνα στη Νίψα του Νομού Έβρου», *Θρακική Επετερίδα* 9 (1992-1994), σ.146.

[119] Βλ. «Μεταβυζαντινός Ναός Παλαιοχωρίου Νίψας- Δήμος Τραϊανούπολης»: https://www.evrostour.gr/cgs.cfm?areaid=1&id=388 (10/10/2016) .

287

288

289

290

291

292

293

4.1.1.1. Το εσωτερικό του ναού και οι τοιχογραφίες

Από την ανατολική θύρα κατεβαίνοντας σκαλιά εισέρχεται κανείς στον πρόναο και εκεί υπάρχει σκάλα ανόδου στο γυναικωνίτη (Βλ. εικόνες 295, 297 και 298), στο πρόναο (Βλ. εικόνα 296) σώζεται μόνο η βάση από το καφασωτό παράθυρο που χώριζει τον πρόναο από το κύριο μέρος του ναού . Ο γυναικωνίτης είναι ξύλινος, εκεί οι γυναίκες είχαν πλήρη εικόνα του ναού, ενώ από την εξωτερική πλευρά κοσμούν το γυναικωνίτη φωτεινά χρώματα. Στο γυναικωνίτη σώζεται ακέραιο ένα καφασωτό παράθυρο, στα υπόλοιπα έχουν σωθεί μόνο τα περιγράμματα που μαρτυρούν την ύπαρξη καφασωτών σε όλο μήκος του χώρου για να μην έρχονται σε οπτική επαφή οι άντρες με τις γυναίκες.

294

295

296

297

Από τη δεύτερη θύρα στη νότια πλευρά εισέρχεται κανείς στο κύριο μέρος του ναού. Το εσωτερικό του ναού είναι απλό. Οι τοίχοι έχουν ασβεστωθεί, γεγονός που μπορεί να οφείλεται στους Βούλγαρους κατοίκους του χωρίου κατά την

τουρκοκρατία, σώζονται λίγες αγιογραφίες και συγκεκριμένα τρεις του Αγίου Νικολάου, του Αγίου Σπυρίδωνα και του Αγίου Αντωνίου. Στις τρεις αγιογραφίες οι Άγιοι αναπαρίστανται όρθιοι με την ίδια σχεδόν αμφίεση.

298

Ο Άγιος Νικόλαος

Ο Άγιος Νικόλαος αναπαρίσταται όρθιος με κοντή γενειάδα, μετωπικός , φορώντας μπλε χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο και κρατώντας στο αριστερό του χέρι το ευαγγέλιο ενώ με το δεξί του χέρι ευλογεί.

299

Ο Άγιος Σπυρίδωνας

Ο Άγιος Σπυρίδωνας όρθιος, μετωπικός με μακριά γενειάδα, φορώντας κόκκινο χιτώνα και γαλάζιο ιμάτιο ,κρατώντας το ευαγγέλιο στο αριστερό του χέρι και με το δεξί ευλογεί.

300

Ο Άγιος Αντώνιος

Ο Άγιος Αντώνιος αναπαρίσταται όρθιος, μετωπικός, με μακριά γενειάδα φορώντας κόκκινο χιτώνα και γαλάζιο ιμάτιο, κρατώντας ένα σταυρό στο δεξί του χέρι, το αριστερό χέρι το φέρνει μπροστά στο στήθος στο ίδιο ύψος με το δεξί.

Υπάρχουν αρκετές εικόνες κρεμασμένες στο ναό που ίσως τοποθετήθηκαν αργότερα. Επιπλέον, στο κέντρο υπάρχει ο Παντοκράτορας ενώ ο υπόλοιπος χώρος κοσμείται με ανθέμια, αγγέλους και αστέρια σε γαλάζιο έδαφος (Βλ. εικόνες 302 και 303). [120] Η εικόνα του Παντοκράτορα είναι κατεστραμμένη από μια ρωγμή ενώ τα ανθέμια, οι άγγελοι και τα αστέρια σε γαλάζιο έδαφος έχουν φθαρεί από το πέρασμα του χρόνου.

301

302

[120] Βλ. Α. Κούγκουλου, *ό.π.*, σ.146.

4.1.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα άλλα ξυλόγλυπτα

Το τέμπλο (Βλ. εικόνα 303) του ναού είναι ξύλινο και το θέμα (Βλ. εικόνες 304 και 305) του κοσμείται με λαϊκές ζωγραφιές αγγέλων.

303

304

305

Στα βημόθυρα (Βλ. εικόνα 306) συναντούμε την απεικόνιση του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου και στα λυπηρά (Βλ. εικόνα 307) όπως είθισται έχουμε την απεικόνιση της Παναγίας στα αριστερά και του Ιωάννη του θεολόγου στα δεξιά. Η διαμονή Βουλγάρων στο Παλαιοχώρι της Νίψας αποδεικνύεται από τις εικόνες των βημοθύρων, όπου υπάρχουν βουλγάρικα γράμματα, όπως και σε κάποιες εικόνες του τέμπλου.

306

307

Τη μεσαία ζώνη του τέμπλου κοσμούν οι δεσποτικές εικόνες. Στην ανώτερη ζώνη υπάρχουν οι μικρότερες εικόνες του δωδεκάορτου. Από τις μεταβυζαντινές εικόνες στο τέμπλο σώζονται το Γενέσιο της Θεοτόκου, ο Προφήτης Ηλίας και ο Άγιος Θωμάς.

308

Το Γενέσιο της Θεοτόκου

Η παράσταση της εικόνας αναφέρεται στο Γενέσιο της Θεοτόκου, στο κέντρο της εικόνας παρουσιάζεται η Θεοτόκος ετοιμόγεννη φορά κόκκινο μαφόριο και μπλέ ιμάτιο ενώ πίσω της φαίνεται ο Ιωσίφ και δίπλα της είναι τρεις γυναίκες οι δύο της κρατούν τα χέρια και η τρίτη κρατά μια πήλινο σκεύος,. Στο κάτω μέρος της εικόνας αναπαρίσταται ο Ιησούς σε μικρογραφία ένθρονος πάνω στο δεξί χέρι της Θεοτόκου και δίπλα τους μια γυναίκα να ρίχνει νερό στο αριστερό της χέρι ενώ στα αριστερά μια άλλη γυναικά να στρώνει την κούνια του Χριστού.

309

Ο Προφήτης Ηλίας

Στην εικόνα εμφανίζονται στο κάτω μέρος αριστερά δυο κοράκια που φέρνουν τροφή στον Προφήτη Ηλία, στα δεξιά τον Ελισσαίο που παρατηρεί την ανάληψη του Προφήτη Ηλία στο πάνω μέρος της εικόνας με πύρινο άρμα. Ο Προφήτης Ηλίας στο κάτω μέρος εμφανίζεται με μπέζ χιτώνα και πράσινο ιμάτιο, ενώ στο πάνω μέρος παρατηρούμε το ιμάτιο του να πέφτει από το πύρινο άρμα.

310

Ο Άγιος Θωμάς

Στην εικόνα του Αγίου Θωμά αναπαρίσταται όρθιος, χωρίς γενειάδα, με κόκκινο χιτώνα και μπλε ιμάτιο, να κρατά στο δεξί του χέρι ένα πάπυρο και το αριστερό να το φέρνει μπροστά στο θώρακα.

Τα στασίδια (Βλ. εικόνα 311) που έχουν σωθεί από την εποχή εκείνη είναι ξύλινα και απλά χωρίς κάποια ιδιαιτερότητα, στο δάπεδο είναι τοποθετημένες πέτρινες πλάκες σύνηθες στοιχείο στις μεταβυζαντινές εκκλησίες. Επιπρόσθετα, έχει σωθεί το αναλόγιο και ο επισκοπικός θρόνος (Βλ. εικόνες 313 και 315) φτιαγμένα από ξύλο όπως και το τέμπλο.

311

312

313

314

315

Το ναό κοσμεί ένας πολυέλαιος (Βλ. εικόνα 314) πιθανότητα να έχει διασωθεί από την εποχή εκείνη και να μην αποτελεί μια πρόσφατη προσθήκη. Δεν έχουμε

πληροφορίες για τη χρονολογία που σταμάτησε να λειτουργεί ο ναός, ίσως εγκαταλείφτηκε όταν ερήμωσε το Παλαιοχώρι. Το Παλαιοχώρι όπως αναφέρθηκε παραπάνω εγκαταλείφτηκε κατά τον εμφύλιο πόλεμο. Στο συγκριμένο ναό γίνονται κατά περιόδους λειτουργίες.

4.2 Οι εκκλησίες στην περιοχή της Αλεξανδρούπολης

Η περιοχή όπου σήμερα βρίσκεται η Αλεξανδρούπολη, αφού έγινε πέρασμα πολλών κατακτητών από την αρχαιότητα μέχρι την Τουρκοκρατία, ερημώθηκε και γέμισε με δάση. Το 19ο αιώνα οι ψαράδες έστησαν ένα μικρό ψαροχώρι το Δεδέ-Αγάτς. Στο μικρό ψαροχώρι το 1871 έφτασε ο σιδηρόδρομος, οι εργασίες του οποίου ολοκληρώθηκαν το 1873[121], με σκοπό την ανάπτυξη της πόλης σε συνδυασμό με τα μεγάλα εμπορικά πλοία των Ρώσων και των Αυστριακών που βρίσκονται στο λιμάνι. Στο λιμάνι του Δεδέ-Αγάτς συγκεντρώνονταν όλα τα εμπορεύματα από τη Θράκη και την ανατολική Ρωμυλία για να προωθηθούν στις μεγάλες αγορές. Στην περιοχή συγκεντρώθηκε πληθυσμός απ΄ όλη την Οθωμανική Αυτοκρατορία: Έλληνες, Αρμένιοι, Τούρκοι, Εβραίοι, Βούλγαροι, Φραγκολεβαντινοί.[122]

Η Μάκρη βρίσκεται δώδεκα χιλιόμετρα δυτικά της Αλεξανδρούπολης και πλάι στην παλιά Εθνική Οδό. Χαρακτηριστικό στοιχείο της είναι το φυσικό λιμανάκι της, είναι μια φυσική οχυρή τοποθεσία κοντά στη θάλασσα. Η περιοχή κατοικείται αδιάκοπα από το 4500-3000 π.Χ όπως δείχνουν πρόσφατες ανασκαφές στην τούμπα, που έφεραν στο φώς ένα νεολιθικό οικισμό, έναν από τους σημαντικότερους των Βαλκανίων. Πολλοί μελετητές τοποθέτησαν στην περιοχή της τούμπας το Σερρείον Άκρον των αρχαίων, λιμάνι που φιλοξένησε αθηναϊκές τριήρεις και βυζαντινούς δρόμωνες. Κατά το 10ο μ.Χ αιώνα η τούμπα εγκαταλείφτηκε και μετατράπηκε σε νεκροταφείο, ενώ ο οικισμός μεταφέρθηκε στη σημερινή περιοχή της Μάκρης. Η κύρια ασχολία των κατοίκων της περιοχής ήταν η γεωργία ενώ σε δεύτερη μοίρα ερχόταν η κτηνοτροφία.[123]

Για την βυζαντινή εποχή οι πληροφορίες των πηγών είναι ασαφής καθώς δεν γνωρίζουμε αν αναφέρονται στη Μάκρη της Θράκης ή στη Μάκρη της Μικράς Ασίας. Σύμφωνα με μία εκδοχή λόγω κάποιας επιδημίας (χολέρας ή πανώλης) αρκετοί κάτοικοι της περιοχής της Θράκης έφυγαν για τη Μικρά Ασία όπου ίδρυσαν ομώνυμη πόλη από την οποία το 1923 οι πρόσφυγες δημιούργησαν τον οικισμό Μάκρη Αττικής.

---

[121] Βλ. Π. Αλεπάκος , «Η θαυμαστή ίδρυση της Αλεξανδρούπολης (DEDE AGHAADJ-ΔΕΔΕ-ΑΓΑΤΖΗ) από την αρχή», http://alepakos.blogspot.gr/2017/10/dede-aghadj.html (20/1/2018).

[122] Βλ. Η ιστορία της Αλεξανδρούπολης, http://www.alexpolisonline.com/p/history.html (16/9/1016).

[123] Βλ. «Μάκρη- Μεσημβρία»: http://alexpolisonline.com/2009/08/blog-post_1363.html (18/7/2016).

Κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας η Μάκρη είχε 200 οικογένειες εκ των οποίων οι 150 ήταν χριστιανικές και οι 50 μουσουλμανικές και αυτό γιατί ήταν έδρα μουσουλμανικής κοινότητας και σταθμού χωροφυλακής. Στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης πολλοί κάτοικοι πολέμησαν στην Πελοπόννησο.

Στους νεώτερους χρόνους περίπου το 1878 στους Ορλωφικούς πολέμους αναφέρεται στην περιοχή η παρουσία ρωσικού στρατού. Το 1913 κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών πολέμων οι Έλληνες κάτοικοι της Μάκρης μεταφέρθηκαν με πλοία στη Σαμοθράκη και στη Θάσο, ενώ αρκετοί στη Βουλγαρία. Κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οι Βούλγαροι κατέστρεψαν όλα τα σπίτια και μόνο μετά την απελευθέρωση της Θράκης οι Έλληνες επέστρεψαν και έχτισαν ξανά το χωρίο.[124] Σήμερα, η Μάκρη ανήκει στο δήμο Αλεξανδρούπολης και σύμφωνα με την τελευταία απογραφή αριθμεί 924 μόνιμους κατοίκους.[125]

Η Μάκρη φαίνεται να παρουσιάζει θρησκευτικό ενδιαφέρον από τον 9ο αιώνα όπου η περιοχή ήταν έδρα επισκόπου που υπαγόταν στη μητρόπολη Τραϊανουπόλεως, ως πρώτος επίσκοπος αναφέρεται ο Αντίοχος ή Νικόλαος το 879, κατά τον 11ο αιώνα ήταν ο Μιχαήλ και το 1169 εκτιμάται ότι ήταν ο Θεόδωρος. Το 1204 μ.Χ μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους η περιοχή δόθηκε στον ανιψιό του Βιλλεαρδουίνου Anseau de Courcelles. Ουσιαστικά η Μάκρη γρήγορα κατάφερε να αναστηλωθεί και το 1341-1346 έγινε μητρόπολη Μάκρης. [126]

4.2.1. Ο ναός της Αγίας Αναστασίας

Στη Μάκρη στο χώρο που βρίσκεται σήμερα η Αγία Αναστασία οι χριστιανοί είχαν χτίσει δυο ναούς, τον Άγιο Δημήτρη και την Αγία Αναστασία. Η Αγία Αναστασία (Βλ., Χάρτης 9, παράρτημα, σελ. 216 και εικόνες 316 , 318 ως 311) θεωρείται ότι χτίστηκε κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας όταν ο Άγιος Δημήτριος

[124] Βλ. Δ. Κοτσώνη , Μάκρη:Ταξίδι στο χρόνο και στην Ιστορία, *Ο Φάρος της Αλεξανδρούπολης* 27 (2008), σ.36-37.

[125] Βλ. http://www.dhmos.gr/makri-dimos-alexandroupolis/ (28/9/2016).

[126] Βλ. Μ. Κούκου , *Στα βήματα του Ορφέα, Οδοιπορικό της Θράκης, Μια απόπειρα γνωριμίας του Θρακικού χώρου*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 174-175.

μετατράπηκε σε τζαμί.[127] Η Αγία Αναστασία δεν μετατράπηκε ποτέ σε τζαμί κατά την οθωμανική κυριαρχία.

316

Η Αγία Αναστασία όπως αναγράφει η κτιτορική της επιγραφή (Βλ. εικόνα 317) φαίνεται πως έχει τη σημερινή της μορφή από το 1833. Είναι ο δεύτερος παλαιότερος ναός στην περιοχή της δυτικής Θράκης σε λειτουργία μετά την Κοσμοσώτειρα των Φερρών (ένας βυζαντινός ναός του 12ου αιώνα). Η ημερομηνία εορτασμού του ναού είναι στις 22 Δεκεμβρίου. Η λέξη «Αναστασία» την εποχή που χτίστηκε ή ανακαινίστηκε ο ναός το 1833 είχε ιδιαίτερη σημασία για το έθνος, γι' αυτό και Αγία Αναστασία η ονομασία του ναού, συμβόλιζε την «Ανάσταση» του γένους.[128]

317

Ο ναός αποτελεί μια τρίκλιτη βασιλική, έχει δύο θύρες που οδηγούν στο κύριο μέρος του ναού και αρκετά παράθυρα, κάποια είναι μεγάλα και κάποια αλλά μικρά

[127] Βλ. Α. Πασχάλη- Χριστοδούλου , «Στην Αγία Αναστασία της Μάκρης»- μέρος Β' , Ο *Φάρος της Αλεξανδρούπολης* 27 (2008) 33-34.

[128] Βλ. Α. Πασχάλη- Χριστοδούλου , «Στην Αγία Αναστασία της Μάκρης»- μέρος Α' , *Ο Φάρος της Αλεξανδρούπολης* 26 (2008) 27-28.

στο πάνω μέρος του ναού. Εξωτερικά ο ναός είναι χαμηλός, το καμπαναριό είναι ξεχωριστά κτισμένο από τον υπόλοιπο μέρος του ναού.

318

319

320

321

4.2.1.1. Το εσωτερικό του ναού

Στο βόρειο κλίτος του ναού υπάρχουν δυο θύρες η μια οδηγεί στο γυναικωνίτη και η δεύτερη στο καμπαναριό, υπάρχουν και καφασωτά παράθυρα (Βλ. εικόνες 323 και 324) που χωρίζουν το βόρειο κλίτος από το κύριο μέρος του ναού. Ο γυναικωνίτης (Βλ. εικόνα 322) είναι με ξύλινο δάπεδο και λίγα στασίδια, από εκεί βλέπει κανείς το τέμπλο που κοσμεί το ναό.

322

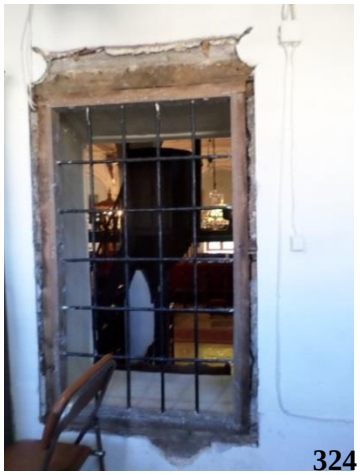

324

4.2.1.2. Το τέμπλο, οι εικόνες και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα

325

326

327

328

Ο ναός δεν είναι τοιχογραφημένος, όπως συνηθίζεται στους περισσότερους ναούς που χτίστηκαν κατά την τουρκοκρατία. Το τέμπλο (Βλ. εικόνες 325, 327 και 328) είναι ξυλόγλυπτο επιχρυσωμένο με φύλλο χρυσού με μεταβυζαντινές εικόνες, μάλιστα σύμφωνα με τη παράδοση των παλαιών ζωγράφων και των μαστόρων , θεωρείται ότι ζωγράφος και χαράκτης του τέμπλου ήταν ο Γεώργιος Μόσχος.[129] Το τέμπλο είναι σκαλισμένο με ανθέμια που συμβολίζουν τον παράδεισο. Στο κάτω μέρος το θέμα του τέμπλου (Βλ. εικόνα 331) αριστερά και δεξιά της Ωραίας Πύλης υπάρχει ο δικέφαλος αετός που είναι το σύμβολο της εκκλησίας της Ελλάδος, στο βυζάντιο συμβόλιζε την κυριαρχία των βυζαντινών αυτοκρατόρων στην Ανατολή και τη Δύση. Στα διάχωρα της κατώτερης ζώνης υπάρχει ένας δικέφαλος αετός και στο κέντρο του δικέφαλού αετού το πρόσωπο ενός αγγέλου. Σε κάποια διάχωρα στα

[129] Βλ. Μ. Κούκου, *ό.π.*, σ.179.

αριστερά και στα δεξιά του τέμπλου, δεν υπάρχουν σκαλιστά επιχρυσωμένα σχέδια αλλά έχει μείνει μόνο το ξύλο (Βλ. εικόνα 332). Σύμφωνα με προφορικές πηγές την ευθύνη γι ΄ αυτό φέρει η παρουσία των Βουλγάρων στην περιοχή, που αφαίρεσαν μεγάλο μέρος χρυσού. Στο πάνω μέρος στη ζώνη ενδιάμεσα των δεσποτικών εικόνων και του δωδεκάορτου υπάρχουν σκαλιστά ανθέμια και άγγελοι (Βλ. εικόνες 333 και 334).. Τα βημόθυρα (Βλ. εικόνες 329-330) είναι και αυτά ξυλόγλυπτα επιχρυσωμένα με φύλλο χρυσού. Στο αριστερό βημόθυρο στο πάνω μέρος υπάρχουν σκαλιστά ανθέμια, στο κέντρο ένας σταυρός και τρεις άγγελοι. Στο δεξί βημόθυρο στο κέντρο παρατηρούμε πέντε αγγέλους γύρω από έναν αετό. Στο κάτω μέρος των βημοθύρων αναπαρίστανται ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου . Η Ωραία Πύλη (Βλ. εικόνα 335) είναι και αυτή σκαλιστή με ανθέμια. Τα λυπηρά (Βλ. εικόνα 326) έχουν επάνω τις μορφές της Παναγίας και του Ιωάννη του Θεολόγου, είναι και αυτά επιχρυσωμένα όπως και το τέμπλο. Στη μεσαία ζώνη του τέμπλου υπάρχουν οι δεσποτικές εικόνες, η Βρεφοκρατούσα Παναγία, οι Τρεις Ιεράρχες, ο Άγιος Γεώργιος και ο Άγιος Δημήτριος και ο Άγιος Χαράλαμπος. Στην ανώτερη ζώνη υπάρχουν οι μικρότερες εικόνες του δωδεκάορτου.

329

330

331

332

333

334

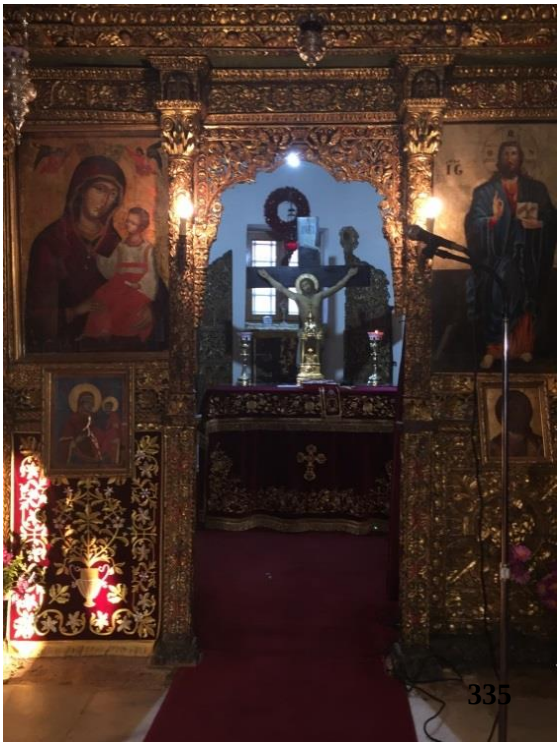
335

Η σημαντικότερη εικόνα του ναού είναι αυτή της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτρειας. Ονομάστηκε Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρεια γιατί σύμφωνα με τους συναξαριστές συνδέονταν με θαύματα για τη διάλυση των δηλητηριάσεων.[130]

336

Η Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρεια

Αναπαρίσταται όρθια, να κρατά λήκυθο στο αριστερό της χέρι και σταυρό στο δεξί. Φορά κόκκινο μαφόριο και φέρει κορώνα που την κρατούν δύο άγγελοι.

Υπάρχουν και εικόνες που κοσμούν το τέμπλο

337

Η Παναγία η Βρεφοκρατούσα

Η Παναγία κρατά στα χέρια της τον ένθρονο Χριστό (σε μικρογραφία), φορά κόκκινο μαφόριο και φέρει κορώνα στο κεφάλι που την κρατούν δυο άγγελοι. Ο Χριστός με το δεξί του χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά ένα πάπυρο.

[130]Βλ. Α. Πασχάλη- Χριστοδούλου Α., Στην Αγία Αναστασία της Μάκρης- μέρος Α' , σ.28.

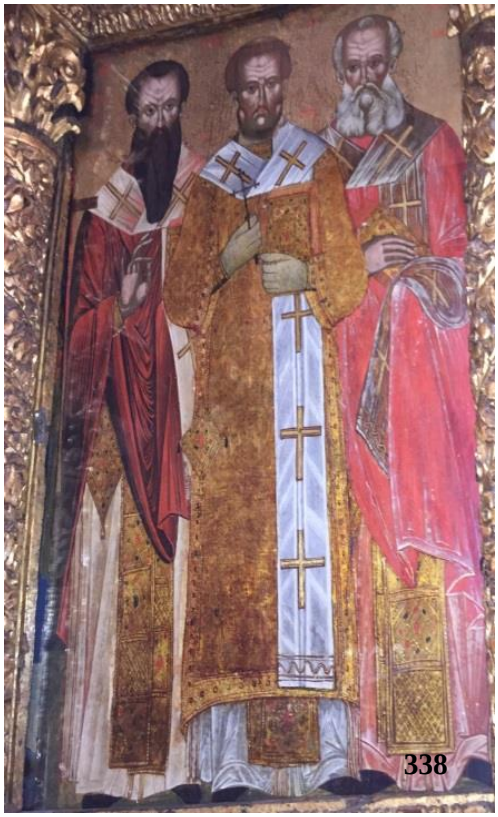
338

Οι Τρεις Ιεράρχες

Στην εικόνα αναπαρίστανται οι Τρείς Ιεράρχες, οι προστάτες των μαθητών και των γραμμάτων, σε όρθια μετωπική θέση. Στα αριστερά ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός ή Θεολόγος με κοντή γενειάδα κρατά το ευαγγέλιο με το δεξί του χέρι και φορά κόκκινο χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο. Στη μέση ο Βασίλειος ο Μέγας με κοντή γενειάδα, στο δεξί το χέρι κρατά ένα σταυρό και στο αριστερό το ευαγγέλιο, φορά λευκό χιτώνα και κίτρινο ιμάτιο. Στα δεξιά ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος με μακριά γενειάδα με το δεξί του χέρι ευλογεί, φορά λευκό χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο.

339

Ο Άγιος Γεώργιος και ο Άγιος Δημήτριος

Στα δεξιά ο Άγιος Γεώργίος όρθιος, φορά πανοπλία και ένα κόκκινο ιμάτιο στο δεξί του χέρι κρατά ένα δόρυ και στο αριστερό ένα σταυρό. Στα αριστερά ο Άγιος Δημήτριος με κοντή γενειάδα φορά πανοπλία και γαλάζιο ιμάτιο, κρατά στο δεξί του χέρι ένα σταυρό και στο αριστερό ένα δόρυ. Στο πάνω μέρος της εικόνας στο κέντρο πάνω από τους δυο αγίους, αναπαρίσταται ο Παντοκράτορας . Η εικόνα αναγράφει ως χρονολογία της δημιουργίας της το 1808.

340

Ο Παντοκράτορας, η Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρεια και ο Ιωάννης ο Πρόδρομος

Τριπλή αναπαράσταση στην εικόνα. Στα αριστερά ο Παντοκράτορας καθισμένος σε μετωπική οκλαδόν θέση σε θρόνο. Με το δεξί του χέρι ευλογεί και στο αριστερό κρατά το ευαγγέλιο, φορά κόκκινο ιμάτιο και λευκό χιτώνα. Στα δεξιά πάνω ο Ιωάννης ο Πρόδρομος σκελετωμένος κοιτά ψηλά δεξιά των Ιησού που βρίσκεται σε μικρογραφία, με το δεξί χέρι κρατά ένα σταυροφόρο ραβδί και με το αριστερό ένα ειλητάριο ενώ στο κάτω μέρος αναπαρίσταται το κομμένο κεφάλι του Ιωάννη. Στα αριστερά κάτω η Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρεια όπως την περιγράψαμε παραπάνω.

341

Παναγία η Βρεφοκρατούσα

Η Θεοτόκος κρατά στο αριστερό της χέρι το Χριστό. Φέρει φωτοστέφανο όπως και ο Ιησούς και φορά κόκκινο μαφόριο πάνω από το γκρι χιτώνα. Ο Ιησούς όπως απεικονίζεται συνήθως με το δεξί του χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά το ευαγγέλιο, φορά μπλε χιτώνα και κόκκινο ιμάτιο. Στο κάτω μέρος της εικόνας απεικονίζονται τρεις άγιοι, ο άγιος Δημήτριος, ο άγιος Θεόδωρος και ο Άγιος Γεώργιος. Αναπαρίστανται σε μετωπική θέση να κρατούν σταυροφόρο ραβδί.

342

Ο Άγιος Χαράλαμπος

Αναπαρίσταται σε μετωπική θέση με μακριά γενειάδα. Με το δεξί του χέρι ευλογεί και με το αριστερό κρατά ένα κλειστό βιβλίο. Φορά κόκκινο χιτώνα και γκρι ιμάτιο. Αριστερά και δεξιά στην εικόνα υπάρχουν αναπαραστάσεις από τη ζωή του αγίου. Στο δεξί του πόδι σε μικρογραφία υπάρχει ο Ιησούς.

Στο ναό υπάρχουν λείψανα (Βλ. εικόνες 343 και 344) των 5 Νεομαρτύρων της Σαμοθράκης. Την 1 Σεπτεμβρίου του 1821 η Σαμοθράκη επαναστάτησε και η Τούρκοι κατέπνιξαν την επανάσταση, από το ολοκαύτωμα ελάχιστοι επέζησαν και πουλήθηκαν ως σκλάβοι, με αποτέλεσμα να αλλαξοπιστήσουν. Από αυτούς τέσσερις Σαμοθρακίτες και ένας Κύπριος κατάφεραν να ξεφύγουν και να επαναπατριστούν στη Σαμοθράκη, γυρνώντας στο χριστιανισμό. Οι Τούρκοι μη μπορώντας να δεχτούν την επιστροφή τους στο χριστιανισμό τους παρέπεμψαν στον καδή της Μάκρης. Αρχικά αφέθηκαν ελεύθεροι μετά από δωροδοκία, όταν άλλαξε ο καδής το 1836 τους κάλεσαν ξανά στη Μάκρη όπου βρήκαν μαρτυρικό θάνατο (ο ένας τεμαχίστηκε από το πλήθος, οι δύο κρεμάστηκαν και οι άλλοι δύο σταυρώθηκαν). [131] Τα ονόματα αυτών Εμμανουήλ, Θεόδωρος, Μιχαήλ, Γεώργιος και Γεώργιος.

[131] Βλ. «Γραφική παλιά Αλεξανδρούπολη, «αφιέρωμα στην Αγία Αναστασία και στη Μάκρη», http://www.oldalexandroupoli.gr/2012/12/blog-post_19.htlm (18/7/2016).

343

344

Στην εκκλησία της Αγίας Αναστασίας υπάρχει ο άμβωνας (Βλ. εικόνα 345) φτιαγμένος με σκούρο ξύλο και σκαλισμένο στο κάτω μέρος του με ανθέμια όπως είδαμε στο τέμπλο και στην απέναντι πλευρά πάνω από τον επιβλητικό δεσποτικό θρόνο (Βλ. εικόνα 346) υπάρχουν δύο δράκοντες.

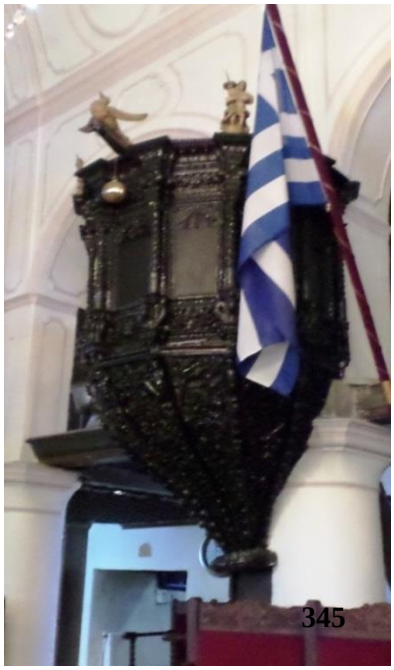

345

346

347

Στο δάπεδο του ναού είναι τοποθετημένες πέτρινες πλάκες (Βλ. εικόνα 350), οι κίονες του είναι απλοί, όπως και ο υπόλοιπος ναός. Έχουν σωθεί λίγα στασίδια (Βλ. εικόνα 349)και το παγκάρι, ξυλόγλυπτα (Βλ. εικόνα 348) σε σκούρα απόχρωση σκαλιστά με ανθέμια.

348

349

Η Αγία Αναστασία αποτελεί ένα κόσμημα για την περιοχή του Δυτικού Έβρου και ιδιαίτερα για τους κατοίκους της Μάκρης, είναι ένας καλόσυντηρημένος ναός, που προσπαθεί να κρατήσει αναλλοίωτη την ομορφιά του παρελθόντος μέσα στο σύγχρονο κόσμο. Όπως αναφέραμε και παραπάνω είναι ένας ναός εν λειτουργία που δεν έχει εγκαταλειφτεί ποτέ από τη στιγμή που ανεγέρθηκε.

Κεφάλαιο 5ο

Ανάλυση των στοιχείων του εσωτερικού διακόσμου των εκκλησιών

5.1. Τα επιμέρους διακοσμητικά στοιχεία στο εσωτερικό των εκκλησιών

5.1.1. Το εικονοστάσιο, τα στασίδια, ο επισκοπικός θρόνος, ο άμβωνας, ο γυναικωνίτης

Οι μεταβυζαντινοί ναοί παρουσιάζουν μια σπουδαιότητα στον εσωτερικό τους διάκοσμο. Η εξωτερική κατασκευή τους ήταν ταπεινή, καθώς σύμφωνα με τον ισλαμικό νόμο δεν έπρεπε να υπερέχουν από τα τζαμιά. Οι χριστιανοί έδειξαν το μεγαλείο της τέχνης τους στον εσωτερικό χώρο. Η ξυλογλυπτική από το 16ο ως και το 19ο αιώνα ήταν υψηλής τέχνης και αυτό πηγάζει από τα εικονοστάσια, τους δεσποτικούς θρόνους και τους άμβωνες.[132]

Το εικονοστάσι ή αλλιώς τέμπλο στους Ορθόδοξους ναούς είναι μια ξύλινη ή μαρμάρινη κατασκευή, που χωρίζει το κύριο μέρος του ναού από το ιερό βήμα. Η σημερινή του μορφή παγιώθηκε μετά την οριστική αναστήλωση των εικόνων . Οι εικόνες στο τέμπλο θα τοποθετηθούν πολύ αργότερα και συγκεκριμένα στη διάρκεια του 14ου αιώνα.[133] Στα βυζαντινά χρόνια το τέμπλο ήταν μαρμάρινο και μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης μετατράπηκε σε ξυλόγλυπτο. Μετά το 1700 τα τέμπλα που φτιάχτηκαν ήταν πανύψηλα είτε επιχρυσωμένα είτε με χρώματα.[134]

Τα στασίδια υπήρχαν στην Ορθόδοξη εκκλησία από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια.[135] Στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή εποχή ίσως και νωρίτερα ήταν σύνηθες φαινόμενο οι ενορίτες να αγοράζουν ή να νοικιάζουν στασίδια με το όνομα τους από το εκκλησιαστικό συμβούλιο. Η κατοχή στασιδιού ήταν ένδειξη κύρους. Το

---

[132] Βλ. Ι. Ζάρρα , «Το τέλος της μεταβυζαντινής περιόδου και η καλλιτεχνική δημιουργία στην τουρκοκρατούμενη ηπειρωτική χώρα κατά τον 19ο αιώνα», https://repository.kallipos.gr/handle/11419/3936 (26/3/2017).

[133] Βλ. Μ. Χατζηγκούμα, «Η Θεολογία του τέμπλου», https://proskynitos.blogspot.gr/2013/11/blog-post_7116. (25/3/2017).

[134] Βλ. Χ. Μπούρας , *Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα 2001, σ.245,274.

[135] Βλ. «Στασίδι», *Υπερλεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* 5 (1985) 2537.

εκκλησιαστικό συμβούλιο με τη σειρά του χρησιμοποιούσε τα χρήματα για εργασίες στο ναό. [136]

Ο επισκοπικός θρόνος βρίσκεται στο εσωτερικό μέρος του ναού, στα δεξιά του εισερχόμενου. Στα βυζαντινά χρόνια στη θέση αυτή καθόταν ο αυτοκράτορας, ενώ ο πατριάρχης είχε άλλο θρόνο στην αριστερή πλευρά. Από την περίοδο της Οθωμανοκρατίας μέχρι και σήμερα ο πατριάρχης έχει πάρει τη θέση του αυτοκράτορα.[137] Οι επισκοπικοί θρόνοι είναι υπερυψωμένοι ώστε οι επίσκοποι να είναι ορατοί από το εκκλησίασμα και κατασκευασμένοι από ξύλο.[138]

Η λέξη άμβωνας προέρχεται από το ρήμα ανεβαίνω. Είναι το ψηλό βήμα που ανεβαίνει ο διάκονος για να αναγνώσει το Ευαγγέλιο.[139] Ο άμβωνας συνήθως είναι ξυλόγλυπτος σκαλιστός, με μικρές εικόνες αγίων.

Ο γυναικωνίτης είναι ο ιδιαίτερος χώρος παραμονής των γυναικών στη διάρκεια της θείας λειτουργίας, και συνήθως βρίσκεται στο αριστερό κλίτος του ναού[140] ή στο υπερώο. Στο παρελθόν ο χώρος χωριζόταν με τον υπόλοιπο ναό με καφασωτά παράθυρα.

5.1.2. Οι εικόνες και οι τοιχογραφίες (και οι αφιερωματικές επιγραφές)

Οι εικόνες στην Ορθόδοξη εκκλησία βρέθηκαν στο επίκεντρο των συγκρούσεων για δύο αιώνων. Οι συγκρούσεις γινόταν υπέρ ή κατά της ύπαρξης εικόνων. Η διαμάχη για τις εικόνες ξεκίνησε από το 726 όταν ο Λέων Γ' τάχθηκε ανοιχτά κατά της λατρείας των εικόνων .Ο ίδιος ήταν κατά της λατρείας των εικόνων με αποτέλεσμα να δημιουργήσει μια κρίση στην αυτοκρατορία με σοβαρές εσωτερικές αναταραχές. Στην αρχή εξέδωσε διάταγμα για την καταστροφή και το διωγμό των εικονόφιλων. Την ίδια τακτική ακολούθησε και ο διάδοχος του Κωνσταντίνος Ε΄ που

---

[136] Βλ. Α. Μαρτίνος , «Στασίδιον», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 11 (1967) 405.

[137] Βλ. «Δεσποτικός ή επισκοπικός θρόνος», greek_greek.enacademic.com/212959/δεσποτικός_ή_επισκοπικός (25/3/2017).

[138] Βλ. Α. Ορλάνδος, *Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης*, Αθήνα 1994, σ. 489-490-504-505.

[139] Βλ. Σ. Αρχ. Μιχαλάκης , «Ο Ιερός άμβωνας των εκκλησιών», www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/art_amvonas.htm, Επίσημος Ιστότοπος της εκκλησίας της Ελλάδος (24/03/2017).

[140] Βλ. «Γυναικωνίτης», greek_greek.enacademic.com/212509/γυναικωνίτης (25/3/2017).

ήταν πιο εμπαθής από τον προκάτοχο του. Το 787 η εικονομαχία έφτασε στο τέλος της, στη σύνοδο της Νίκαιας (επί του Κωνσταντίνου ΣΤ΄ και της μητέρας του αυτοκράτειρας Ειρήνης) αποφασίστηκε η αναστήλωση των εικόνων.[141]

Οι εικόνες όπως αναφέρθηκε παραπάνω τοποθετήθηκαν στο τέμπλο το 14ο αιώνα. Οι εικόνες σε ένα τέμπλο μπορεί να παραμείνουν οι ίδιες, μπορεί όμως στο πέρασμα του χρόνου να αντικατασταθούν από νεώτερες. Αρκετές φορές συνηθίζεται να μεταφέρονται εικόνες από τις παλαιές εκκλησίες στις νέες. Μετά την άλωση όταν το τέμπλο από μαρμάρινο γίνεται ξυλόγλυπτο, τοποθετούνται εικόνες στα μετακιόνια.[142]

Η μεταβυζαντινή ζωγραφική στην Ελλάδα ξεκίνησε μετά την άλωση το 1453, και η πρώτη περίοδός της φτάνει μέχρι το 1526. Στη πρώτη περίοδο υπάρχουν δυο εστίες, μια στη βόρεια Ελλάδα και μια στην Κρήτη. Στη βόρεια Ελλάδα δεν εντοπίζεται μια επώνυμη σχολή, αλλά πρόκειται για περιπτώσεις μοναχικών καλλιτεχνών που διέδιδαν την τέχνη τους από τόπο σε τόπο. Πρόκειται κυρίως για τοιχογραφίες εκκλησιών, στοιχεία που ξεχωρίζουν είναι τα πλαδαρά σχέδια, φυσιογνωμίες συνοπτικές, φυσική ασχήμια, έλλειψη ευγένειας κυρίως στις στάσεις και τις χειρονομίες, γραφικότητα στη φορεσιά και στα καθημερινά πράγματα. Σχετίζεται με την παλαιολόγεια ζωγραφική, αλλά με πτώση στην καλλιτεχνική ποιότητα και τάση προς τη λαϊκή τέχνη. Γρήγορά η κίνηση αυτή ατόνησε και δημιουργήθηκε ένα κενό. Την ίδια εποχή γεννιέται η Κρητική Σχολή. Οι ζωγράφοι από την Κρήτη απέκτησαν μεγάλη φήμη στην ανατολή και στη δύση, κυρίως λόγω της τεχνικής τους, της τεχνοτροπίας τους και των εικονογραφικών τύπων. Ονόματα όπως ο Ανδρέας Ρίτζος, ο Ανδρέας Παβιάς, ο Νικόλαος Τζαφούρης.[143]

Η δεύτερη περίοδος αφορά την τοιχογραφία στα ελληνικά μοναστήρια (από το 1527 μέχρι και το 1630), όπου την τοιχογραφία σε μονή των Μετεώρων θα αναλάβει πρώτος ο Κρητικός μοναχός Θεοφάνης Στρελίτζας (γνωστός ως Μπαθάς).[144] Επιπλέον, την περίοδο αυτή έκαναν την εμφάνιση τους οι συντηρητικοί, πρόκειται για Κρητικούς καλλιτέχνες που επιστρέφουν στις παλαιότερες και παραδοσιακές

---

[141] Βλ. G. Ostrogorsky., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, Αθήνα 2008, σ.127-139 www.24grammata.com.

[142] Βλ. Χ. Μπούρας, ό.π., σ.245.

[143] Βλ. «Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453-1669) Τουρκοκρατία, Λατινοκρατία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Ι' (1974) 418-421.

[144] Βλ. «Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453-1669) Τουρκοκρατία, Λατινοκρατία»,*Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Ι' (1974) 422.

μορφές ζωγραφικής. Η τρίτη περίοδος ξεκίνησε το 1630 και φτάνει το 1700, μια νέα γενιά Κρητικών ζωγράφων που συνδυάζουν την άψογη τεχνική των Κρητικών ζωγράφων του 15ου και του 16ου αιώνα με τους συντηρητικούς ζωγράφους. [145]

Από το 18ο αιώνα και έπειτα η ζωγραφική πηγάζει από τη βυζαντινή τέχνη δέχεται όμως και αφομοιώνει στοιχεία από την τέχνη του μπαρόκ, του ροκοκό, του νεοκλασικισμού και του ακαδημαϊκού ρεαλισμού.[146] Στην εκκλησιαστική ζωγραφική στα τέλος του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου αιώνα κυριάρχησε ο ρυθμός του «νεοκλασικού μπαρόκ», η θεματολογία ανανεώθηκε με θέματα της καθημερινής ζωής ενώ οι ξένες επιδράσεις στη διακόσμηση χρησιμοποιήθηκαν για το εσωτερικό των εκκλησιών. [147]

Οι τοιχογραφίες που κατακλύζουν τους ναούς, υπήρχαν από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια. Αναπαριστούν συνήθως αγίους ή σκηνές από την καθημερινή ζωή των αγίων. Υπάρχουν τρεις τρόποι τεχνικής τοιχογραφιών από τα βυζαντινά χρόνια και έπειτα. Αρχικά, η νωπογραφία που εκτελούνταν κατά τα βυζαντινά χρόνια σχεδόν ταυτόχρονα με το κτίσιμο του ναού. Στη συνέχεια, η τοιχογραφία σε στεγνό τοίχο. Σήμερα, οι τοιχογραφίες πραγματοποιούνται αρχικά σε καμβά με το μεγαλύτερο μέρος τους να πραγματοποιείται στο εργαστήριο και στη συνέχεια γίνονται οι εργασίες στο ναό για να γίνει η επικόλληση. [148]

Το μεγαλύτερο μέρος των αφιερωματικών επιγραφών είναι λίθινο, γραμμένες είτε ελεύθερα είτε σε πλαίσια με γλυπτική διακόσμηση.[149] Επιπλέον υπάρχουν επιγραφές που είναι χαραγμένες σε μάρμαρο. Στην περίοδο της Οθωμανοκρατίας οι αφιερωματικές επιγραφές σε αρκετές περιπτώσεις ήταν τοιχογραφημένες. Συνήθως υπάρχει γραμμένη στην αφιερωματική επιγραφή η ημερομηνία ανέγερσης ή

---

[145] Βλ. «Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453-1669) Τουρκοκρατία, Λατινοκρατία» , *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Ι' (1974)433.

[146] Βλ. Κ. Μακρής , «Η ελληνική λαϊκή ζωγραφική και οι ευρωπαϊκές καλλιτεχνικές σχολές», *Α' Συμπόσιο Λαογραφίας του βορειοελλαδικού χώρου. Πρακτικά Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 177-180.

[147] Βλ. Κ. Μακρής , *Το νεοελληνικό μπαρόκ και οι πηγές του*, τεύχος β', Θεσσαλονίκη 1991, σ. 1095-1098.

[148]Βλ. «Τεχνική της τοιχογραφίας», http://www.byzarticon.gr/el/ergastirio/2011-07-15-14-38-25/texniki-tis-toixografias.html, (28/3/2017).

[149] Βλ. Α. Αναστασιάδου , *Η χορηγία στις ανατολικές επαρχίες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Αφιερωματικές και κτητορικές επιγραφές ναών της Μ. Ασίας(4ος -15ος αιώνας),* τόμος Α , Θεσσαλονίκη 2005, σ. 39-41 (Διδακτορική διατριβή).

ανακαίνισης του ναού μαζί με την χορηγία, εφόσον είχε πραγματοποιηθεί, για να δοθεί η σχετική τιμή στο πρόσωπο της χορηγίας. Αφιερωματικές επιγραφές υπάρχουν και στις εικόνων των ναών ανάλογα με το πρόσωπο ή τη συντεχνία που προχώρησε στη χορηγία για τη δημιουργία. Οι εικόνες του τέμπλου των μεταβυζαντινών εκκλησιών της περιοχής του Έβρου, κυρίως στο Διδυμότειχο και στο Σουφλί ήταν συνήθως προσφορές συντεχνιών και στα χωρία μεμονωμένων κατοίκων.[150]Οι πιο γνωστές συντεχνίες είναι των μπογιατζήδων, γουναράδων, βαρελοποιών, μπακάληδων, αρτοποιών, κτιστών, χασάπηδων, γεωργών και των κεραμιδάδων. [151]

5.1.3. Κινητός Διάκοσμος

Ως κινητός διάκοσμος των ναών θεωρούνται οι κινητές εικόνες, το προσκυνητάρι, τα καντήλια των εκκλησιών, ο πολυέλαιος, τα μανουάλια και τα στασίδια.

Η ιστορία των φορητών εικόνων έχει τις ρίζες του στη βυζαντινή ζωγραφική. Οι φορητές εικόνες υποδηλώνουν τη βαθιά πίστη των πιστών. Έχουν δυο διαστάσεις ως αντικείμενο λατρείας και ως καλλιτεχνική έκφραση. Ως αντικείμενο λατρείας ο πιστός αντικρίζει στην εικόνα την πίστη ενώ ως καλλιτεχνική έκφραση εκφράζει μορφολογικά, αισθητικά και κριτήρια τεχνοτροπίας χωρίς να λαμβάνει υπόψη την έκφραση της πίστης. [152] Στις φορητές εικόνες υπάρχουν αναπαραστάσεις φυσικών τοπίων ή κτηρίων. Συνήθως υπάρχει ποικιλία στις αναπαραστάσεις των κτηρίων και των πόλεων, σπίτια ογκώδη διώροφα ή τριώροφα. Την περίοδο της Τουρκοκρατίας τα σπίτια ήταν κλειστά εξωτερικά ώστε να προστατεύονται οι υπόδουλοι Έλληνες. Οι ζωγράφοι μετέφεραν στις φορητές εικόνες στοιχεία από την αρχιτεκτονική της καθημερινής ζωής. Ωστόσο, ορισμένοι καλλιτέχνες που έχουν επηρεαστεί από τη δυτική παιδεία μεταφέρουν στοιχεία στις εικόνες από μεγαλοπρεπή κτήρια δυτικών επιδράσεων.[153]

---

[150] Βλ. Λ. Συνδίκα- Λαούρδα ,Ε. Γεωργιάδου-Κούντουρα , *ό.π.*, σ.32.

[151] Βλ. Α. Γουρίδης , Διδυμότειχο μια άγνωστη πρωτεύουσα, Κομοτηνή 2006, σ. 158.

[152] Βλ. «Φορητές εικόνες. Στη θρησκεία ,την τέχνη. στο μουσείο», http://www.archaiologia.gr/blog/2013/11/11/φορητές-εικόνες-στη-θρησκεία-την-τέχν/ (2/4/2017).

[153] Βλ. Τσιάπαλη Μ., «Απεικονίσεις κοσμικών κτηρίων σε φορητές εικόνες του 17ου αιώνα από το Άγιον Όρος», https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/makedonika/article/viewFile/5570/5314.pdf (29/08/2017)

Τα καντήλια που υπάρχουν στους ναούς συμβολίζουν το αληθινό φως της πίστης.[154] Επιπλέον, υπάρχουν τα μανουάλια, τα φορητά κηροπήγια που κοσμούν κάθε ναό. Τα μανουάλια είναι σιδερένια, ορειχάλκινα, μαρμάρινα ή ξύλινα και έχουν μεγάλη ποικιλία στο διάκοσμο τους. Τα μανουάλια αποτελούν μια συνήθεια από τα πρωτοχριστιανικά χρόνια, τα χρησιμοποιούσαν ως φωτιστικά μέσα μπροστά στις Δεσποτικές εικόνες του Χριστού και της Παναγίας. [155] Οι πολυέλαιοι συμβολίζουν συνήθως τους αγίους, ανάλογα με το ναό υπάρχουν πιο απλοί και πιο πλούσιοι πολυέλαιοι , αυτό εξαρτάται κυρίως από την οικονομική κατάσταση που είχαν οι κάτοικοι της περιοχής.

Επιπροσθέτως, τα στασίδια ανήκουν στο φορητό διάκοσμο. Τα στασίδια είναι ξύλινα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω υπήρχαν από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια για να μπορούν να ξεκουράζονται οι πιστοί κατά τη διάρκεια της λειτουργίας.

Τέλος, τα προσκυνητάρια είναι έπιπλα που βρίσκονται είτε στην είσοδο του ναού ως ανεξάρτητα ξυλόγλυπτα έπιπλα είτε δίπλα στο τέμπλο. Σκοπός της δημιουργίας τους ήταν για να δείξουν οι πιστοί την ευσέβεια τους. Στα προσκυνητάρια υπάρχει το εικονοθέσιο και θυρίδα για τις ελεημοσύνες. Η τεχνική τους συνήθως ακολουθεί τη διακόσμηση του τέμπλου, του Δεσποτικού θρόνου, του άμβωνα. Τα προσκυνητάρια διαφοροποιούνται κατά το 19^{ο} αιώνα .Τα αρχικά προσκυνητάρια είναι απλά και λιτά. Αντίθετα, μετά το β΄ μισό του 19^{ου} αιώνα γίνονται πολύπλοκα, αποκτώντας πλούσιο διάκοσμο, όπως και τα εικονοστάσια.

Ο κινητός διάκοσμος των ναών αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του υπόλοιπου εσωτερικού διακόσμου και βοηθά στη σωστή αρμονία και λειτουργία του χώρου.

5.2 Συγκριτική ανάλυση των στοιχείων του εσωτερικού διακόσμου

Ο κάθε ναός έχει το δικό του ξεχωριστό εσωτερικό διάκοσμο. Ανάλογα με την περιοχή του έχει κτιστεί ο ναός συχνά παρουσιάζει κοινά στοιχεία με άλλους ναούς της περιοχής που έχουν ανεγερθεί την ίδια περίπου χρονική περίοδο.

---

[154] Βλ. http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/leitoyrgika/symbolizations.htm (2/4/2017).

[155] Βλ. Ν. Ερωτοκρίτου , Π. Μιχαηλίδης , *Εφαρμογή Σύγχρονων Τεχνικών Σχεδίασης σε εκκλησιαστικά ξυλόγλυπτα*, Θεσσαλία 2013, σ.72 (Πτυχιακή Εργασία).

Στους μεταβυζαντινούς ναούς του Νομού Έβρου που εξετάσαμε παραπάνω, υπάρχουν διαφορές και ομοιότητες. Αρχικά αν τους παραθέσουμε με χρονολογική σειρά προηγούνται οι ναοί του Αγίου Αθανασίου στους Μεταξάδες, του Παντελεήμονα στο Παλιούρι και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Λευκίμη που είναι χτισμένοι το 17ο αιώνα, ο ναός του Αγίου Αθανασίου στο Αλεποχώρι χτίστηκε το 1728. Ακολουθεί ο ναός του Αγίου Νικολάου στην Παταγή που εκτιμάται ότι ανεγέρθηκε στο τέλος του 17ου αιώνα – αρχές του 18ου αιώνα. Στη συνέχεια, έχουμε την Αγία Αναστασία Μάκρης που ανεγέρθηκε το 1833 και τον Άγιο Αθανάσιο Διδυμοτείχου που φέρει ως έτος το 1834. Λίγα χρόνια αργότερα το 1843 χτίστηκαν οι ναοί της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Διδυμότειχο και του Αγίου Αθανασίου στο Σουφλί ενώ το 1844 χτίστηκε η Γέννηση της Θεοτόκου στο Παλαιοχώρι της Νίψας. Τελευταίος από τους μεταβυζαντινούς ναούς που αναλύσαμε χτίστηκε ο ναός του Σωτήρος Χριστού στο Διδυμότειχο. Παρακάτω παραθέτουμε τον πίνακα 1 με τη χρονολογική κατάταξη των ναών:

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΝΑΩΝ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 1)

Ιεροί ναοί	**Τοποθεσίες**	**Έτη ανέγερσης**
Άγιος Αθανάσιος	Μεταξάδες	17ος αιώνας
Άγιος Παντελεήμονας	Παλιούρι	17ος αιώνας
Κοίμηση της Θεοτόκου	Λευκίμη	17ος αιώνας
Άγιος Νικόλαος	Παταγή	17ος με αρχές 18ου αιώνα
Άγιος Αθανάσιος	Αλεποχώρι	1728
Αγία Αναστασία	Μάκρη	1833
Άγιος Αθανάσιος	Διδυμότειχο	1834
Άγιος Αθανάσιος	Σουφλί	1843
Κοίμηση της Θεοτόκου	Διδυμότειχο	1843
Γέννηση της Θεοτόκου	Παλαιοχώρι Νίψας	1844
Σωτήρος Χριστού	Διδυμότειχο	1848

Οι περισσότερες εκκλησίες αποτελούν τρίκλιτες ξυλόστεγες βασιλικές και συγκεκριμένα: ο Άγιος Αθανάσιος και η Κοίμηση της Θεοτόκου Διδυμοτείχου, ο Άγιος Αθανάσιος Σουφλίου, η Κοίμηση της Θεοτόκου στη Λευκίμη, η Γέννηση της

Θεοτόκου στη Νίψα και η Αγία Αναστασία στη Μάκρη. Μονόχωροι χωρίς κιονοστοιχία είναι οι ναοί του Αγίου Αθανασίου Μεταξάδων , του Αγίου Αθανασίου Αλεποχωρίου και του Αγίου Παντελεήμονα Παλιουρίου. Ο Άγιος Νικόλαος Παταγής είναι μια δίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική. Διαφέρει αρκετά για εκείνη την εποχή –όπως αναφέρθηκε και παραπάνω- ο ναός του Σωτήρος Χριστού που είναι τρίκλιτη βασιλική με θολοσκεπή καθώς οι υπόλοιπες είναι ξυλόστεγες. Παρακάτω παραθέτουμε τον Πίνακα 2 με την τυπολογική κατάταξη των ναών:

ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΝΑΩΝ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 2)

Ιεροί ναοί	**Τοποθεσίες**	**Τυπολογία ναών**
Άγιος Αθανάσιος	Διδυμότειχο	Τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική
Κοίμηση της Θεοτόκου	Διδυμότειχο	Τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική
Σωτήρος Χριστού	Διδυμότειχο	Τρίκλιτη βασιλική με διπλή κιονοστοιχία
Άγιος Αθανάσιος	Μεταξάδες	Μονόχωρος χωρίς κιονοστοιχία
Άγιος Αθανάσιος	Αλεποχώρι	Μονόχωρος χωρίς κιονοστοιχία
Άγιος Παντελεήμονας	Παλιούρι	Μονόχωρος χωρίς κιονοστοιχία
Άγιος Νικόλαος	Παταγή	Δίκλητη ξυλόστεγη βασιλική
Άγιος Αθανάσιος	Σουφλί	Τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική
Κοίμηση της Θεοτόκου	Λευκίμη	Τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική
Γέννηση της Θεοτόκου	Νίψα	Τρίκλιτη βασιλική με δίρριχτη στέγη
Αγία Αναστασία	Μάκρη	Τρίκλιτη ξυλόστεγη

		βασιλική

Οι εικόνες που κοσμούν τον εσωτερικό διάκοσμο των ναών είναι επί το πλείστον μεταβυζαντινές με ελάχιστες εξαιρέσεις βυζαντινών εικόνων. Σε πολλές δεν αναγράφεται το έτος που ζωγραφίστηκαν και η χορηγία για τη δημιουργία τους. Οι εικόνες των ναών στην περιοχή των Μεταξάδων - όσες αναγράφουν χρονολογία - είναι από το 1869 ως το 1873, εξαίρεση αποτελεί η εικόνα της Παναγίας της Μεταξαδιώτισσας που εκτιμάται ότι ζωγραφίστηκε το 15ο με 16ο αιώνα. Στους ναούς του Διδυμοτείχου, του Σουφλίου, της Νίψας, της Παταγής, της Λευκίμης και της Μάκρης οι εικόνες ανάγονται, σύμφωνα με τις χρονολογήσεις τους, από το 1834 ως και το 1888, δηλαδή από τη χρονιά ανέγερσης των ναών και μετέπειτα. Μόνο στο ναό του Σωτήρος Χριστού στο Διδυμότειχο υπάρχουν δυο βυζαντινές εικόνες, που αποτελούν κειμήλια για ολόκληρη της Θράκη, η διπλή εικόνα της Βρεφοκρατούσας Παναγίας και της Σταύρωσης του Χριστού και η εικόνα του Σωτήρος Χριστού. Οι εικόνες που παραθέσαμε και αναλύσαμε είναι μεταβυζαντινές εικόνες επαρχιακής σχολής, με εξαίρεση τις τρεις βυζαντινές εικόνες. Επιπλέον, στο ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Λευκίμη οι εικόνες του Παντοκράτορα, της Παναγίας Βρεφοκρατούσας και του Ιωάννη του Προδρόμου έχουν ρωσικές επιδράσεις. Επιπλέον, πιθανολογείται ότι πολλές από τις εικόνες και κυρίως της Παναγίας έχουν τον ίδιο δημιουργό, στους ναούς του Διδυμοτείχου, το ίδιο και η εικόνα της Παναγίας που βρίσκεται στον Άγιο Αθανάσιο Σουφλίου. Παρακάτω παραθέτουμε τους Πίνακες 3 ως 13 με τη χρονολογική κατάταξη των εικόνων των μεταβυζαντινών ναών που αναλύσαμε:

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΣΤΟ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 3)

Εικόνα	**Χρονική περίοδος**
Η Θεοτόκος Ελεούσα	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Σπυρίδων	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Οι Τρεις Ιεράρχες	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Αγία Τριάδα	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Ύψωση του τιμίου Σταυρού	α΄ήμισυ 19ου αιώνα

Ο Παντοκράτορας	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Προφήτης Ηλίας	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Γεώργιος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Θεόδωρος ο Τηρών	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Αθανάσιος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Δημήτριος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Βασίλειος	β΄ ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	β΄ ήμισυ 19ου αιώνα

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΤΟ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 4)

Εικόνες	**Χρονική περίοδος**
Η Βρεφοκρατούσα Παναγία- «Η Δημοτυχήτησα»	βυζαντινής περιόδου
Η Σταύρωση Χριστού	βυζαντινής περιόδου
Ο Σωτήρας Χριστός	βυζαντινής περιόδου
Η Παναγία Ελεούσα	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Αγία Τριάδα	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Γεώργιος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Αγία Μεταμόρφωση	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Δημήτριος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Σπυρίδων	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ	β’ ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Σπυρίδων και ο Άγιος Χαράλαμπος	β’ ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Τρύφωνας	β’ ήμισυ 19ου αιώνα

Η Γέννεσις του Χριστού	β’ ήμισυ 19ου αιώνα

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΣΤΟ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 5)

Εικόνες	**Χρονική περίοδος**
Η Παναγία Ελεούσα	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Δημήτριος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Κοίμηση της Θεοτόκου	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Οι Τρεις Ιεράρχες	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Παντοκράτορας	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Αγία Τριάδα	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Σπυρίδων	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Σύναξις των Αποστόλων	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Γεώργιος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΣΤΟΥΣ ΜΕΤΑΞΑΔΕΣ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 6)

Εικόνες	**Χρονική περίοδος**
Η Παναγία η Μεταξαδιώτισσα	15ος με 16ος αιώνας
Ο Παντοκράτορας	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Βρεφοκρατούσα Παναγία	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Νικόλαος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Γεώργιος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα

Οι Τρεις Ιεράρχες	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Νικόλαος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΣΤΟ ΑΛΕΠΟΧΩΡΙ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 7)

Εικόνες	**Χρονική περίοδος**
Η Παναγία Ελεούσα	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Παντοκράτορας	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Αθανάσιος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Κοίμηση της Θεοτόκου	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑ ΣΤΟ ΠΑΛΙΟΥΡΙ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 8)

Εικόνες	**Χρονική περίοδος**
Ο Παντοκράτορας	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Αγία Παρασκευή	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης	β΄ήμισυ 19ου αιώνα

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΤΗΝ ΠΑΤΑΓΗ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 9)

Εικόνες	**Χρονική περίοδος**
Η Βρεφοκρατούσα Παναγία	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Νικόλαος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Παντοκράτορας	β΄ήμισυ 19ου αιώνα

Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Γεώργιος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Οι Τρεις Ιεράρχες	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Άγιος Κωνσταντίνος και Έλένη	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Άγιος Χαράλαμπος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Άγιος Μόδεστος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Προφήτης Ηλίας	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Μηνάς	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Βρεφοκρατούσα Παναγία	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Νικόλαος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Νικόλαος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΣΤΟ ΣΟΥΦΛΙ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 10)

Εικόνες	**Χρονική περίοδος**
Η Θεοτόκος Ελεούσα	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Αθανάσιος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Οι Τρεις Ιεράρχες	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Οι Άγιοι Ιακώβ, Δαβίδ, Ιωσήφ	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Στέφανος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Γεώργιος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Μόδεστος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Παντοκράτορας	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Πορφυρός της ανάβασις του Προφήτη Ηλία	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Χαράλαμπος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα

Οι Άγιοι δώδεκα Απόστολοι	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Δημήτριος	β΄ήμισυ 19ου αιώνα

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΚΟΙΜΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΣΤΗ ΛΕΥΚΙΜΗ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 11)

Εικόνες	**Χρονική περίοδος**
Η Βρεφοκρατούσα Παναγία	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Παντοκράτορας	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Οι Τρεις Ιεράρχες	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Σύναξη των Αρχαγγέλων	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Χαράλαμπος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Γεώργιος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Νικόλαος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η θυσία του Αβραάμ	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Βρεφοκρατούσα Παναγία	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Βρεφοκρατούσα Παναγία	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Αρχάγγελος Γαβριήλ	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Οι Άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Παντοκράτορας	α΄ήμισυ 19ου αιώνα

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΣΤΟ ΠΑΛΑΙΟΧΩΡΙ ΤΗΣ ΝΙΨΑΣ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 12)

Εικόνες	**Χρονική περίοδος**
Το Γενέσιο της Θεοτόκου	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Προφήτης Ηλίας	β΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Θωμάς	β΄ήμισυ 19ου αιώνα

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΟΥ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΑΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΣ ΣΤΗ ΜΑΚΡΗ

(ΠΙΝΑΚΑΣ 13)

Εικόνες	**Χρονική περίοδος**
Η Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρεια	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Παναγία Βρεφοκρατούσα	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Οι Τρεις Ιεράρχες	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Οι Άγιοι Γεώργιος και Δημήτριος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Παντοκράτορας, η Αγία Αναστασία η Φαρμακολύτρεια και ο Άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Η Παναγία Βρεφοκρατούσα	α΄ήμισυ 19ου αιώνα
Ο Άγιος Χαράλαμπος	α΄ήμισυ 19ου αιώνα

Οι ναοί στην περιοχή των Μεταξάδων έχουν χαρακτηριστεί ότι αποτελούν ένα κρίκο, τους ενώνουν οι ομοιότητες που υπάρχουν στον εσωτερικό τους χώρο. Οι τρεις αυτοί ναοί είχαν τοιχογραφηθεί σε όλο το πλάτος και το μήκος των τοίχων τους, με απεικονίσεις αγίων και της καθημερινής ζωής τους. Λίγες τοιχογραφίες παρουσιάζει και ο ναός της Νίψας. Συγκεκριμένα ο Άγιος Αθανάσιος Αλεποχωρίου, ο Άγιος Αθανάσιος Μεταξάδων, ο Άγιος Παντελεήμονας Παλιουρίου και η Γέννηση της Θεοτόκου στη Νίψα. Οι τοιχογραφίες τους είναι απλές με έντονα χρώματα , επαρχιακού τύπου που πιθανόν να δημιουργήθηκαν από μεμονωμένους καλλιτέχνες.

Διακυμάνσεις παρουσιάζουν τα εικονοστάσια των ναών που αναλύσαμε. Στους ναούς του Αγίου Αθανασίου Μεταξάδων, του Αγίου Αθανασίου Αλεποχωρίου και του Αγίου Παντελεήμονα στο Παλιούρι είναι απλά του 17ου-18ου αιώνα με ζωγραφιστό διάκοσμο (ανθέμια, ρόμβους) και απλούς ζωγραφιστούς ταμπλάδες. Στον Άγιο Νικόλαο Παταγής το τέμπλο είναι απλό του 17ου αιώνα. Στην Κοίμηση της Θεοτόκου στη Λευκίμη είναι με σκαλιστό ξυλόγλυπτο διάκοσμο. Στον Άγιο Αθανάσιο Διδυμοτείχου το εικονοστάσιο είναι με ξυλόγλυπτο διάκοσμο και ταμπλάδες ζωγραφισμένους με αστικά στοιχεία και εκατέρωθεν εικονοστάσια . Στους ναούς του Σωτήρος Χριστού, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Διδυμότειχο, του Αγίου Αθανασίου στο Σουφλί τα εικονοστάσια είναι με εξαιρετικά πλούσιο ξυλόγλυπτο διάκοσμο με εκατέρωθεν εικονοστάσια και ταμπλάδες με βαθύ

ξυλόγλυπτο διάκοσμο. Στην Αγία Αναστασία της Μάκρης το τέμπλο είναι πολύπλοκο, έχει εξαιρετικά πλούσιο διάκοσμο με ταμπλάδες επιχρυσωμένους και με βαθύ διάκοσμο. Οι ναοί του Διδυμοτείχου, του Σουφλίου , της Λευκίμης και της Μάκρης στα εικονοστάσια έχουν κάποιες μπαρόκ επιδράσεις. Μια σημαντική διαφορά στα τέμπλα των ναών είναι στο ναό των Μεταξάδων όπου υπάρχουν δύο βημόθυρα, όπως σημειώνεται παραπάνω αυτό συνδέεται και με τους ναούς του Σωτήρος Χριστού και της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Διδυμοτείχο όπου και εκεί υπάρχουν διπλά βημόθυρα.

Οι ναοί του Διδυμοτείχου και του Σουφλίου παρουσιάζουν ομοιότητα ως προς το τέμπλο καθώς έχουν ημικυκλικό αέτωμα. Οι περισσότεροι ναοί είναι χωρίς αέτωμα και συγκεκριμένα των Μεταξάδων, του Αλεποχωρίου, του Παλιουρίου, της Παταγής, της Νίψας και της Μάκρης. Το τέμπλο της Λευκίμης διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα καθώς παρουσιάζει αέτωμα με καμπύλη.

Οι άμβωνες σε κάποιους ναούς παρουσιάζουν ομοιότητες, ενώ σε κάποιους είναι διαφορετικοί. Για παράδειγμα οι άμβωνες του Αγίου Αθανασίου και του Σωτήρος Χριστού στο Διδυμότειχο είναι απλοί με ζωγραφικές απεικονίσεις ενώ στην Κοίμηση της Θεοτόκου στο Διδυμότειχο, στον Άγιο Αθανάσιο στο Σουφλί και στην Αγία Αναστασία στη Μάκρη είναι άμβωνες με πλούσιο ξυλόγλυπτο διάκοσμο. Στη Γέννηση της Θεοτόκου στη Νίψα ο άμβωνας είναι απλός.

Στους ναούς του Σωτήρος Χριστού, του Αγίου Αθανασίου και στην Κοίμηση της Θεοτόκου στο Διδυμότειχο υπάρχει μαρμάρινη κτιτορική επιγραφή. Κτιτορικές επιγραφές υπάρχουν και στους ναούς της Αγίας Αναστασίας Μάκρης και του Αγίου Νικολάου Παταγής. Επιπλέον, ο ναός του Αγίου Αθανασίου Αλεποχωρίου έχει κτιτορική επιγραφή από την εσωτερική πλευρά του ναού σαν τοιχογραφία. Μόνο στα τέμπλα του Αγίου Αθανασίου στο Διδυμοτείχου αναγράφεται το όνομα του δημιουργού «Σταμάτης Νικολάου Μαδυτινός» και του Αγίου Αθανασίου στο Σουφλί που αναγράφεται «Στρατής Σταματιάδης». Σε κάποιες εικόνες υπάρχουν αφιερωματικές επιγραφές , κυρίως στις εικόνες των ναών του Διδυμοτείχου και του Σουφλίου που ήταν προσφορές συντεχνιών μπακάληδων, χασάπηδων, γεωργών, αρτοποιών, γουναράδων, μπογιατζήδων, βαρελοποιών.

Όπως αντιλαμβανόμαστε από τη σύγκριση στην οποία προβήκαμε οι μεταβυζαντινοί ναοί του νομού Έβρου έχουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά στον εσωτερικό τους διάκοσμο, αλλά διαφέρουν και σε αρκετά από αυτά. Αυτό μπορεί να οφείλεται σε διάφορους παράγοντες. Πιθανοί παράγοντες είναι η απόσταση των

εκκλησιών, η διαφορά στο έτος κτίσης τους, τα χρήματα που διέθετε ο λαός της κάθε περιοχής, οι τεχνίτες που ήταν διαθέσιμοι την εποχή εκείνη. Δεν πρέπει να παραλείψουμε το γεγονός ότι ο λαός ήταν κάτω από τον τουρκικό κυριαρχία, αν και αυτό είχε αντίκτυπο κυρίως στην εξωτερική μορφή του ναού και όχι τόσο στον εσωτερικό διάκοσμο.

5.3 Διαχρονική ανάλυση των στοιχείων του εσωτερικού διακόσμου των εκκλησιών

Οι περισσότεροι ναοί από τη στιγμή της ανέγερσης τους μέχρι και σήμερα έχουν υποστεί αλλαγές στον εσωτερικό τους διάκοσμο.

Οι ναοί στο Διδυμότειχο έχουν υποστεί αρκετές μεταβολές στο πέρασμα του χρόνου. Τα τελευταία χρόνια μάλιστα οι ιερείς κάνουν προσπάθειες για να επιτρέψουν οι ναοί όσο είναι δυνατόν στην αρχική τους μορφή. Αλλαγές που έχουν πραγματοποιηθεί στο εσωτερικό διάκοσμο και των τριών ναών ήταν τα στασίδια που αντικαταστάθηκαν από νεώτερα, οι πολυέλαιοι που αντικαταστάθηκαν λόγω της εξέλιξης της τεχνολογίας, καθώς οι παλαιότεροι ήταν με το φως το κεριών. Επιπλέον, έχουν προσθέσει κάποιες τοιχογραφίες στους ναούς.

Οι ναοί στην περιοχή των Μεταξάδων - συγκεκριμένα ο Άγιος Αθανάσιος και ο Άγιος Παντελεήμονας - δεν φαίνεται να έχουν υποστεί καμιά μεταβολή στο πέρασμα του χρόνου. Στο Άγιο Αθανάσιο Αλεποχωρίου έχουν γίνει προσπάθειες συντήρησης του, συγκεκριμένα έχει πραγματοποιηθεί τα τελευταία χρόνια ανακατασκευή της ξύλινης οροφής.

Στην περιοχή της Ορεστιάδας στο ναό του Αγίου Νικολάου Παταγής έχουν πραγματοποιηθεί κάποιες εργασίες συντήρησης το 2007: φαίνεται να έχει γίνει συντήρηση στην ξύλινη οροφή, στο δάπεδο (όπου έχουν προστεθεί ταφόπλακες που βρέθηκαν στον εξωτερικό χώρο του ναού), στα στασίδια του ναού , το τέμπλο και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα.

Στο κεντρικό Έβρο ο ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Λευκίμη δέχτηκε κάποια συντήρηση περίπου το 2000, επισκευάστηκε η ξύλινη οροφή και πιθανόν να αντικαταστάθηκαν και τα στασίδια. Ο ναός δεν φαίνεται να έχει δεχτεί περαιτέρω παρεμβάσεις από τη στιγμή της ανέγερσης του στον εσωτερικό διάκοσμο. Ο ναός του Αγίου Αθανασίου στο Σουφλί έχει υποστεί αλλαγές στο πέρασμα του χρόνου: το τέμπλο του ναού και τα υπόλοιπα ξυλόγλυπτα έχουν βαφτεί και μάλλον έχει

αλλοιωθεί η αρχική τους μορφή, έχουν προστεθεί κάποιες τοιχογραφίες, οι πολυέλαιοι έχουν αντικατασταθεί, το ίδιο και τα στασίδια του ναού.

Στο Νότιο Έβρο, ο ναός Παλαιοχωρίου Νίψας δεν έχει σημάδια αλλαγών, φαίνεται πως ο ναός βρίσκεται στην αρχική μορφή όπως ακριβώς χτίστηκε. Ο ναός της Αγίας Αναστασίας Μάκρης, έχει υποστεί κάποιες μικρές μετατροπές, για λόγους συντήρησης, όπως η αντικατάσταση των στασιδιών και των πολυελαίων.

Όπως παρατηρούμε οι ναοί που έχουν διαχρονικά κρατήσει τα στοιχεία του εσωτερικού διακόσμου, είναι κυρίως εκείνοι που σήμερα δεν είναι σε λειτουργία αλλά λειτουργούν ελάχιστες φορές μέσα στο χρόνο. Αντίθετα, οι ναοί που λειτουργούν - όπως του Διδυμοτείχου, του Σουφλίου και τις Μάκρης - ενώ έχουν κρατήσει τα περισσότερα αρχικά στοιχεία του εσωτερικού διακόσμου είτε έχουν δεχθεί περιορισμένες προσθήκες στοιχείων, είτε έχουν δεχθεί αλλαγές σε ορισμένα από αυτά. Όλα αυτά ερμηνεύονται από την γενικότερη εξέλιξη της κοινωνία στο πέρασμα του χρόνου.

5.4 Η αρχιτεκτονική των μεταβυζαντινών εκκλησιών στην περιοχή του Έβρου

Η αρχιτεκτονική δραστηριότητα από το 1453 ως το 1700 αποτελεί ιστορική συνέχεια της βυζαντινής, γι ΄ αυτό ονομάζεται μεταβυζαντινή. Την πρώτη περίοδο μετά την Άλωση οι τύποι ανέγερσης των εκκλησιών που εφαρμόστηκαν δεν παρεξέκλιναν από εκείνα που υπήρχαν και στους προηγούμενους αιώνες: ναοί με τρούλους (τρίκογχοι, ελεύθεροι σταυροί, συνεπτυγμένοι σταυροειδής), βασιλικές (θολοσκεπείς ή ξυλόστεγες - μονόχωρες ή τρίκλιτες ξυλόστεγες). Οι τύποι των ναών της περιόδου αυτής συναντώνται σε όλη την Ελλάδα, παραδείγματος χάρη στην Αττική και συγκεκριμένα στον Υμηττό ο Άγιος Θεολόγος που είναι σταυροειδής τρουλαίος ή ο Άγιος Ζαχαρίας κοντά στην Καστορία που είναι μονόκλιτος με συνεπτυγμένο τρούλο.[156]

[156] Βλ. Χ. Μπούρας , *ό.π.*, σ. 238-241 .

Οι εκκλησίες που χτιζόταν το 17ο αιώνα μέχρι τις αρχές του 18ου αιώνα εξωτερικά έδειχναν σαν μια μονώροφη αγροτική κατοικία (χωρίς τρούλο και καμπαναριό)[157]. Ο αριθμός των εκκλησιών που χτίστηκαν την περίοδο αυτή ήταν αρκετά μεγάλος, αλλά ήταν μικρές, λιτές, εσωτερικά σκοτεινές, χωρίς πλούσια εσωτερική και εξωτερική διακόσμηση. Κύρια χαρακτηριστικά των μεταβυζαντινών εκκλησιών ήταν οι χαμηλές, στενές θύρες (κατά την παράδοση για να μην μπορούν να εισέρχονται έφιπποι οι αλλόθρησκοι), τα παράθυρα απουσίαζαν εντελώς και αν υπήρχαν ήταν αρκετά μικρά.[158] Η αρχιτεκτονική κάθε περιοχής έχει τα δικά της γνωρίσματα. Οι Οθωμανοί ήταν ιδιαίτερα πιεστικοί και αυτό είχε αντίκτυπο στη μορφολογία των ναών. Στους ενοριακούς ναούς επικρατεί η μορφή της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής ή του μονόχωρου ξυλόστεγου ναού. Οι τρουλαίοι ναοί συναντώνται μόνο στις μονές. [159]

Από το 1700 μέχρι το 1830 η Οθωμανική Αυτοκρατορία αρχίζει να παρακμάζει, προβαίνει σε παραχωρήσεις στους «ραγιάδες» και οι Χριστιανοί αποκτούν περισσότερα δικαιώματα. Οι Έλληνες μπορούν να ανεγείρουν μεγάλη εκκλησία σε ένα χωριό, με τη βοήθεια χορηγιών. Στην αρχιτεκτονική έμμεσα βοηθούν δυο άνθρωποι που αγωνίζονται για την παιδεία όπως ο Κοσμάς Αιτωλός και ο Ευγένιος Βούλγαρης. Την περίοδο αυτή διακρίνονται δυο τύποι. Αρχικά υπήρξε κάποια προσκόλληση στις αξίες του παρελθόντος και στους βυζαντινούς τύπους αρχιτεκτονικής και στη συνέχεια προχώρησαν στην ανέγερση μεγάλων εκκλησιών, λόγω των ελευθεριών που δόθηκαν στους Χριστιανούς. Ουσιαστικά το 1774 σταματούν οι λεηλασίες και οι καταλήψεις εκκλησιών από τους Τούρκους.[160]

Στις περιοχές που ήταν υπό την κυριαρχία των Οθωμανών η αρχιτεκτονική των εκκλησιών συνέχισε σε μεγάλο βαθμό τη βυζαντινή παράδοση. Στις μικρές εκκλησίες ακολουθούν στην αρχιτεκτονική την «Ελλαδική» βυζαντινή σχολή. Στην Αττική ,την

---

[157] Βλ. Α. Πρέπης , «Αστικές επιδράσεις σε Κοσμικά και Θρησκευτικά κτίρια της Θράκης(Ανατολική Ροδόπη) τον 18ο -19ο αιώνα», *Διεθνές συνέδριο παραδοσιακής Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής, Διεθνές Ινστιτούτο Παραδοσιακής Αρχιτεκτονικής Βέροιας*, Βέροια 2000, σ.316.

[158] Βλ. Α. Ορλάνδου , *Η εν ελλάδι εκκλησιαστική αρχιτεκτονική επι τουρκοκρατίας*, Αθήναι 2000, σ.10-25.

[159]Βλ. «Μεταβυζαντινή τέχνη: Ζωγραφική. Γενικά χαρακτηριστικά της μεταβυζαντινής τέχνης», σελ. 2, http://docplayer.gr/3765262-Metavyzantini-tehni-zografiki-genika-haraktiristika-tis-metavyzantinis-tehnis.html , (1/3/2017).

[160] Βλ. Χ. Μπούρας , *ό.π.,* σ.263-264,268.

Ήπειρο, την Αργολίδα, την Ευρυτανία έχει διαδοθεί ο μονόκλιτος σταυρεπίστεγος τύπος ναού. Επιπλέον, ο τρίκογχος ή ελεύθερος σταυρός με τρούλο και ο μονόχωρος καμαροσκεπαστός. Στους μεγαλύτερους ενοριακούς σταθμούς χρησιμοποιείται κατά κανόνα η τρίκλιτη βασιλική.[161]

Η αρχιτεκτονική των μεταβυζαντινών ναών του Έβρου, δεν διαφέρει ιδιαίτερα από τις υπόλοιπες περιοχές στην περίοδο αυτή. Οι εκκλησίες είναι κυρίως ξυλόστεγες βασιλικές, χαμηλές, χωρίς παράθυρα και καμπαναριό.

Το 1839 με το Τανζιμάτ άρχισαν να ισχύουν ευνοϊκοί κανόνες μεταξύ των Χριστιανικών εθνοτήτων της αυτοκρατορίας και της Οθωμανικής εξουσίας.[162] Καθοριστικό σημείο των μεταρρυθμίσεων για τους υπόδουλους χριστιανούς ήταν η θρησκευτική και φορολογική ισότητα που θεσπίστηκε.[163]Με τη θρησκευτική ισότητα δόθηκε η δυνατότητα να χτίζονται ναοί με μεγαλύτερες ελευθερίες στην αρχιτεκτονική. Για παράδειγμα εκκλησίες που δεν είχαν καμπαναριό λόγω της απαγόρευσης από τους Οθωμανούς, τα προσθέτουν μετά την έκδοση του Τανζιμάτ. Σε κανένα μεταβυζαντινό ναό του νομού δεν υπήρχε καμπαναριό από την αρχή της κτίσης του, αλλά όσα υπάρχουν αποτελούν μεταγενέστερες προσθήκες. Συνήθως, τα καμπαναριά των ναών χτίστηκαν μετά το 1839, οπότε παραχωρήθηκαν θρησκευτικές ελευθερίες από την Οθωμανική κυβέρνηση. Υπάρχουν εκκλησίες που δεν προχώρησαν ποτέ στη δημιουργία καμπαναριού, η αιτία δεν είναι δυνατόν να προσδιοριστεί, πιθανόν να οφείλεται σε οικονομικούς παράγοντες της εκάστοτε περιοχής.

Οι μεταβυζαντινές εκκλησίες του νομού Έβρου, τις οποίες αναλύσαμε είναι ξυλόστεγες βασιλικές, μόνο ο ναός Σωτήρος Χριστού στο Διδυμότειχο διαφέρει. Πρόκειται για ένα ναό πάλι με ξύλινη στέγη, αλλά θολωτή κάλυψη[164] στο μεσαίο κλίτος, δύσκολο στην κατασκευή του για εκείνη την εποχή.

---

[161] Βλ. «Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453-1669) Τουρκοκρατία, Λατινοκρατία» , *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Ι' (1974) 416-418.

[162]Βλ. Κ. Μαμωνή , «Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες -Τανζιμάτ. Η Οθωμανική…περεστρόαίκα», σελ.14 , , *Ιστορικά Ελευθεροτυπία* (Αθήνα) 30 Νοεμβρίου 2000, τ.59, σ.3.

[163] Βλ. Γ.Παπαγεωργίου , «Συντεχνίες: Η πορεία προς το μετασχηματισμό- Τανζιμάτ. Η Οθωμανική…περεστρόαίκα», *Ιστορικά Ελευθεροτυπία* (Αθήνα) 30 Νοεμβρίου 2000, τ.59, σ.18.

[164] Βλ. Α. Γουρίδης , *Διδυμότειχο Οδοιπορικό (Προϊστορία- Αρχαιότητα-Βυζάντιο- Οθωμανοκρατία-Νεώτεροι Χρόνοι),* σ.95.

Στα χωριά του Έβρου οι εκκλησίες είναι χαμηλές, σκοτεινές, με απλότητα τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά. Στις αστικοποιημένες πόλεις του Διδυμοτείχου και του Σουφλίου, οι εκκλησίες είναι πιο μεγαλοπρεπείς, φωτεινές με πολλά παράθυρα, εξωτερικά σχετικά απλές αλλά εσωτερικά με αρκετά πλούσιο εσωτερικό διάκοσμο. Μπορεί να λείπουν οι τοιχογραφίες, αλλά τα εντυπωσιακά ξυλόγλυπτα τέμπλα καλύπτουν την έλλειψη αυτή. Αυτό ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι είναι εκκλησίες κυρίως του β΄ημίσεως του19ου αιώνα όταν ήδη είχαν πραγματοποιηθεί οι μεταρρυθμίσεις του Τανζιματ στην Οθωμανική αυτοκρατορία. Γενικώς, παρατηρούμε ότι οι ναοί των πόλεων είχαν πιο πλούσιο εσωτερικό διάκοσμο από τους ναούς των χωριών, καθώς στηρίζονταν σε χορηγίες πλούσιων συντεχνιών. Στα χωριά συνήθως δεν υπήρχαν συντεχνίες και οι κάτοικοί τους βρισκόταν σε πιο δεινή οικονομική κατάσταση.

Για παράδειγμα στους ναούς του Διδυμοτείχου, στις εικόνες που κοσμούν το τέμπλο θα παρατηρήσουμε αφιερώματα πολλών συντεχνιών της πόλης, όπως γουναράδες, πραγματευτές, μπακάληδες και γιατζήδες.[165]

Στον εσωτερικό χώρο, οι ναοί συνήθως διαθέτουν νάρθηκα και οι μεγάλων διαστάσεων – γυναικωνίτη στον όροφο. Από το νάρθηκα γίνεται συνήθως και η είσοδος στο ναό για τις γυναίκες, ενώ για τους άντρες υπήρχε επιπλέον είσοδος είτε από τη βόρεια, είτε (συχνότερα) από τη νότια πλευρά του ναού. Από τους ναούς που εξετάζουμε μόνο η Αγία Αναστασία της Μάκρης δεν έχει νάρθηκα και η θύρα οδηγεί κατευθείαν στο κύριο μέρος του ναού.

Οι ναοί που παραθέτουμε και αναλύουμε παρουσιάζουν ορισμένα χαρακτηριστικά, αλλά σε άλλα διαφοροποιούνται. Οι ομοιότητες αφορούν κυρίως τους τρεις ναούς, τον Άγιο Αθανάσιο Μεταξάδων, των Άγιος Αθανάσιο Αλεποχωρίου και τον Άγιο Παντελεήμονα Παλιουρίου, τους οποίους πολλοί θεωρούν ότι αποτελούν ομοειδές σύνολο, τόσο χρονολογικά, όσο και τυπολογικά- κατασκευαστικά. Οι ναοί αυτοί εξωτερικά μπορεί να είναι εξαιρετικά απλοί και ταπεινοί, ωστόσο εσωτερικά έχουν να επιδείξουν πλούσιες τοιχογραφίες. Επιπροσθέτως, οι τρεις ναοί του Διδυμοτείχου ο Άγιος Αθανάσιος, ο Σωτήρας Χριστός και η Κοιμήση της Θεοτόκου παρουσιάζουν επίσης κοινά χαρακτηριστικά, και κυρίως εξαιρετικά διακοσμημένα τέμπλο τους.

Η αρχιτεκτονική των ναών, όπως αντιλαμβανόμαστε, κατά τη περίοδο της Οθωμανικής κατάκτησης περνά από διάφορες φάσεις εξέλιξης. Ξεκινά με τις

[165] Βλ. Α. Γουρίδης *,Διδυμότειχο, μια άγνωστη πρωτεύουσα*, Κομοτηνή 2006, σ. 154.

επιδράσεις από την υστεροβυζαντινή περίοδο και συνεχίζεται ανά τους αιώνες μέχρι την ίδρυση του πρώτου ελληνικού κράτους το 1830 με περισσότερες ελευθερίες προς τους χριστιανούς υπηκόους, κάτι που έχει αντίκτυπο στην αρχιτεκτονική των ναών.

Κεφάλαιο 6ο

6.1 Επίλογος- Γενικά Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας τα παραπάνω, παρουσιάσαμε τους κύριους μεταβυζαντινούς ναούς κατά μήκος του νομού Έβρου. Οι μεταβυζαντινοί αυτοί ναοί παρουσιάζουν πλούσιο εσωτερικό διάκοσμο, περιέχουν στο εσωτερικό τους εικόνες της εποχής, πλούσιες τοιχογραφίες, τέμπλα περίτεχνα σκαλισμένα. Σημαντικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι υπάρχουν εκκλησίες αντιπροσωπευτικές και αυθεντικές της πρώιμης εποχής που ανεγέρθηκαν, όπως του Αγίου Αθανασίου Μεταξάδων , Αγίου Παντελεήμονα Παλιουρίου , της Γεννήσεως της Θεοτόκου στο Παλαιοχώρι της Νίψας. Εξωτερικά οι ναοί χτίστηκαν αυστηρά σύμφωνα με τις νομοθεσίες που τους επέβαλαν οι Οθωμανοί ενώ ορισμένα καμπαναριά χτίστηκαν προστέθηκαν μεταγενέστερα. Οι ναοί του Αγίου Αθανασίου στους Μεταξάδες, του Αγίου Αθανασίου στο Αλεποχώρι , του Αγίου Παντελεήμονα στο Παλίουρι και του Αγίου Νικολάου στην Παταγή ήταν χαμηλοί σε ύψος, ενώ ήταν χωμένοι κατά ένα μέρος τους κάτω από τη γη.

Οι ναοί του Αγίου Αθανασίου, της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, του Σωτήρος Χριστού στο Διδυμότειχο, του Αγίου Αθανασίου στο Σουφλί και της Αγίας Αναστασίας στη Μάκρη συνεχίζουν να λειτουργούν μέχρι και σήμερα, χωρίς να έχουν υποστεί πολλές αλλαγές. Οι ναοί συντηρούνται ώστε διατηρούν σε μεγάλο βαθμό την αρχική τους μορφή, οι αλλαγές που έχουν υποστεί είναι κυρίως λόγω του αναγκαστικού εκσυγχρονισμού της κοινωνίας.

Όλοι οι ναοί μας μαρτυρούν κάτι ξεχωριστό στον εσωτερικό τους πλούτο. Συνήθως μας δίνουν στοιχεία για την κοινωνία της εποχής που χτίστηκαν και τους κατοίκους. Επιπλέον, η χρονολογία κτίσης τους μας φανερώνει αν οι χριστιανοί είχαν αποκτήσει περισσότερα δικαιώματα στη νομοθεσία για την ανέγερση των εκκλησιών και κατ' επέκταση σε μια διαφορετική διαμόρφωση των ναών. Παραδείγματος χάρη αν ένας ναός χτίστηκε μετά το 1839 που δόθηκαν θρησκευτικές ελευθερίες με το Χάτι Χουμαγιούν μπορούσε να χτιστεί χωρίς τους προηγούμενους περιορισμούς και με καμπαναριό ή και με τρούλο.

Σε περιοχές όπου υπήρχαν συντεχνίες βοήθησαν εκτός από τη δημιουργία και την εξάπλωση της αστικής ζωής και στην ίδρυση, κατασκευή, συντήρηση και

χρηματοδότηση εκκλησιαστικών ιδρυμάτων. [166] Συντεχνίες οικονομικά εύρωστες υπήρχαν εκείνη την εποχή στο Διδυμότειχο και στο Σουφλί, αυτό μαρτυράτε και από τις αφιερώσεις στις εικόνες του τέμπλο . Κάποιες από τις εικόνες που κοσμούν τους ναούς μας δείχνουν την απλότητα της εποχής με έντονα χρώματα. Επιπλέον, μας φανερώνουν πως υπήρχαν εξειδικευμένοι και έμπειροι καλλιτέχνες εκείνη την περίοδο που ασχολούνταν με τον εσωτερικό διάκοσμο των ναών, με τις εικόνες, τις τοιχογραφίες, τα τέμπλα. Βέβαια τα ονόματα των καλλιτεχνών έχουν χαθεί στο πέρασμα του χρόνου, αν εξαιρέσουμε αυτά των «Σταμάτη Νικολάου Μαδυτινού» και «Στρατή Σταματιάδη» που υπάρχουν στα τέμπλα του Αγίου Αθανασίου στο Διδυμότειχο και του Αγίου Αθανασίου στο Σουφλί, αντίστοιχα . Οι ταμπλάδες στο τέμπλο του Αγίου Αθανασίου στο Διδυμότειχο μας δείχνουν την ομορφιά των κτιρίων και των τοπίων της εποχής εκείνης (αν και πολλές από αυτές είτε είναι φανταστικές είτε αντιγράφουν γκραβούρες της εποχής).

Από το βόρειο τμήμα του νομού Έβρου και κατεβαίνοντας προς την πρωτεύουσά του την Αλεξανδρούπολη, οι μεταβυζαντινοί ναοί παρουσιάζουν διαβαθμίσεις και ποικιλομορφία στον εσωτερικό τους διάκοσμο, και λίγοι ναοί μοιάζουν ουσιαστικά μεταξύ τους. Μεταξύ τους ως προς την τεχνική μοιάζουν οι τρεις ναοί στην περιοχή των Μεταξάδων και ως προς τον εσωτερικό διάκοσμο οι τρεις ναοί του Διδυμοτείχου και ο Άγιος Αθανάσιος στο Σουφλί.

Η αρχή της Επανάστασης φαίνεται πως δεν επηρέασε το χτίσιμο εκκλησιών στο νομό, αντίθετα αρκετοί από τους ναούς που εξετάσαμε έχουν ανεγερθεί μετά το ξεκίνημα της Ελληνικής Επανάστασης όπως οι ναοί στο Διδυμότειχο, στο Σουφλί, τη Μάκρη και τη Νίψα. Αυτό πιθανώς οφείλεται στη διοίκηση των Οθωμανών στην περιοχή, αλλά και στο γεγονός ότι ο Έβρος απελευθερώθηκε αρκετά χρόνια αργότερα.

Οι ναοί σε κάθε περιοχή του ελλαδικού χώρου την περίοδο της Οθωμανοκρατίας έχουν διαδραματίσει έναν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο, καθώς υπήρξαν κάτι περισσότερο από θρησκευτικοί χώροι άσκησης της πίστης των χριστιανών. Αποτελούσαν εθνικά και κοινωνικά κέντρα, σε πολλές περιπτώσεις αποτελούσαν σχολεία για τους χριστιανούς μαθητές όπως για παράδειγμα στον Άγιο Νικόλαο στην Παταγή στο νάρθηκα του ναού υπήρχαν παγκάκια και ο χώρος πιθανολογείται ότι λειτουργούσε ως σχολείο. Οι εκκλησίες ήταν αυτές που κατάφεραν να κρατήσουν

[166] Δ. Μανάκας , «Εσνάφια και Ρουφέτια Διδυμοτείχου», *Θρακικά* 27 (1957) 246.

ενωμένους τους χριστιανούς για να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες της υποταγής και να βρουν το θάρρος για το δρόμο της ελευθερίας.

Επομένως, ο κάθε ναός λοιπόν κουβαλά τη δική του ιστορία και την δική του ομορφιά που μπορεί να ανακαλύψει κανείς παρατηρώντας τον εσωτερικό του χώρο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΧΑΡΤΕΣ ΤΟΠΟΘΕΣΙΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ

Χάρτης 1: Οι μεταβυζαντινοί ναοί του Διδυμοτείχου

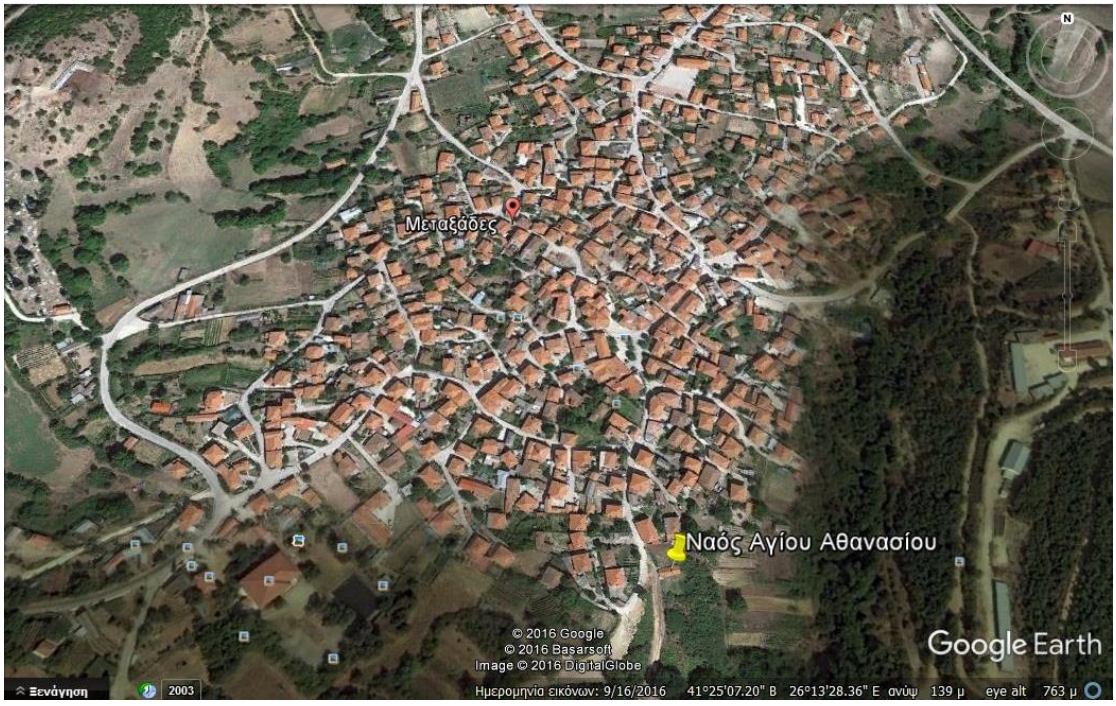

Χάρτης 2: Ο μεταβυζαντινός ναός τους Αγίου Αθανασίου στους Μεταξάδες

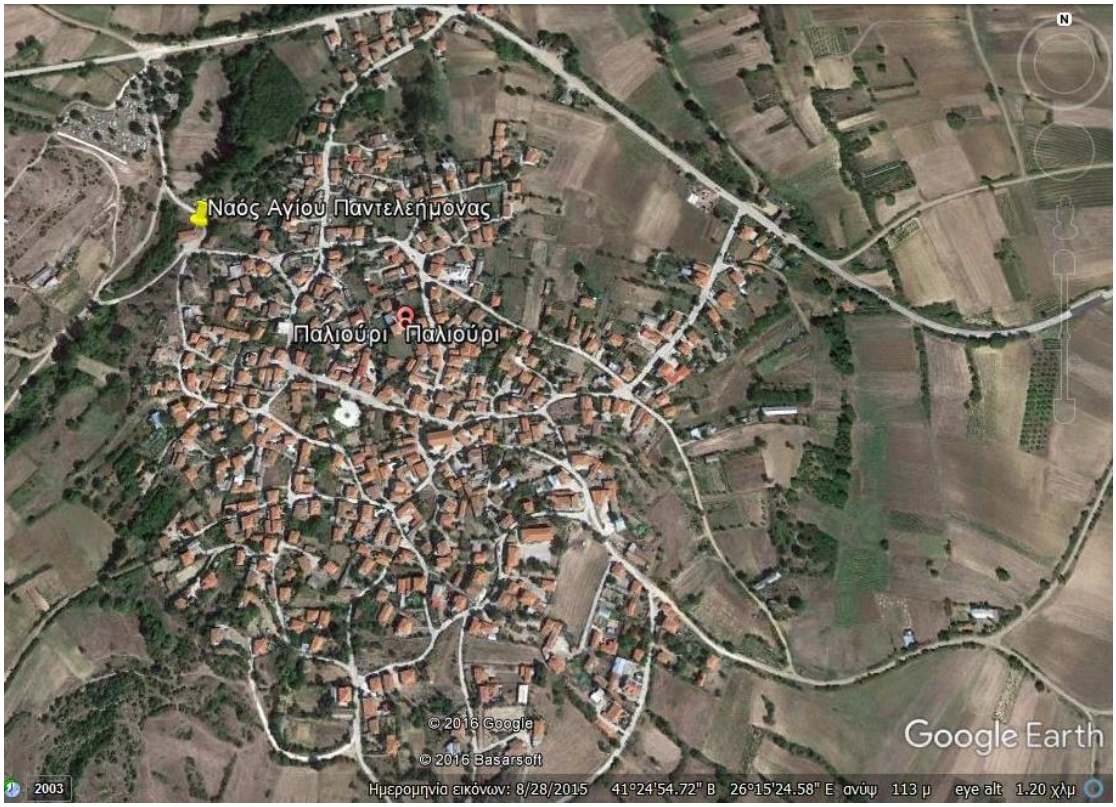

Χάρτης 3: Ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Παντελεήμονος στο Παλιούρι

Χάρτης 4: Ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Αθανασίου στο Αλεποχώρι

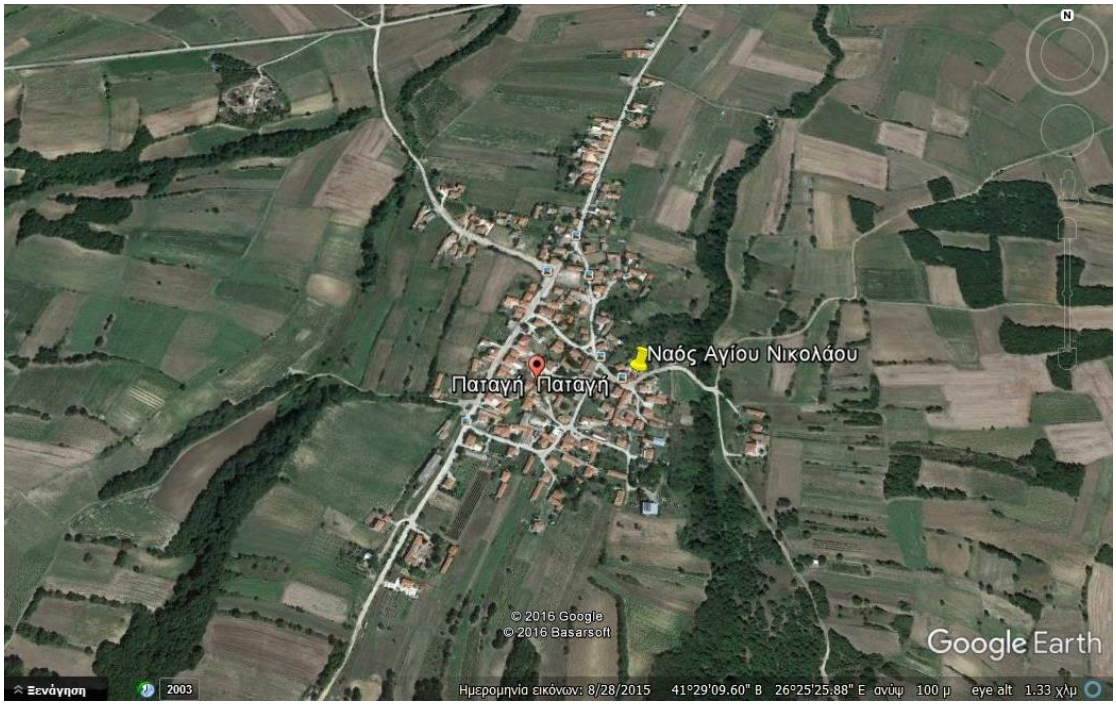

Χάρτης 5: Ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Νικολάου στην Παταγή

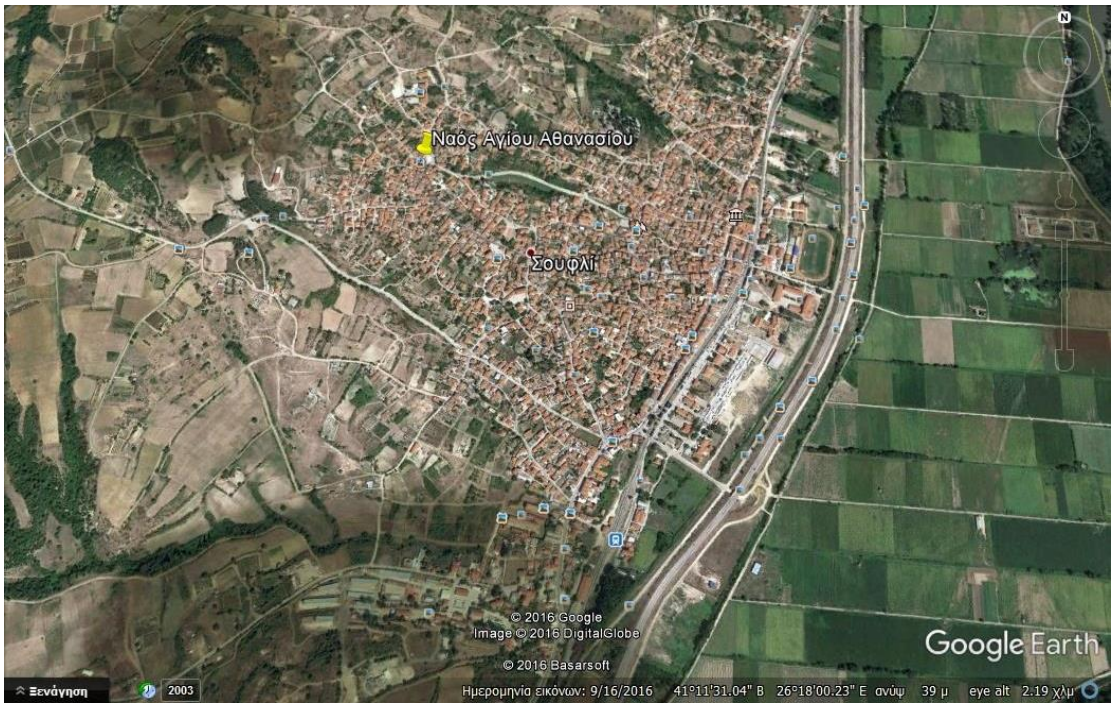

Χάρτης 6: Ο μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Αθανασίου στο Σουφλί

Χάρτης 7: Ο μεταβυζαντινός ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου στη Λευκίμη

ΝΑΟΣ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
Νίψα Νίψα
© 2016 Google
© 2016 Basarsoft
Image © 2016 CNES / Astrium
Google Earth
Ξενάγηση
2012
Ημερομηνία εικόνων: 8/28/2015 40°55'50.84" Β 26°00'37.01" Ε ανύψ 156 μ eye alt 3.39 χλμ

Χάρτης 8: Ο μεταβυζαντινός ναός Γεννήσεως της Θεοτόκου στη Νίψα

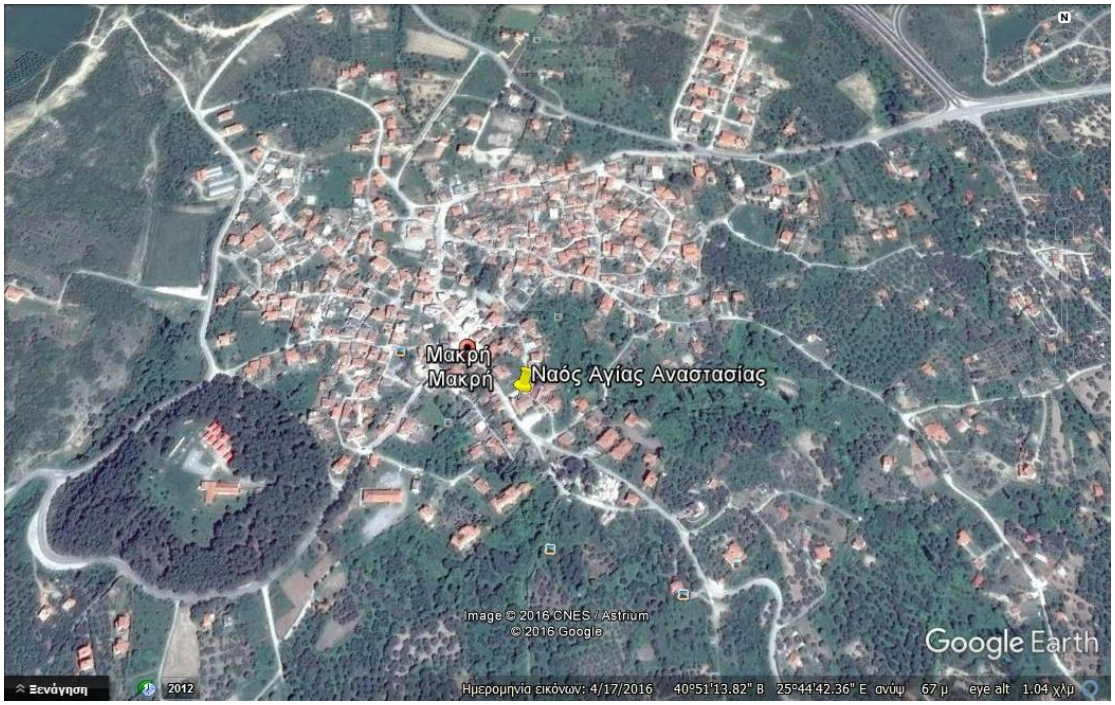

167

Χάρτης 9: Ο μεταβυζαντινός ναός της Αγίας Αναστασίας στη Μάκρη

Πηγή Χαρτών Google Earth

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Α' Λυκειακή Τάξη Γυμνασίου Μεταξάδων, «Οι Μεταξάδες στο μονοπάτι του χρόνου», Μεταξάδες 2011-2012.
- Αναστασιάδου Α., *Η χορηγία στις ανατολικές επαρχίες της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Αφιερωματικές και κτητορικές επιγραφές ναών της Μ. Ασίας(4ος -15ος αιώνας),* τόμος Α΄, Θεσσαλονίκη 2005 (Διδακτορική διατριβή).
- Αναστασόπουλος Α., *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα 2008.
- Αποστολίδου-Λουκάτου Ε., *Διδυμότειχο- Ορεστιάδα- Σουφλί. Ιστορικές περιηγήσεις*, Αθήνα 1996.
- Αυδικός Ε., *Χάλασε το χωριό μας χάλασε: Ιστορίες περί ακμής και πτώσης στη Λευκίμη Έβρου*, Αλεξανδρούπολη 2002.
- Βακαλόπουλος Κ., «Η Θράκη κατά την Οθωμανική περίοδο (1354-1922)», *Θράκη,* (2000) 211-264.
- Βαφείδης Ν., «Αι εκκλησίαι Διδυμοτείχου», *Θρακικά* 13 (1940) 228-250.
- Βογιατζής Γ., *Η πρώιμη Οθωμανοκρατία στη Θράκη. Άμεσες δημογραφικές συνέπειες,* Αθήνα 1998.
- Γουρίδης Α., *Το ιστορικό Διδυμότειχο*, Διδυμότειχο 1999.
- Γουρίδης Α., *Διδυμότειχο, μια άγνωστη πρωτεύουσα*, Κομοτηνή 2006.
- Γουρίδης Α., *Διδυμότειχο Οδοιπορικό (Προϊστορία- Αρχαιότητα-Βυζάντιο-Οθωμανοκρατία-Νεώτεροι Χρόνοι),* Διδυμότειχο 2007.
- Γουρίδης Α., *Ο Μεταβυζαντινός ναός του Αγίου Νικολάου στην Παταγή Ορεστιάδας και η αποκατάσταση του*, Ορεστιάδα 2008.
- Γουρίδης Α., *Τα θρησκευτικά μνημεία της ιεράς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου,* Διδυμότειχο 2010.
- Δαδάκη Σ., «Η Μεταβυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στην περιοχή των Σερρών», *Πρακτικά Β΄Διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου,* Β΄ τόμος, Σέρρες (2003) 717-739.
- Ενημερωτικό Φυλλάδιο, Ιερά μητρόπολη Διδυμοτείχου Ορεστιάδος και Σουφλίου- Ιερός Ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Διδυμοτείχου, Church of the Assumption.
- Ερωτοκρίτου Ν., Μιχαηλίδης Π., *Εφαρμογή Σύγχρονων Τεχνικών Σχεδίασης σε εκκλησιαστικά ξυλόγλυπτα*, Θεσσαλία 2013, (πτυχιακή εργασία).
- Ζεγκίνης Ε., *Ο Μπεκτασισμός στη Δυτική Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1996.

- «Η Οθωμανική κυριαρχία, 1770-1821. Διαφωτισμός. Ιστορία της παιδείας. Θεσμοί και Δίκαιο.», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000* 2 (2003).
- Θεοτόκος Ν., «Ο εικονογραφικός τύπος του αγίου Δημητρίου», *Πεπραγμένα του Θ' διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου* (Θεσσαλονίκη 12-19 Απριλίου 1935), Αθήναι (1955) 480-487.
- Θωμόπουλος Ε., *Η ιστορία της κοινωνικής προστασίας από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα* , Αθήνα 1977.
- Ιναλτζίκ Χ., *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η κλασσική εποχή 1300-1600*, Αθήνα 1995.
- Καλοκύρη Κ. , *Άθως- Θέματα Αρχαιολογίας και Τέχνης*, Αθήναι 1963.
- Καλοκύρης Κ., *Η Θεοτόκος εις την εικονογραφίαν της Ανατολής και της Δύσεως*, Θεσσαλονίκη 1972.
- Κάρτ ποστάλ "εσωτερικό Ιερού Ναού Αγίου Αθανάσιου (1690-1698), Μεταξάδες", Εθνολογικό Μουσείο Θράκης.
- Κίζης Γ., *Θράκη,* Αθήνα 1990.
- Κοτσώνη Δ., «Μάκρη: Ταξίδι στο χρόνο και στην Ιστορία», *Ο Φάρος της Αλεξανδρούπολης*, Αθήνα 27 (2008) 36-37.
- Κούγκουλου Α., «Προϊστορική έρευνα στη Νίψα του Νομού Έβρου», Κέντρο *Θρακική Επετηρίδα* 9 (1992-1994) 127-146.
- Κούκου Μ., *Στα βήματα του Ορφέα, Οδοιπορικό της Θράκης, Μια απόπειρα γνωριμίας του Θρακικού χώρου*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Λαμπουσιάδης Γ., «Οδοιπορικόν» ,*Θρακικά* 15 (1941), 132-133.
- Λούβη Λ.- Οικονόμου Μ.- Παπαδόπουλος Στ.- Ρηγινός Μ., *Η σηροτροφία στο Σουφλί*, Αθήνα 1992.
- Μακρής Κ., «Η ελληνική λαϊκή ζωγραφική και οι ευρωπαϊκές καλλιτεχνικές σχολές», *Α' Συμπόσιο Λαογραφίας του βορειοελλαδικού χώρου. Πρακτικά Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη (1975) 177-180.
- Μακρής Κ., *Το νεοελληνικό μπαρόκ και οι πηγές του*, τεύχος β', Θεσσαλονίκη 1991.
- Μαλαμίδου Μ., *Θρησκευτικά μνημεία Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης*, Αλεξανδρούπολη 2008.
- Μαρτίνος Α., «Στασίδιον», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 11(1967) 405.

- Μανάκας Δ., «Εσνάφια και Ρουφέτια Διδυμοτείχου», *Θρακικά* 27 (1957) 246-252.
- Μαμωνή Κ., «Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες- Τανζινάτ. Η Οθωμανική…περεστρόαίκα», *Ιστορικά Ελευθεροτυπία,* 30 Νοεμβρίου 2000, τ.59,
- Μπακιρτζής Ι., *Σκέψεις για την εφαρμογή των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων του 19ου αιώνα- η περίπτωση της Θράκης,* Ξάνθη 2000.
- Μπακιρτζής Ι., «Άδειες ναοδομίας στην Ξάνθη, στις αρχές του 20ου αιώνα», *Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας Λαογραφίας*, Ξάνθη (2014) 21-36.
- Μπακιρτζής Ι., *Η δυτική Θράκη στη μετάβαση (1913-1920)- Ιστορική ανασκόπηση μέσα από σύγχρονες της εποχής πηγές- κυρίως γαλλικές* , Θεσσαλονίκη 2016.
- Μπούρας Χ., *Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα 2001.
- Μπρούσκαρη Ε., *Η Οθωμανική Αρχιτεκτονική στην Ελλάδα,* Αθήνα 2008-2009.
- Νταλέγκρ Ζ., *Έλληνες και Οθωμανοί 1453-1923. Από την πτώση της Κωνσταντινούπολης έως την καταστροφή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας,* Αθήνα 2006.
- «Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1453-1669) Τουρκοκρατία, Λατινοκρατία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* Ι΄ (1974).
- «Ο Ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία (περίοδος 1669-1821) Τουρκοκρατία, Λατινοκρατία», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* ΙΑ*'* (1974)
- Ορλάνδου Α., *Η εν ελλάδι εκκλησιαστική αρχιτεκτονική επί τουρκοκρατίας*, Αθήναι 2000.
- Ορλάνδος Α., «Η ξυλόστεγος παλαιοχριστιανική βασιλική της Μεσογειακής λεκάνης», *Αρχαιολογική Εταιρεία*, Αθήνα 1994.
- Ορταϊλί Ι., *Ανακαλύπτοντας τους Οθωμανούς,* Αθήνα 2008.
- Παπαγεωργίου Γ., «Συντεχνίες: Η πορεία προς το μετασχηματισμό- Τανζινάτ. Η Οθωμανική…περεστρόαίκα», *Ιστορικά Ελευθεροτυπία* ,30 Νοεμβρίου 2000, τ.59.
- Παπαδόπουλος Σ., *Διδυμότειχο: Ιστορία- Μνημεία- Πολιτισμός*, Διδυμότειχο 1990.

- Παπασταματίου- Μπαμπαλίτης Χ. , «Ιστορία ιερών ναών Σουφλίου», *Θρακικά* 39 (1965) 148-162.
- Πασχάλη- Χριστοδούλου Α., «Στην Αγία Αναστασία της Μάκρης», μέρος Α' , *Ο Φάρος της Αλεξανδρούπολης* 26(2008) 27-28.
- Πασχάλη- Χριστοδούλου Α., «Στην Αγία Αναστασία της Μάκρης»- μέρος Β' , *Ο Φάρος της Αλεξανδρούπολης* 27 (2008) 33-35.
- Πρέπης Α., «Αστικές επιδράσεις σε Κοσμικά και Θρησκευτικά κτίρια της Θράκης (Ανατολική Ροδόπη) τον 18ο -19ο αιώνα», *Διεθνές συνέδριο παραδοσιακής Βαλκανικής Αρχιτεκτονικής* , Βέροια (2000) 297-324.
- Quataert D., *Η Οθωμανική αυτοκρατορία, οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, Αθήνα 2006.
- Σύνδικα-Λαούρδα Λ. , Γεωργιάδου- Κουντουρά Ε., *Ναοί του 19ο αιώνα στο Διδυμότειχο και στο Σουφλί*, Θεσσαλονίκη 2004.
- Σοϊλεντάκης Ν., *Ιστορία του Θρακικού ελληνισμού*, Αθήνα 1996.
- «Στασίδι», *Υπερλεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* 5 (1985) 2537.
- «Χριστόφορος», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια* 12 (1962-1968) 359.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Αθανασιάδης Π., «Θράκη: Η δύσκολη ζωή κατά το 19ο αιώνα», https://kastropolites.com/thraki-h-dyskoli-zoi-kata-ton-19o-aiwna/ (20/1/2018)
- Αλεπάκος Π., «Η θαυμαστή ίδρυση της Αλεξανδρούπολης (DEDE AGHAADJ-ΔΕΔΕ-ΑΓΑΤΖΗ) από την αρχή», http://alepakos.blogspot.gr/2017/10/dede-aghadj.html (20/1/2018)
- «Αλεποχώρι (το) Δήμου Διδυμοτείχου Τοπική Κοινότητα Αλεποχωρίου. Έβρος – Θράκη»: http://www.dhmos.gr/alepoxori-dimos-didymoteixou/ (2/12/2016)
- «Αλεποχώρι»: http://www.patridamou.gr/?p=927 (2/12/2016)

- «Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού 2011» : http://www.alexpolisonline.com/2012/12/apotelesmata-apografis-plithysmou-2011.html (4/3/2017)
- Αρχ. Μιχαλάκης Σ., «Ο Ιερός άμβωνας των εκκλησιών», www.ecclesia.gr/greek/holysynod/commitees/art_amvonas.htm, Επίσημος Ιστότοπος της εκκλησίας της Ελλάδος (24/03/2017)
- Γραφική παλιά Αλεξανδρούπολη, «αφιέρωμα στην Αγία Αναστασία και στη Μάκρη», http://www.oldalexandroupoli.gr/2012/12/blog-post_19.htlm (18/7/2016)
- «Γυναικωνίτης», greek_greek.enacademic.com/212509/γυναικωνίτης (25/3/2017)
- «Δεσποτικός ή επισκοπικός θρόνος», greek_greek.enacademic.com/212959/δεσποτικός_ή_επισκοπικός (25/3/2017)
- «Δήμος Ορεστιάδος- Ιστορία» : http://www.orestiada.gr/portal/page/portal/Orestiada/History, (29/9/2016)
- Διαδρομές Λευκίμη – Κορνοφωλία – Φυλακτό , http://evros.e-citymap.gr /διαδρομές-λευκίμη-κορνοφωλία-φυλακτ/ (19/2/2017)
- Ζάρρα Ι., «Το τέλος της μεταβυζαντινής περιόδου και η καλλιτεχνική δημιουργία στην τουρκοκρατούμενη ηπειρωτική χώρα κατά τον 19ο αιώνα», https://repository.kallipos.gr/handle/11419/3936 (26/3/2017)
- Η ιστορία της Αλεξανδρούπολης, http://www.alexpolisonline.com/p/history.html (16/9/1016)
- Ιερά Μητρόπολη Διδυμοτείχου- Ορεστιάδος και Σουφλίου, «Χριστιανικά Μνημεία»: http://www.imdos.gr/χριστιανική-τέχνη/χριστιανικά-μνημεία/ (1/12/2016)
- Ιστορία του Διδυμοτείχου, http://www.patridamou.gr/?page_id=235
- Ιστορία της Ιεράς μητρόπολης Διδυμοτείχου, Ορεστιάδος και Σουφλίου, http://www.imdos.gr/sample-page/ιστορικό/
- «Ιστορία του Σουφλίου», http://www.patridamou.gr/?page_id=220 (15/9/2016)
- Κυρανούδη Π., «Σουφλί, η ίδρυση της πόλης και το όνομα της», http://www.tosoufli.gr/idrisi.html (29/8/2016)
- «Λευκίμη» http://www.patridamou.gr/tag=λευκίμη (20/2/2017)

- «Μάκρη-Μεσημβρία»: http://alexpolisonline.com/2009/08/blog-post_1363.html (18/7/2016)
- Μεταβυζαντινός ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου- Δήμος Τυχερού http://www.evrostour.gr/cgs.cfm?areaid=1&id=382 (19/2/2017)
- «Μεταβυζαντινός Ναός Παλαιοχωρίου Νίψας- Δήμος Τραϊανούπολης»: https://www.evrostour.gr/cgs.cfm?areaid=1&id=388 (10/10/2016)
- «Μεταβυζαντινή τέχνη: Ζωγραφική. Γενικά χαρακτηριστικά της μεταβυζαντινής τέχνης», σελ. 2, http://docplayer.gr/3765262-Metavyzantini-tehni-zografiki-genika-haraktiristika-tis-metavyzantinis-tehnis.html , (1/3/2017)
- «Μεταξάδες»: http://www.patridamou.gr/?p=905 (30/11/2016)
- «Μεταξάδες (οι) Δήμου Διδυμοτείχου Τοπική Κοινότητα Μεταξάδων. Έβρος – Θράκη»: http://www.dhmos.gr/metaxades-dimos-didymoteixou/ (30/11/2016)
- «Νίψα– Έβρος»: https://greece.terrabook.com/evros/el/page/nipsa (4/10/2016)
- Νίψα (η) Δήμου Αλεξανδρούπολης Τοπική Κοινότητα Νίψης. Έβρος – Θράκη: http://www.dhmos.gr/nipsa-dimos-alexandroupolis/ (4/10/2016)
- Ostrogorsky G., «Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους», 2008, www.24grammata.com
- «Παλιούρι»: http://gym-metax.evr.sch.gr/dimos_metaxadon/paliouri.htm (12/12/2016)
- «Παλιούρι»: http://www.patridamou.gr/?p=947 (12/12/2016)
- Παλιούρι (το) Δήμου Διδυμοτείχου Τοπική Κοινότητα Παλιουρίου. Έβρος – Θράκη: http://www.dhmos.gr/paliouri-dimos-didymoteixou/ (12/12/2016)
- «Παταγή»: www.patridamou.gr/?page_id=328 (30/9/2016).
- «Παταγή-Έβρος»: https:www//greece.terrabook.com>patagi (21/8/2016)
- «Παταγή (η) Δήμου Ορεστιάδας Τοπική Κοινότητα Νεοχωρίου. Έβρος – Θράκη» : http://www.dhmos.gr/patagi-dimos-orestiadas/ (21/8/2016)
- «Τεχνική της τοιχογραφίας», http://www.byzarticon.gr/el/ergastirio/2011-07-15-14-38-25/texniki-tis-toixografias.html, (28/3/2017)
- Τσιάπαλη Μ., «Απεικονίσεις κοσμικών κτηρίων σε φορητές εικόνες του 17ου αιώνα από το Άγιον Όρος»,

https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/makedonika/article/viewFile/5570/5314.pdf (29/08/2017).

- Υπουργείο Εσωτερικών και διοικητικής ανασυγκρότησης, «Νεότερη ιστορία της Θράκης», http://www.mathra.gr/default_271.aspx , (25/8/2016)
- «Υστεροβυζαντινός Ναός Αγίου Αθανασίου»: http://evros.e-citymap.gr/υστεροβυζαντινός-ναός-αγίου-αθανασί/ (2/12/2016)
- «Φορητές εικόνες. Στη θρησκεία ,την τέχνη. στο μουσείο», http://www.archaiologia.gr/blog/2013/11/11/φορητές-εικόνες-στη-θρησκεία-την-τέχν/ (2/4/2017)
- Φυλλαρίδης Ζ., «Η Μεταξένια Πολιτεία: Το Σουφλί ως διαχρονικό κέντρο της παράδοσης του μεταξιού», http://soufli-gr.blogspot.gr/2010/12/blog-post_06.html.
- Χάρτες: Google Earth
- Χατζηγκούμα Μ., «Η Θεολογία του τέμπλου», https://proskynitos.blogspot.gr/2013/11/blog-post_7116. (25/3/2017)
- 14η Μαϊου, η Αλεξανδρούπολη γιορτάζει την ελευθερία της, http://www.alexpolisonline.com/2012/05/14.html, (16/9/2016)
- http://www.dhmos.gr/makri-dimos-alexandroupolis/ (28/9/2016).
- http://users.uoa.gr/~nektar/orthodoxy/tributes/leitoyrgika/symbolizations.htm (2/4/2017)

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

- Μεταβυζαντινός ναός Αγίας Αναστασίας Μάκρης (1833)
- Μεταβυζαντινός ναός Αγίου Αθανασίου Αλεποχωρίου (1728)
- Μεταβυζαντινός ναός Αγίου Αθανασίου Διδυμοτείχου (1834)
- Μεταβυζαντινός ναός Αγίου Αθανασίου Μεταξάδων (17ος αιώνας)
- Μεταβυζαντινός ναός Αγίου Αθανασίου Σουφλίου (1843)
- Μεταβυζαντινός ναός Αγίου Νικολάου Παταγής (17ος με 18ο αιώνα)
- Μεταβυζαντινός ναός Αγίου Παντελεήμων Παλιουρίου (17ος αιώνας)
- Μεταβυζαντινός ναός Γέννησης της Θεοτόκου Νίψας (1844)
- Μεταβυζαντινός ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Διδυμοτείχου(1843)
- Μεταβυζαντινός ναός Κοιμήσεως της Θεοτόκου Λευκίμη (17ος αιώνας)
- Μεταβυζαντινός ναός Σωτήρος Χρηστού Διδυμοτείχου (1848)